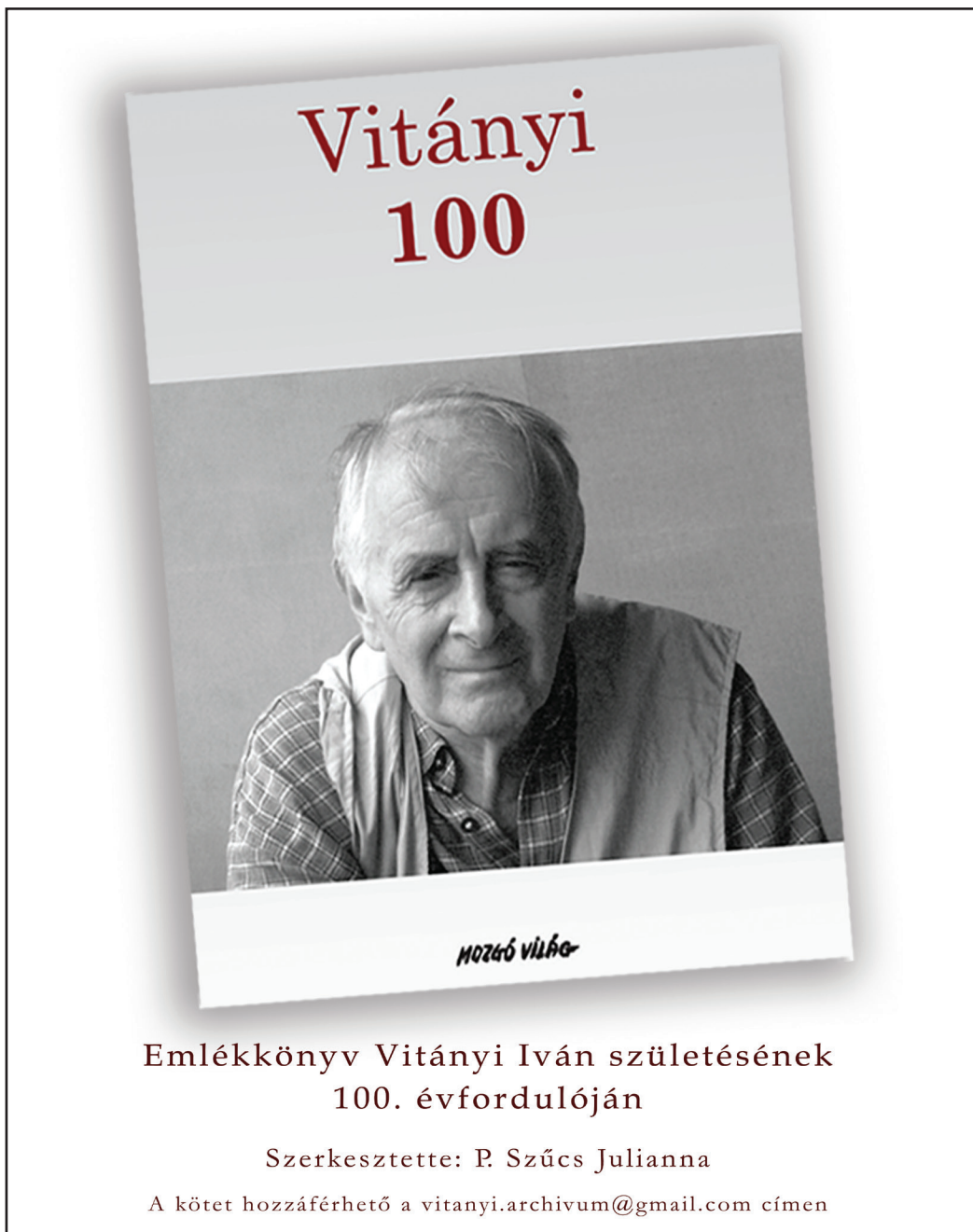


Ára: 1550 Ft



10

MOZGÓ VILÁG

2025/10

2025/10

Sz. Bíró Zoltán tanulmánya az Orbán-kormány Oroszország-politikájáról • Hege-dűs Csenge tanulmánya az oroszországi sajtó legyűréséről • Mi lesz a NER-rel a Fidesz választási veresége után? – Fleck Zoltánnal, Ligeti Miklóssal és Martin József Péterrel beszélget Vicsek Ferenc • Németh Ákos és Odze György prózája

Csengery Júlia • Csengery Kristóf • Cse-peli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kiss Judit Ág-nes • Kőrizs Imre • Malejkó Norbert • Oláh András • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Tatár Sándor • Vadas József • Vásárhelyi Mária

MOZGÓ VILÁG

Sz. Bíró Zoltán	3	Az ukrajnai háború és az Orbán-kormány Oroszország-politikája <i>Tanulmány</i>
Hegedűs Csenge	16	Hogyan gyúrte maga alá a hatalom az oroszországi sajtót? <i>Tanulmány</i>
Vicsek Ferenc	32	Mi lesz a NER-rel a Fidesz választási veresége után? – <i>Beszélgetés Fleck Zoltánnal, Ligeti Miklóssal és Martin József Péterrel</i>
Gárdonyi László	46	Önmagunk rekonstrukciója – <i>Agg Lili munkáiról</i>
Odze György	49	Két férfi útja Porosig <i>Novella</i>
Németh Ákos	67	Életút <i>Novella</i>
Csengery Júlia	83	Brit katonanapló, Péntek tizenhárom <i>Versek</i>
Malejkó Norbert	85	Ezüstlap <i>Vers</i>
Oláh András	86	Vallomás <i>Vers</i>
Mezősi Miklós	87	Rímeik takarásában <i>Vers</i>
Tatár Sándor	89	Anima lupi, Hommage omázs, ›Új idők új hablatyaivak‹ <i>Versek</i>

Hónapló

Dalos György	91	Thomas Mann, petíció, afgán kincs
Hargitai Miklós	94	Kösz, jól
Kiss Judit Ágnes	97	AI-baj
Parászka Boróka	100	Bukás, Erdély a neved

Reflex

Révész Sándor	104	A „legendás” ember
---------------	-----	--------------------

-ról, -ről

Pető Iván	113	Tudatlanul?
Kórizs Imre	116	Sáncok, cselek, erődök
Csepeli György	121	A szabadságnak nincs neme
Csengery Kristóf	124	Stilizált halál
Stuber Andrea	127	Összekoccan
Vadas József	130	A mi (pusztuló) Sagrada Familiánk
Vásárhelyi Mária	134	Mikor a túl sok is túl kevés

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 12 900 forint, az áruspéldányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság



UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2025/október

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 900 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Az ukrajnai háború és az Orbán-kormány Oroszország-politikája

Az Orbán-kormány Oroszország-politikája igazán kirívóvá és visszatetszővé azok után vált, hogy Moszkva nyílt háborút kezdett Ukrajna ellen. Az az érthetetlen szívéllyesség és megértés, ami a magyar hivatalos magatartást még ma is, az immár negyedik éve tartó háború körülményei között is jellemzi, nem előzmény nélküli és éles ellentétben áll a Fidesz ellenzéki éveiben, illetve az első Orbán-kormány idején képviselt Oroszország-politikájával. A korábbi kritikus hangnem 2009 őszén – az első Orbán–Putyin-találkozót követően – egy csapásra megváltozott. Hogy mi volt az oka ennek a változásnak, egyelőre teljes bizonyossággal nem tudható. Lehet, hogy ennek hátterében Orbánnak az a meggyőződése áll, hogy a liberális demokrácián alapuló világrendszer válságba jutott, átlépett hanyatló korszakába, végre eljött a Nyugat Oswald Spengler által megjósolt alkonya, miközben más, korábban alárendelt szerepben lévő államok felemelkedőben vannak. Ha így látta ezt az új világot, akkor abban Oroszországot az utóbbi kategóriába sorolta, annak ellenére, hogy 2010-es kormányalakításakor az orosz gazdaság már túl volt a gyors növekedés időszakán, sőt 2012-től már az is világossá vált, hogy a korábban hatékonynak tűnő gazdasági modell kimerítette tartalékait.

Orbánt azonban mindez nem aggasztotta, mert azzal számolt, hogy a gazdaság és kereskedelem által uralt kornak vége, és olyan új világ van kialakulóban, amiben a geopolitikának, a katonai erőnek, a befolyási övezetek megszerzésének ideje jön el, és ebben a jelentős katonai erőt képviselő Oroszországnak újra fontos szerepe lesz. De az is lehet, hogy nem efféle előrelátás alakította Orbán Oroszország-politikáját, hanem az a fajta gazdasági megfontolás, ami a relative olcsó orosz energiahordozókban látta a magyar gazdaság javuló teljesítményének forrását. Ha volt is ilyen elképzelése, az legfeljebb csak részben igazolódott. Ez a politika, még ha egyes időszakokban biztosított is a magyar gazdaságnak némi árelőnyt, azzal a negatív következménnyel is járt, hogy elaltatta az egyoldalú energiafüggés felszámolására irányuló készletet. Olyannyira, hogy ez még az Ukrajnát ért orosz agresszió után sem vált fontos politikai céllá, holott a háború kezdetétől nyilvánvaló volt, hogy az orosz energiahordozókhoz való ragaszkodás nem erősíti Magyarország energiabiztonságát és súlyosan megterheli szövetségeseinkhez való viszonyunkat.

Állhattak persze az éles politikai fordulat hátterében ideológiai okok is. Orbán egy idő után azt érezte, hogy a Kreml értékválasztásai – Nyugat-, liberalizmus- és

migránsellenessége, felfokozott szuverenizmusa, az úgynevezett hagyományos értékek tisztelete – nagyon közel állnak mindahhoz, amit maga is képvisel. Végül, de nem utolsósorban személyes körülmények is magyarázhatják hirtelen bekövetkező politikai fordulatát. Ebben az esetben is kétféle oka lehet annak, hogy Orbán máig látványosan kitart Putyin mellett. Egyfelől továbbra sem zárható ki, hogy a magyar miniszterelnököt valamilyen őt kompromittáló, Moszkva kezében lévő dokumentum fosztja meg attól, hogy szakítson oroszbarát politikájával. Másfelől az is lehet, hogy nem erről van szó, hanem a magyar miniszterelnök elszabadult hübriszéről, arról az önhittségről, ami képtelenné teszi saját politikai súlyának és szerepének pontos megítélésére. Orbán annak következtében, hogy 2010-es beiktatását követően nagyon korán több kérdésben is éles konfliktusba került az Európai Unió vezetőivel, úgy gondolhatta, hogy Putyinhoz való közelsége növelheti politikai súlyát és jelentőségét. Egy idő után talán még azt is gondolhatta, az orosz elnökkel való szoros kapcsolata segíthet abban, hogy az európai szélsőjobboldali pártok elfogadják őt első számú vezetőjüként. Vagyis nem a magyar politikai közösség, hanem saját érdekében igyekezett kihasználni a Putyinnal kialakított szoros kapcsolatait. Ennek a némiképp jóhiszemű magyarázatnak azonban a Bucsában történtek után nehéz hittel adni, hacsak nem feltételezzük, hogy immár minden erkölcsi érzék hiányzik a magyar miniszterelnökből. Ha nem is 2009-es fordulatában, de abban, hogy az Ukrajna ellen indított háború idején is kitartott

Moszkva mellett, szerepet játszhatott az is, hogy Orbán komoly esélyt látott arra, hogy Trump újra elnök lehet, és ha ez megtörténik, akkor vele az Egyesült Államok egészen másfajta, a magyar kormányhoz közeli Oroszország-politikát folytat majd. Az utóbbi ugyan bejött, de Trump kaotikus béketeremtési kísérletei – a hangzatos ígéretek ellenére – nyolc hónap elteltével teljes kudarcot vallottak. A béke semmivel nincs közelebb, mint az excentrikus elnök beiktatása előtt volt.

Orbán és pártja Oroszországgal kapcsolatos politikai fordulata elsőként és a leglátványosabban az energetikai kapcsolatok felülvizsgálatában mutatkozott meg. A Fidesz politikusai lépésről lépésre adták fel ellenzéki korszakukban képviselt álláspontjukat. A Déli Áramlat kontra Nabucco vita idején a szociálliberális kormányt még arra próbálták rábírni, hogy hagyjon fel az orosz–olasz együttműködésben megépíteni tervezett gázvezeték támogatásával, és lépjen ki a projektből. Ám hatalomra kerülve a Fidesz éles fordulatot vett, és ami az ellenzéki években még „népellenes puccsnak” számított, az kormányra kerülve – Magyarország „egyoldalú gázellátási helyzetére” hivatkozva – egyszerűen támogandóvá vált. Ebben a Fidesz politikusait az sem zavarta, hogy ellenzékben megállás nélkül az orosz „energetikai mumus” rémképével riogatták a magyar társadalmat. Tették ezt akkor, amikor Moszkva még igyekezett kiterjedt politikai és gazdasági kapcsolatokat fenntartani a nyugati világgal, a nemzetközi politika játékszabályait is betartotta, és még egyetlen szomszédját sem próbálta lerohanni.

A Fidesz politikusai ellenzékben folyamatosan azt bizonygatták, hogy az Egyesült Államok európai jelenlétére mindenekelőtt Oroszország fokozódó terjeszkedése miatt van szükség, azért, mert Moszkva „megpróbálja megint kialakítani érdekszféráit”. Ennek ugyan már ebben az időszakban is voltak bizonyos jelei, de távolról sem olyan nyilvánvalóak, mint amilyenné 2014-ben a Krím annektálásával és a kelet-ukrajnai megyék fellázításával váltak. Az orosz terjeszkedéssel kapcsolatos jobboldali aggodalmak a Fidesz hatalomra kerülésével eltűntek, és már senki szóba nem hozta Moszkva egyre látványosabban megmutatkozó érdekszféra-politikáját, ahogy azt sem, hogy a 2011 végén, illetve 2012 tavaszán tartott választásokkal – amik eredményét mindkét esetben durván meghamisították – milyen aggasztó belpolitikai folyamatok bontakoztak ki Oroszországban. Ezek a fontos változások nemhogy arra bírták volna a kormányt, hogy egyre óvatosabb legyen, és folyamatosan távolodjék Moszkvától, az épp az ellenkezőjét tette: 2014 januárjában szándéknyilatkozatot írt alá a paksi atomerőmű Roszatom általi bővítéséről.

Az Orbán-kormányt ettől a döntéstől az sem tartotta vissza, hogy épp kibontakozóban volt az ukrajnai válság. Ugyan azt a szándéknyilatkozatot, ami jogi kötelezettségekkel nem jár, még azelőtt írták alá, hogy megbukott volna a Moszkva-barát Janukovics-rezsim, ám azokat a szerződéseket, amelyek az erőmű műszaki paramétereit, a karbantartás feltételeit és az elhasznált nukleáris fűtőanyagok elszállításának és átmeneti tárolásának feltételeit rögzítették, csak az év végén írták alá,

vagyis már jóval azok után, hogy Oroszország megszállta, majd annektálta a Krím félszigetet, hogy fellázított két kelet-ukrajnai megyét, és július közepén az általa támogatott szeparatista erők lelőtték a Hollandiából Malajziába tartó utasszállító repülőgépet. Ezek a fejlemények nem tartották vissza az Orbán-kormányt attól, hogy szerződésekben köteleződjék el a paksi atomerőmű orosz bővítése mellett. Ez a döntés anélkül született meg, hogy kül- és biztonságpolitikai elemzés készült volna az elköteleződés következményeiről. De enélkül is nyilvánvalónak kellett volna lennie, hogy egy ilyen szenzitív területen, mint amilyen a nukleáris energetika, és amely területen való együttműködés feltételezi a felek közötti tartós és kölcsönös bizalmat, ezek a feltételek per definitionem nem álltak fenn. A magyar kormányt azonban ez nem izgatta.

Oroszország Európa jelentős állama, és mint ilyen – normális esetben, már csak földrajzi közelségéből eredően is – Magyarország fontos potenciális partnere. Ám 2014 tavaszától azzal, hogy Moszkva annektálta a Krímet, radikálisan új helyzet állt elő, amire reagálni kellett volna. Az Orbán-kormány azonban úgy tett, mintha mi sem történt volna. Putyin a magyar vezetés számára éppolyan szívesen látott vendég maradt, mint amilyen volt az annexió előtt. Ezzel szemben szövetségeseink levonták a 2014-ben történtek tanulságait, és elkezdtek távolodni Moszkvától, mi viszont semmi hasonlót nem tettünk. Helyette elköteleződünk Oroszország mellett egy olyan kényes területen, mint a nukleáris energetika.

Nehéz eldönteni, hogy a magyar kormány Moszkva melletti kitartásának háttérében a tájékozatlanság, a térség ügyeiben való járatlanság, az autokráciák reménybeli jövőjében bizakodó vízió vagy valamilyen Moszkvával megkötött háttéralku, netán a magyar miniszterelnök kiszolgáltatottsága állt, illetve áll ma is. De bármi legyen is ennek a magyarázata: azt nem érzékelt, hogy Moszkva milyen erős nyomásgyakorlással próbálta 2013 nyarától visszatartani Kijvet az akkor már egyeztetett és kölcsönösen elfogadott EU-s társulási szerződés aláírásától, súlyos hiba volt, ami tovább növelte szövetségeseink velünk szembeni bizalmatlanságát. Az Orbán-kormány azonban sem a Krím 2014. március 18-i annektálását, sem a maláj gép július 17-i lelövését, sem pedig az orosz reguláris erők augusztus 24-én kezdődő kelet-ukrajnai beavatkozását nem tekintette olyan oknak, ami miatt felül kellett volna vizsgálnia Oroszország-politikáját, és ennek nyomán fel kellett volna hagynia a paksi bővítésre vonatkozó tárgyalásaival. Az sem befolyásolta a kormányt, hogy 2014. június végétől, Putyin bécsi látogatásától, már egyetlen EU-tagállam vezetője sem tartotta lehetségesnek az orosz államfő kétoldalú találkozó keretében történő fogadását. A 2014. november közepén megtartott ausztráliai G20-as csúcsertekezletet követően pedig az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Nyugat és Oroszország érintkezése lényegében egyetlen kérdésre szűkölt le, az ukrajnai helyzet rendezésére, és nyugati részről lényegében csak azok találkoznak Putyinnal, akik – a német és a francia vezetők – megpróbálnak a szemben álló felek között

közvetíteni. Mindezek ellenére a magyar kormány nem látta akadályát annak, hogy 2015. február 17-én kétoldalú találkozó keretében Budapesten vendégül lássa az orosz elnököt. Napra pontosan egy évvel később – 2013 és 2014 után – újra Orbán látogatott el Moszkvába. 2017-ben pedig már nem is egyszer, hanem kétszer találkoztak, minthogy az orosz elnök előbb februárban, majd augusztusban is ellátogatott Budapestre.

Ugyanez ismétlődött meg 2018-ban, csak épp ezúttal a magyar miniszterelnök járt kétszer is Oroszországban. Előbb a nyári labdarúgó-világbajnokság idején kereste fel a rendező országot, és találkozott Putyinnal, majd szeptemberben újra Moszkvába utazott. Ezen a találkozón a Déli Áramlat helyére lépő Török Áramlat Magyarorszáig elérő meghosszabbításáról, továbbá arról tárgyaltak, hogy Magyarország készen áll arra, hogy az orosz vezetésű Nemzetközi Beruházási Bank harmadik legnagyobb részvényeseként befogadja a pénzintézet központját. 2019 októberében újra Putyin látogatott el Magyarországra, amivel – Orbán első, 2010-es hivatalos moszkvai útjától számítva – immár a tizedik találkozásukra került sor. Történt mindez azok után, hogy a Putyin vezette Oroszország erőszakkal elcsatolta a Krím félszigetet, és Kelet-Ukrajnában aktívan közreműködött abban, hogy erős szeparatista mozgalom jöjjön létre, és okozzon folyamatosan súlyos problémát az ukrán központi hatalomnak.

A Covid-járvány megakasztotta ugyan a magyar miniszterelnök és az orosz elnök sűrű személyes találkozóinak sorát, ezért a következő tárgyalásukra csak két és fél évvel

később, 2022. február 1-jén került sor az orosz fővárosban. Ez volt a magyar kormányfő első „békemissziója”, alig három héttel Ukrajna nyílt és átfogó orosz megtámadása előtt. Az orosz katonai vezetés ekkorra már jelentős erőket vont össze az ukrán határnál, és Moszkva várta az Egyesült Államoknak és a NATO-nak még december közepén eljuttatott szerződéstervezeteire adott nyugati választ. Ebben a rendkívül feszült helyzetben tett úgy a magyar miniszterelnök, mintha közvetítői feladatai lettek volna, miközben ilyenek sem ekkor, sem második „békemissziója” (2024 nyara) idején nem voltak. Nála sokkal jelentősebb politikai szereplők sem tudták Putyint visszatartani attól, hogy Ukrajnára támadjon, ahogy arra sem tudták rávenni, hogy miután megkezdte háborúját, azzal mielőbb hagyjon fel.

A fent említett orosz szerződéstervezeteknél érdemes rövid kitérőt tenni. Már csak azért is, mert épp az ezekre adott nyugati válaszok igazolják, hogy a magyar külpolitika milyen mértékben volt képes kritikátlanul átvenni az orosz álláspontot. 2024 október közepén Szijjártó Péter interjút adott az orosz állami hírügynökségnek. A RIA Novosztyi azzal a címmel közölte a magyar külügyminiszter nyilatkozatát, hogy „Szijjártó megnevezte a NATO hibáját, ami az ukrainai konfliktushoz vezetett”. A magyar külügyminiszter szerint ugyanis a háború elkerülhető lett volna, ha a NATO 2021-ben megvitatta volna Oroszországgal a biztonsági garanciákról szóló szerződéstervezetét. „Én emlékszem azokra a napokra. Azt hiszem, ami akkor hiányzott, az egy komoly vita – mondta. – Sajnos ez a vita nem

jött létre. Azóta közel három év telt el. És talán most már nincs értelme annak, amit mondok, de szerettem volna, ha ezek a párbeszédék létrejönnek. Mert ha megtörténtek volna, talán most nem lennének ebben a helyzetben.” Ez az állítás azonban köszönőviszonyban sincs a valósággal. Az orosz hírügynökség által idézett mondat egyértelművé teszi, hogy Szijjártó – hiába próbálja majd a külügyi szóvivő utólag kimosdatni főnökét – nem gondolhatott másra, mint azokra a konkrét követelésekre, amelyekkel az oroszok 2021. december 15-én előálltak. A külügyminiszter ugyanis szerződéstervezetről beszél, ilyen – pontosabban ilyenek, merthogy két, közel azonos tartalmú tervezetről van szó – ebben az időszakban csak egy született. Az, amit két orosz külügyminiszter-helyettes – Szergej Rjabkov és Alekszandr Grusko – személyesen adott át az Egyesült Államok és a NATO képviselőinek.

Az oroszok, amikor átadták a követeléseiket tartalmazó dokumentumokat, az azokban foglaltakon túl két további igényüket is közölték. Kikötötték, hogy a szerződéseket vagy változtatás nélkül, egy az egyben elfogadja a NATO és az Egyesült Államok, és akkor lesz megállapodás, vagy ha módosítani akarnak azokon, akkor ne is álmodjanak erről. Hogy az orosz álláspontot senki ne érthesse félre, Rjabkov félvállról azt is odavetette, hogy a szerződéstervezetek nem étlapok, amikből válogatni lehet. A diplomáciában ezt a fajta magatartást nem párbeszédnek, hanem ultimátumnak hívják. Úgyhogy már csak ezért sem érthető, hogy a magyar külügyminiszter miért a nyugati oldalt teszi felelőssé a pár-

beszéd elmaradásáért. Orosz részről azonban volt még egy további elvárás is. Azt is kikötötték, hogy mind az Egyesült Államok, mind a NATO – függetlenül attól, hogy elfogadja vagy sem a szerződéstervezetekben szereplő feltételeket – mindenképpen írásban adjon választ. Ezt mindkét címzett február elején meg is tette. A válaszokat elsőként az *El País*, majd vezető angol nyelvű lapok, végül pedig maga a RIA Novosztyi is teljes terjedelmében közölte, vagyis azok nyilvánosak, tartalmuk könnyen ellenőrizhető.

Azt, hogy ki és mennyire akart a biztonsági garanciákról tárgyalni, mindennél jobban érzékeltette Szergej Rjabkov 2022. január 9-i genfi sajtótájékoztatóján elhangzó mondata. A külügyminiszter-helyettes úgy fogalmazott: „Itt az ideje, hogy a NATO összeszedje a cókmojkját (szobraty manatki), és vonuljon vissza az 1997-es határai mögé.” Ez a hangnem és szóhasználat aligha dialógusigényre. A párbeszédet kezdeményezők nem ilyen nyelven szoktak megnyilatkozni. Az a felszólító és egyben lekezelő hangnem, ami végig uralta a háborút megelőző időszakban az orosz kommunikációt, nem arra utalt, hogy Moszkva bármiről is tárgyalni szeretne. A magyar külügyminiszternek mindez elkerülte volna a figyelmét?

De nézzük, hogy mi is szerepelt a december közepén átadott orosz szerződéstervezetekben. Lényegében három követelés. Egyrészt az, hogy mind a NATO, mind az Egyesült Államok adjon garanciát arra vonatkozóan, hogy nem folytatódik a katonai szervezet keleti bővítése. Másrészt az, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete vonja vissza infrastruk-

túráját a párizsi szerződés aláírása előtti határai mögé, ami értelemszerűen érintette volna Magyarországot is. Harmadrészt pedig azt várta el, hogy Oroszország közelébe se az Egyesült Államok, se a NATO ne telepítsen csapásmérő stratégiai fegyvereket, vagyis Moszkva ezzel az igényével lényegében egy új, a 2019-ben kölcsönösen felmondott, a közepes és rövidebb hatótávolságú rakéták megsemmisítésére vonatkozó szerződés újratárgyalását kezdeményezte. A három követelés közül mind Washington, mind Brüsszel kettőt elutasított. Az elsőt nem csupán a „nyitott kapuk” politikájára hivatkozva tette, hanem azért is, mert annak elfogadása alapjaiban mondott volna ellent a „szuverén egyenlőség” elvének. Ez a fogalom először 1975-ben a helsinki záródokumentumban jelent meg a nemzetközi politika fontos szabályaként. Mivel alapvető elvről van szó, érdemes hosszabban is idézni a dokumentumot, amely a következőképpen fogalmaz: „A részt vevő Államok tiszteletben tartják egymás szuverén egyenlőségét és sajátosságát, valamint a szuverenitásukban foglalt és általa felölelt valamennyi jogot, amelybe beletartozik többek között minden állam joga a jogi egyenlőségre, a területi épségre, a szabadságra és politikai függetlenségre. Úgyszintén tiszteletben tartják egymás azon jogát, hogy szabadon válasszák meg és fejlesszék politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális rendszerüket, valamint azt a jogukat, hogy maguk határozzák meg törvényeiket és rendeleteiket. A nemzetközi jog keretein belül valamennyi részt vevő államnak egyenlő jogai és kötelezettségei vannak. Tiszteletben tartják egymás azon jogát, hogy kapcsola-

taikat más államokkal a nemzetközi joggal összhangban és e Nyilatkozat szellemében belátásuk szerint határozzák és valósítják meg. Úgy vélik, hogy határaik, a nemzetközi joggal összhangban, békés eszközökkel és megegyezéssel megváltoztathatók. *Úgyszintén joguk van ahhoz, hogy nemzetközi szervezetekhez tartozanak vagy sem, beleértve azt a jogot, hogy résztvevői legyenek szövetségi rendszereknek vagy se, úgyszintén joguk van a semlegességre.*” (Kiemelés tőlem – SZBZ.) Mindebből pedig egyenesen következik, hogy két állam (Oroszország és az Egyesült Államok), illetve egy állam és egy katonai szervezet (Oroszország és a NATO) nem állapodhat meg egymással egy harmadik állam (adott esetben Ukrajna) szövetségi hovatartozásáról, illetve annak korlátozásáról. Vagyis ebben a kérdésben – ellentétben a magyar külügyminiszter párbeszédet hiányoló álláspontjával – aligha lett volna helye bárminemű vitának. Mi értelme lett volna arról disputálni, hogy azon a módon, ahogyan azt Oroszország elvárta, nem lehet egyetlen ország szuverenitását sem korlátozni? Vajon mire gondolhatott a magyar külügyminiszter, amikor nehezményezte az orosz biztonsági garanciákról folyó vita elmaradását? Talán újra kellett volna tárgyalni a szuverén egyenlőség elvét? A történetben az a legszebb, hogy mindkét orosz szerződéstervezet preambulumában ott szerepelt a helsinki záródokumentum, mint olyan jogforrás, amire hivatkozva Moszkva megfogalmazta követeléseit. Vagyis egyáltalán nem arról van szó, hogy orosz részről érvénytelennek tekintnék az épp ötven éve aláírt dokumentumot.

Hasonló a helyzet a második orosz követeléssel is. Az ugyanis éppúgy elfogadhatatlan volt, mint az előbbi. Könnyű erről megbizonyosodni. Elég ehhez elolvasni az 1997-es párizsi megállapodás tartalmát. Amikor aláírták az Oroszország–NATO Alapító Chartát, akkor ezt épp azért tették, hogy a későbbiekben mindkét fél számára elfogadható keretek között menjen végbe a katonai szövetség bővítése. Cserébe azért, hogy Moszkva tudomásul vette a szervezet jövőbeli bővítését, a NATO-tól két ígéretet kapott. Egyrészt azt, hogy a katonai szervezet az új tagállamok területére nem telepít nukleáris fegyvereket, mert erre „sem szándéka, sem terve, sem oka nincsen”. Másrészt a NATO arra is ígéretet tett, hogy a tagállamok biztonságát nem azzal fogja garantálni, hogy területükön állandó jelleggel jelentős kiegészítő – vagyis más tagállamból érkező – katonai erőt helyez el. Másrészt fogalmazva: a katonai szervezet arra adott biztosítékot, hogy az adott ország nemzeti erőin túl nem telepít az új tagállamok területére katonákat más államokból, és ha ezt mégis megtenné – mert valamely tagállam vagy tagállamok biztonsági helyzetének jelentős romlása megkövetelné ezt –, csakis ideiglenes jelleggel történne ez meg. Ehhez az utóbbi vállaláshoz a NATO 2016-ig tartotta is magát, de akkor – két évvel a Krím orosz annektálása után – engedve a balti államok és Lengyelország kérésének, zászlóalj méretű nemzetközi összetételű harci csoportokat telepített ebbe a négy országba. Erre azonban nem került volna sor, ha Moszkva nem szállja meg és csatolja magához az Ukrajnához tartozó félszigetet, és nem lázította vol-

na föl Kelet-Ukrajna két megyéjét. Ez a döntés reakció volt Oroszország Ukrajnával szembeni, a nemzetközi jogot súlyosan sértő 2014-es fellépésére. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ezeknek a pár száz főből álló egységeknek az elhelyezése nem katonai célokat szolgált, hanem lélektani és politikai funkciója volt. A párizsi megállapodásban arra vonatkozóan, hogy az új, majdan felvételre kerülő államok területén a NATO infrastrukturális fejlesztést nem hajthat végre, semmiféle megkötést nem szerepelt. Következésképpen annak az orosz követelésnek, hogy a NATO az új tagállamok területén végrehajtott infrastrukturális fejlesztéseit számolja fel, illetve vonja azokat vissza, semmilyen alapja nem volt. Tehát erről a kérdésről sem lett volna értelme vitát nyitni, mert ebben a tekintetben is egyértelmű volt a helyzet.

Ami a harmadik orosz követelést illeti, vagyis azt, hogy csapásmérő, Oroszországot fenyegetni képes stratégiai fegyvereket se a NATO, se az Egyesült Államok ne telepítsen az ország határainak közelébe, mind a NATO, mind az Egyesült Államok legitim moszkvai igénynek tekintette, és mindkét írásos válasz jelezte, hogy erről mind Washington, mind Brüsszel kész tárgyalni, és a kölcsönösség alapján megegyezni. Vagyis egyáltalán nem az volt a helyzet, mint amit Putyin – és álláspontját kritikátlanul elfogadva a magyar miniszterelnök is – nemegyszer állított, hogy tudniillik a Nyugat félresöpörte az orosz biztonsági garanciákat, és nem volt hajlandó tárgyalni róluk. Épp az ellenkezője igaz. Mind a NATO, mind az Egyesült Államok egyértelművé tette,

hogy ilyen kategóriájú fegyvereket nem akar Oroszország közelébe telepíteni, ugyanakkor cserébe ezért elvárja, hogy Oroszország se tegyen ilyet, vagyis stratégiai fegyvereit a NATO-tagállamok közelébe nem vonja. Ha a Kreml elfogadta volna a nyugati oldal tárgyalási javaslatát a közepes és rövidebb szárazföldi indítású rakétákról – amelyek egyelőre, a szerződés felmondása ellenére sem tértek vissza Európába –, akkor Moszkvának a sikeres tárgyalásokat követően, amire minden esély megvolt, nem kellett volna tartania ezektől. Az orosz elnök és környezete azonban nem fogadta el a tárgyalási javaslatot, helyette azt állította, hogy a nyugati hatalmak egyetlen elvárását sem vették figyelembe. Dehát ennek épp az ellenkezője történt. Tehát a magyar külügyminiszter állítása, hogy a nyugati államok miatt hiúsult volna meg az orosz biztonsági garanciákról való tárgyalás, egész egyszerűen nem igaz. Neki és a magyar külügyi apparátusnak tudnia kellene erről, illetve arról is, hogy Moszkvának 2021 végén már nem állt szándékában Ukrajna ügyében tárgyalásokat folytatni. Ha nem tudnak erről, az súlyos szakmai hiányosság, ha pedig tudnak, de mégis az ellenkezőjét állítják, az a magyar társadalom tudatos félrevezetését jelenti és egyben az orosz agresszió mentegetését is.

A Kremlben tisztában voltak azal, hogy a szerződéstervezetekbe foglalt első két követelésük teljesíthetetlen, azokat mind a NATO, mind az Egyesült Államok el fogja utasítani. Ez többek között onnan is tudható, hogy a Kremlhez közel álló külpolitikai elemző, a putyini Valdaj Klub programigazgatója, a tekinté-

lyes *Rosszija v globalnoj polityike* külpolitikai folyóirat főszerkesztője a *Gazeta.ru* portál kérdésére, hogy tudniillik mi lesz a nyugati hatalmak reakciója az orosz követelésekre, azt válaszolta, hogy az orosz „külügyminisztérium nyilatkozata nem más, mint a NATO-hoz és az Egyesült Államokhoz intézett ultimátum, aminek a teljesítése kérdéses”. Majd még ehhez hozzátette, hogy „a fő kérdés most az, hogy mi következik ezután, merthogy az efféle nyilatkozatok feltételezik valamilyen B terv meglétét arra az esetre, ha az adott kezdeményezés nem talál meghallgatásra. És ennek a kezdeményezésnek az elfogadása ebben a formában meglehetősen valószínűtlen” – nyilatkozta Fjodor Lukjanov. Tehát még azok körében is nyilvánvaló volt, hogy a szerződéstervezetekben megfogalmazott elvárások teljesíthetetlenek, akik a putyini rezsim kiszolgálói. Számukra is világos volt, hogy mi a valódi funkciója az orosz lépésnek. Csak épp a magyar külügyminiszter tett úgy, mintha nem értené mindezt.

Szijjártó nyilatkozata a RIA Novosztynak nem az egyetlen példája annak, ahogyan a magyar kormány – bár szavakban minduntalan elismeri, hogy Oroszország az agresszor – kibúvót keres, hogy ne kelljen élesen elítélnie Moszkvát. Annak ellenére, hogy 2022 februárjában az Ukrajna elleni háború nyílt és átfogó formát öltött, az Orbán-kormány továbbra sem érezte szükségét annak, hogy legalább lazítani próbálja az Oroszországhoz fűződő kapcsolatait. Ebben segítségére volt az a gyakran hangoztatott körülmény, hogy van egy olyan gazdasági terület, ami Oroszországot Magyar-

ország számára fontos és nehezen pótolható partnerré teszi. Ez pedig az orosz kőolaj- és földgáz. Leválni ezekről a szállításokról valóban nem egyszerű feladat, és annak költségei a 2022 elején kezdődő háború előtt nem is vetették föl ezt az alternatívát. A háború azonban új helyzetet teremtett. Olyat, amiben nem lehetett nem számolni azzal, hogy az Európai Unió szankciós politikája egy idő után ne érné el ezt a területet is. Ebben a helyzetben a magyar kormány kétféle stratégia közül választhatott. Dönthetett úgy, hogy kitart eddigi politikája mellett arra hivatkozva, hogy nincs olyan ok, ami miatt változtatni kellene, és Magyarországnak továbbra is megfelel az orosz földgáz és kőolaj, mert olcsó, és megvannak a kiépített szállítási útvonalak. Az pedig, hogy az orosz állam főként a szénhidrogénexportból tudja finanszírozni az Ukrajna ellen vívott háborúját, nem tartozik Budapestre. De dönthetett volna úgy is, hogy a kormány belátja a leválás szükségességét, és érdemi lépéseket tesz, hogy új beszállítókat találjon, és ezzel párhuzamosan megpróbálja azt is elérni, hogy az átállás költségeinek egy részét az EU fedezze.

Az Orbán-kormány az első változat mellett döntött, és sikerült elérnie, hogy a 2022 végén hatályba lépő, az orosz nyers kőolaj importjára vonatkozó szankció a Barátság vezeték déli ágán kőolajhoz jutó országokat – Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot – ne érintse. Ez a mentesség a szóban forgó országokat földrajzi helyzetükből, vagyis abból következően, hogy nincs tengerpartjuk, nem alaptalanul illette meg. Ugyanakkor ez a brüsszeli döntés egyben azt is feltételezte, hogy

az érintett országok határidő nélküli kedvezményezett helyzetüket arra használják fel, hogy minél gyorsabban megoldást találnak az orosz kőolajexportról történő leválásukra. Ennek azonban Magyarország esetében mindmáig kevés jele volt látható. Helyette a kormányzat folyamatosan bírálta a szankciókat, és azok elhibázottságának hangoztatásával próbálta elfedni a magyar gazdaság több éve tartó gyenge teljesítményét. Orbán a nyílt háború kiterjesztől kezdve gyakran ajánlotta, hogy a büntetőintézkedések helyett inkább tárgyalni kellene Oroszországgal. Nehéz lenne annál üdvösebb helyzetet teremteni egy agresszor számára, mint hogy – miután erővel elfoglalt idegen területeket – nincs más dolga, mint tárgyalni. A magyar miniszterelnök az egyik péntek reggeli rádiós interjújában még azt is helyénvalónak találta, hogy arról beszéljen, most már mindegy, hogy ki kezdte ezt a háborút, fontosabb a befejezésével foglalkozni. De ez nincs így! Nagyon is fontos mind politikailag, mind jogilag, mind pedig erkölcsileg, hogy ki kezdte a háborút. Annak teljes értékű lezárásához ugyanis nagyon is fontos, hogy ki az agresszor, már csak a jóvátétel megfizetése miatt is.

Orbánt azonban mindez láthatóan a legkevésbé sem foglalkoztatja. Olyannyira nem, hogy számára Ukrajna szuverenitása is kétséges, holott az egy pillanatig sem az. Attól még, hogy egy nála jóval erősebb ország megtámadta, területének közel ötödét pedig megszállta, és mert honvédő háborújához más országok segítségét kérte – a nemzetközi joggal teljes összhangban – nem kérdőjeleződött meg a szuverenitása. Ez csak

Orbán képzeletében van így. Ahogy az is, hogy ezt a háborút Oroszország nem veszítheti el. Nagyon is elveszítheti. Láttunk nem egy példát arra, amikor egy nukleáris hatalom felhagy a háború folytatásával, és győzelme kikényszerítéséhez nem használ atomfegyvert. Ez történt az Egyesült Államokkal Vietnámban. Ez történt a Szovjetunióval Afganisztánban. És ez történt Kínával is, amikor 1979 februárjában rátámadt Vietnámba. Alig egy hónappal a háború megindítása után belátta, hogy nincs értelme folytatni, és kivonta csapatait. Mindhárom esetben nukleáris fegyverrel rendelkező ország döntött úgy, hogy felhagy a harccal és inkább kivonul. Oroszországot ebben a háborúban senki nem akarja arra kényszeríteni, hogy a nemzetközi jogilag elismert területeinek bármely részéről lemondjon. Ukrajna ilyen orosz területekre nem tart igényt. Úgyhogy nehéz olyan helyzetet elképzelni, amikor Moszkva – államiságának védelmében – arra kényszerülne, hogy atomfegyvereket vessen be. És egyébként is definíció kérdése, hogy mit tekintünk orosz, illetve ukrán győzelemnek. Mindenesetre az a tény, hogy a magyar miniszterelnök előszeretettel beszél arról, hogy Ukrajna nem nyerhet, mégiscsak arra vall, hogy nem a megtámadott ország pártján áll. De erre vall az is, hogy sokkal sűrűbben találkozik az agresszor ország első emberével, mint a megtámadott állam elnökével. Nem beszélve külügyminiszteréről, aki példátlan gyakorisággal ül le orosz kollégájával tárgyalni, miközben ukrán partnerét látványosan hanyagolja. Ezek és a szankciók meghosszabbítása körüli, rendre visszatérő huzavo-

nák, aminek szinte mindig csak mi vagyunk az okai, mind azt jelzik, hogy ebben a háborúban a magyar kormány valójában nem az áldozat pártját fogja, hanem mintha az agresszornak drukkolna.

A kőolajnál is érdekesebb a helyzet a magyar gázimport tekintetében. Magyarországot annak következtében, hogy hazánk 2021 ősztől déli irányból, a Török Áramlat balkáni meghosszabbításán át kapja az orosz földgázt, a háború alatt, illetve annak következményeként semmiféle hátrány nem érte, leszámítva a gáz árának átmeneti, 2022-ben bekövetkező drasztikus növekedését. Ez a drámai változás azonban nem az EU-s szankciók következménye volt, merthogy ilyenek a vezetéken érkező orosz gázt egyelőre nem sújtják – ennek tiltása csak 2026 végével következik be –, hanem a Gazpromszállításokat visszatartó, már 2021-ben elkezdődő magatartásának. (Nem mellesleg az Északi Áramlat 1. és 2. vezetékpárjainak felrobbantására – a négy vezetékből három sérült meg – csak azt követően került sor, hogy az Északi Áramlat 1. már három héttel a merénylet előtt felfüggesztette működését, vagyis Moszkva döntésére nem szállított gázt, az Északi Áramlat 2. pedig a német hatóságoktól nem is kapta meg a szállítási engedélyt.) Vagyis a földgáz esetében sincs szó arról, hogy az európai büntetőpolitika húzta volna fel az árakat, és ezért került volna Magyarország hátrányos helyzetbe. A felelősség ezért kizárólag Oroszországot terheli.

Az Orbán-kormány azonban – szemben az Európai Unió állama- inak többségével – alig tett bármit is annak érdekében, hogy leváljon

az orosz gáz- és olajszállításokról, és ehhez az Európai Uniótól pénzügyi támogatáshoz jusson. A leválás terhei az egyes tagállamok esetében nyilván nem azonosak. Vannak országok, amelyek ezt könnyebben meg tudják tenni, míg mások nehezebben. Ugyanakkor az mégiscsak magáért beszél, hogy az Európai Unió országainak többsége a leválást meg tudta oldani. Míg a háború előtti évben az EU országai 155 milliárd köbmétert vásároltak a vezetéken szállított orosz gázból, addig 2023-ban már csak 28 milliárdot, ami a következő évben ugyan némiképp nőtt (32 milliárdra), de továbbra sem több a háború előtti mennyiség ötödénél, és csak három ország – Ausztria, Szlovákia és Magyarország – maradt meg vásárlójaként. Bécs azonban 2024 novemberében szakított a Gazprommal, ezért idén már csak mi és a szlovákok veszünk továbbra is orosz vezetékes gázt. A magyar kormány arra hivatkozva, hogy az EU versenyképességének romlása jórészt az orosz szénhidrogén-szállításokat sújtó szankciók következménye – ami meglehetősen távol áll a valóságtól –, továbbra sem akar szakítani Moszkvával. A versenyképességgel összefüggő problémák pedig jóval összetettebbek annál, mintsem hogy visszavezethetők lennének kizárólag a magas energia- árakra. De mert ez a retorika alkalmas arra, hogy a magyar társadalom egy részét meggyőzze arról, hogy nem az elhibázott gazdaságpolitika felelős a magyar gazdaság rossz teljesítményéért, a kormányzat ennek hangoztatásáról nem tud és láthatóan nem is akar lemondani.

Az Orbán-kormány Moszkvával kapcsolatos politikája annál is in-

kább aggasztó, mert továbbra sincs semmi jele annak, hogy Oroszország felhagyni készülne a Nyugattal szembeni konfrontatív magatartásával. Sőt, amennyiben a Kremlnek sikerülne az Ukrajna ellen indított háborúját a saját elképzelései szerint lezárni, és ez Trump megjelenésével és eddigi kaotikus tárgyalási taktikájának következtében egyáltalán nem zárható ki, úgy még az eddiginél is kisebb esélye lesz annak, hogy Moszkva felhagy nagy hatalmi ambícióival. Az a hangulat, ami immár évek óta uralja az oroszországi nyilvánosságot, nem egyik napról a másikra jött létre. Putyin és környezete az ország kudarcaiért már a háborút megelőző években is rendre a külvilágot tette felelőssé. Épp ezért nincs abban semmi meglepő, ahogy a nyilvánosságot mindinkább eluralta a korábban elfelejtettnek hitt Nyugat-ellenes retorika.

A Kreml azonban nemcsak a hazai közvélemény átalakításáról gondoskodott, de számos módon és eszközzel elkezdett beavatkozni más országok belügyeibe is. A befolyásolási kísérletek már a háború előtt sem csupán hekkertámadásokat, jobb- és baloldali szélsőséges csoportok politikai és pénzügyi támogatását jelentették, de olyan közvetlen beavatkozási próbálkozásokat is, mint amilyen a 2016. októberi montenegrói puccskísérlet volt. A rezsim párhuzamosan azzal, ahogy „kifelé” egyre agresszívbbé vált, „befelé” is egyre inkább megkeményedett, nem hagyva lehetőséget és alternatívát a békés, választások útján történő hatalomváltásra. 2020 nyarán az orosz politikai rendszer is belépett azoknak a FÁK-térségbeli autokráciáknak a körébe, ahol az alkotmány

átírásával lehetővé vált a regnáló elnök élethosszig tartó uralma. Nem érzékelti ezeket a fontos változásokat, és azok ellenére kitartani az Oroszországgal való szoros kapcsolatok fenntartása mellett – kiváltképp azok után, hogy Moszkva nyílt háborúba kezdett Ukrajna ellen –, súlyos, sőt megbocsáthatatlan stratégiai hiba. Olyan melléfogás, amin Orbán Trumphoz való közelsége sem tud enyhíteni. Ami jó lehet Amerikának – bár felettébb kétséges, hogy az, amit a Trump-adminisztráció tesz, akárcsak Amerikának is jó lenne – az távolról sem biztos, hogy jó Magyarországnak. Az a fajta trumpi politika, amely az erősebb, gazdagabb és szolidárisabb Európát képes Oroszországra lecserélni annak reményében, hogy ez jól jöhet Kína feltartóztatásában, súlyosan elhibázott elképzelés. Moszkva Pekingről történő leválasztása, ami a hetvenes évek elején sikeresnek bizonyult, ma – számos ok miatt – nem ismételtető meg. Végzetes illúzió azzal számolni, hogy Ukrajna feláldozása Amerika szövetségesévé teheti a putyini Oroszországot. Egyébként is az ukrajnai háború lezárásában egészen másképpen érdekelt Magyarország, mint ahogyan azt az extravagáns, gyors megoldásra törekvő amerikai elnök elképzei. Ukrajna hozzánk túlságosan közel van ahhoz, hogy ne a gyors, hanem a tartós és igazságos békében legyünk érdekeltek. Az a tárgyalási technika, amit amerikai részről eddig láttunk, nem vezethet máshoz, mint Ukrajna érdekeinek teljes feladásához. Az ukránok kapitulációjához azonban nincs szükség amerikai közvetítésre. Olyan feltételek mellett, mint amilyeneket a trumpi adminisztráció elfogadható-

nak lát, és amiket még áprilisban ismertetett Párizsban nyugati szövetségeseivel és az ukránokkal, Kijev már rég fegyverszünetet köthetett volna. Ezt már 2022 tavaszán az iztambuli tárgyalásokon megtehetette volna, de nem tette, mert semmilyen érdemi biztosítékot nem kapott, ami garantálta volna biztonságát, ezért inkább a háború folytatása mellett döntött.

Egyelőre nehéz megjósolni, hogy mikor és milyen feltételek mellett sikerül lezárni a háborút. Az azonban tisztán látszik, hogy Európa – azok után, hogy immár nem lehet biztos a trumpi Amerika katonai támogatásában – három fontos kérdés megválaszolása előtt áll. 1. Mit tud tenni ilyen körülmények között Ukrajna biztonságának garantálásáért? 2. Mit tud tenni Oroszország ellenében saját biztonságának megőrzéséért? 3. Végre képes lesz-e stratégiai autonómiáját megteremteni? Az Orbán-kormány eddigi magatartása nagy valószínűséggel azt vetíti előre, hogy e feladatok megoldásában Magyarország nem segítő, hanem kerékkötő lesz. A magyar kormány ugyanis határozottan kijelentette, hogy nem támogatja Ukrajna NATO-tagságát, de az Európai Unióba történő felvételét sem. És egyébként is tartózkodik attól, hogy jelentős segítséget nyújtson keleti szomszédunknak. Eddig se tett mást. Magyarország a Kieleti Egyetem Világ gazdasági Kutatóintézetének kimutatása szerint eddig kétoldalú megállapodás keretében Ukrajna megsegítésére GDP-jének mindösszesen 0,03 százalékát adta oda. Az eddigi kormányzati megnyilatkozások azt is egyértelművé tették, hogy támogatnának egy esetleges Trump–Putyin-külön-

alkut, ami a jelenlegi állás szerint jelentős ukrán területek feladásával, a megtámadott ország NATO-tagságának elutasításával és Ukrajnának adott érdemi biztonsági garanciák nélkül fejeznék be a fegyveres konfliktust. A magyar kormány akkor csatlakozik feltételek nélkül, mondhatni önfeladóan a trumpi politikához, amikor az Európai Unió tagállamai – Szlovákia kivételével –, együtt Nagy-Britanniával, Norvégiával és Kanadával kitaranak Ukrajna támogatása mellett, mert azt szeretnék, ha nem elhamarkodott, hanem tartós és igazságos békét hozó megállapodás zárná le a háborút. Az Orbán-kormány ezzel az álláspontjával az eddigieknél is jobban elszigeteli magát az Európai Unión belül. Mindeközben a magyar kormánypárt arra sem számíthat, hogy az európai centumpártok szabad utat engednének a Trump- és Putyin-barát Patriótáknak. A politikai tűzfal az Európai Parlamentben is a periférián tartja majd a Fideszt. Valószínűleg nem érdemes Trump szeptember közepén tett, az ukránok lehetséges győzelmére vonatkozó, az eddigiekhez képest radikális fordulatot jelző nyilatkozatát túlértékelni, de lehet, hogy az amerikai elnök végre mégiscsak megértette az immár negyedik éve tartó háború valódi természetét és Putyin hajthatatlanságát. Ha valóban érdemi fordulatnak lennének tanúi, az egyben azt is jelentené, hogy az Orbán-kormány ezentúl Trump támogatásában sem bízhatna. Ehhez persze arra lenne szükség, hogy az igazságos és tartós béke terve az amerikai elnök képzeletében is tartósan váltsa a háború gyors lezárásának forgatókönyvét.

Hogyan gyúrta maga alá a hatalom az oroszországi sajtót?

16

Mára odáig jutott az oroszországi nyilvánosság, hogy a törvényhozás alsóháza, az állami дума épp egy olyan törvénymódosítást tárgyal, ami bizonyos esetekben adminisztratív büntetéssel sújtaná azokat, akik szélsőségesnek minősített tartalmak kereséséhez VPN-t használnak, illetve akik tudatosan keresnek szélsőséges tartalmakat. Ahhoz, hogy Oroszország eljusson idáig, számos lépést kellett megtenni. A demokratikus nyilvánosság felszámolásának fontos állomása volt a nem kormányzati szervezetekre vonatkozó törvény kiegészítése a „külföldi ügynök” passzussal, a „nemkívánatos szervezetekre” vonatkozó törvény elfogadása, illetve a terrorizmus és szélsőségeség elleni törvény folyamatos kibővítése, ahogyan az a rendelkezés is, ami felhatalmazta az igazságügyi minisztériumot a tiltott tartalmakat számontartó regiszter összeállítására és frissítésére. A lista 2025 nyarán 5600 tételt – könyveket, tanulmányokat, cikkeket és egyéb közleményeket – tart számon és folyamatosan bővül. Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy röviden bemutassa azt a folyamatot, amely a sajtó késő szovjet korszakbeli felszabadításától a demokratikus nyilvánosság felszámolásáig tartott. Ehhez még háborúra sem volt szükség, mert ezt a célt a hatalom lényegében még azelőtt el tudta érni, hogy nyílt és átfogó háborút indított volna Ukrajna ellen.

A Szovjetunióban – annak ellenére, hogy a szovjet korszakban is számos újság jelent meg, illetve több tévécsatorna és rádióállomás sugározta műsorát – a független média ismeretlen fogalom volt. A kommunista párt teljes mértékben ellenőrzése alatt tartotta a sajtót, amelyet szigorúan cenzúráztak, és egyetlen célja az állami propaganda terjesztése volt. A sajtószabadság teljes hiányában az objektív tudósítás, az oknyomozó újságírás vagy a hatalom számonkérése a médián keresztül elképzelhetetlennek bizonyult. Így, amikor Gorbacsov a csernobili katasztrófát követően szabad utat engedett a glasznosztynak, vagyis annak a politikának, amely nagyobb szabadságot biztosított a média működésének, kibővítette a politikai diskurzust és lehetőséget adott kormánykritika megfogalmazására, ezek a változások elkezdték a sajtót a „negyedik hatalmi ágga” emelni, és elkezdődött a független sajtó koncepciójának kialakulása. A Szovjetunióban a szólásszabadság jogi garantálása és a cenzúra eltörlése hivatalosan az 1990 júniusában elfogadott sajtótörvény révén valósult meg. Ebben az új jogi környezetben hozták létre az első pártfüggetlen sajtóorgánumokat, mint amilyen a korszak két vezető napilapja, a *Nyevaviszimaja Gazeta* és a *Kommerszant* volt. De ekkor alapították a független rádióállomást, az *Ekho Moszkvit* is.

Az 1990 és 1992 közötti időszakot joggal nevezte a kiváló orosz média-kutató, Zasszurszkij az orosz sajtó aranykorának. Erre az időszakra esett – az új sajtótermékek alapításán túl – a különböző, már meglévő médiumok privatizációjának első hulláma is. A médiaviszonyok késői szovjet korszakban kezdődő liberalizálása az önállóvá vált Oroszországban is folytatódott. Röviddel a Szovjetunió felbomlása után, 1991. december végén írta alá Borisz Jelcin a tömegtájékoztatási eszközökre vonatkozó törvényt, ami formálisan is megerősítette a sajtószabadságot. Az 1993 decemberében elfogadott új alkotmány pedig további biztosítékokkal szolgált: hivatalosan betiltotta a cenzúrát és garantálta a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságát. Jelcin, azok után, hogy 1991 nyarán megválasztották Oroszország elnökévé, a szabad sajtó következetes támogatójaként lépett fel, és feltűnő megértést mutatott a vele szemben megfogalmazott kritikák iránt. A kormánykritikus médiát – ellentétben a szovjet időszakkal – a hatalom nem akarta elhallgattatni, és a hatóságok nem fenyegették különböző büntetőjogi szankciókkal.

Az orosz média „aranykora” azonban rövid életűnek bizonyult. Nem kellett hozzá sok idő, hogy kiderüljön, a függetlenség fenntartása nagyobb költségeket igényel, mint amennyit a lapok különböző módokon – előfizetés, reklám, utcai terjesztés – működésükhöz be tudtak szedni, és ez a helyzet számos orosz orgánumot a csőd szélére sodort. A gazdasági nehézségeket a szerkesztőségek egy része a Kreml anyagi támogatásával próbálta ellensúlyozni, ám ez megkérdőjelezte független

státuszukat. Mások a születőben lévő új tulajdonosi osztály, a majdani oligarchák támogatásában bíztak, ami éppúgy függő helyzetet teremtett. Az újságok és rádióállomások különböző üzleti csoportok általi felvásárlása ugyan gazdasági stabilitást hozott, de az szinte minden esetben együtt járt a szerkesztőségek függetlenségének elvesztésével. Az új tulajdonosoknak nem az volt a céljuk, hogy minőségi politikai sajtót hozzanak létre – bár bizonyos esetekben ez mégis megtörtént –, hanem hogy olyan eszköz kerüljön a kezükbe, amivel hatékonyan segíthetik politikai és üzleti érdekeik érvényesülését. A lapok, a rádióállomások, majd a tévécsatornák elvesztették függetlenségüket, de mert különböző érdekcsoportok kezébe kerültek, a sajtó egésze plurális maradt, vagyis nem került kizárólag a kormány, egyetlen párt vagy üzleti kör felügyelete alá. A médiumok ugyan nem voltak pártatlanok, de a különböző orgánumok között kibontakozó verseny mégis nagyobb lehetőséget adott arra, hogy a sajtóból tájékozódó közönség a korábbiakhoz képest összetettebb és így hitelesebb képet kapjon a bel- és külpolitikai folyamatokról.

Az évtized előrehaladtával a sajtó „romantikus függetlenségének” érzete lassan elhalványult. Az 1993-as alkotmányos válságra adott válaszként több radikális, nacionalista és szélsőjobb oldali lappal szemben vezettek be cenzúrát, indítottak büntetőeljárást, vagy egyszerűen bezáratták őket. A hivatalos indoklás szerint ezek a korlátozások átmenetiek voltak, és azt mondták, csak addig maradnak hatályban, amíg a szükségállapot fennáll. Jelcin hamarosan vissza is

vonta a rendelkezéseket. Az akkor történtek mégis azt mutatták, hogy a sajtószabadság Oroszországban továbbra is törékeny, és a kormány, ha szükségesnek látja, kész beavatkozni a média világába.

Az 1996-os elnökválasztást megelőző kampányban a sajtó a politikai kommunikáció fő eszközévé vált. Jelcin győzelme világossá tette, hogy a tömegtájékoztatási eszközök meghatározó szerepet játszanak a közvélemény befolyásolásában. Ez a felismerés növelte a sajtó jelentőségét, és tőkebefektetéseket vonzott. A gazdasági elit elkezdte felvásárolni a még megmaradt független kiadványokat és egyéb platformokat. Ennek következtében 1996 és 1998 között az orosz média pénzügyi autonómiája jelentősen csökkent, és elkezdett egyre inkább külső finanszírozásra támaszkodni. Ez a folyamat rövid időn belül hatalmas médiabirodalmak kialakulásához vezetett. A tulajdonosi elit néhány tagja – akik a gazdasági élet egészen más területein jutottak messés vagyonhoz – médiacézárúvá vált.

Az 1999-es parlamenti, majd a 2000-es elnökválasztásra készülve az állam szerepe is megnőtt a médiapiaccon. Jelcin a média felügyeletére önálló minisztériumot hozott létre, ami egyben az új sajtóorgánumok engedélyezését is ellátta. Ez az az időszak – a 2000-es évek eleje –, amikor elfogadták a terrorizmus elleni első törvényeket, jogi alapot teremtve arra, hogy a szélsőséges tevékenységekre hivatkozva korlátozni lehessen a sajtó- és információszabadságot.

A jelcini korszak sem volt mentes a hibáktól. A legnagyobb problémát a tulajdonosi csoportok érdekeinek túlzott érvényesülése jelentette. Ennek ellenére a kilencvenes évek az orosz

sajtótörténelem kivételes időszaka volt, hiszen ezekben az években alakult ki az a jogi és politikai környezet, ami lehetővé tette, hogy a független újságírás is teret nyerjen. Az újságírók sem előtte, sem utána nem élveztek olyan elismertséget és hatalmat, mint ezekben az években. Az 1991–1999 között hozott törvények a szovjet rendszerben elképzelhetetlen szabadságot és jogokat biztosítottak az újságíróknak. Ennek ellenére az újságírás függetlensége már az 1996-os elnökválasztás idején elkezdett gyengülni. Putyin hatalomra kerülésével – előbb kevésbé látványosan, majd egyre nyíltabban – megindult a sajtó hatalom alá gyűrése. Az új elnök tisztában volt a média – legfőképp a televízió – politikai hatalmával, ezért elkezdte a sajtó feletti ellenőrzést fokozatosan átvenni. Elsőként a televíziós csatornák kerültek a Kreml célkeresztjébe, majd a rádióállomások és a nyomtatott sajtó, míg a 2010-es évektől a digitális médiumok is közvetlen vagy közvetett állami ellenőrzés alá kerültek.

Vlagyimir Putyin hatalomra kerülését követően azonnal hozzákezdett a meggyengült, működőképességében megrendült államhatalom visszaállításához. Ez azonban együtt járt – holt nem kellett volna együtt járnia – a média függetlenségének csökkenésével és ellenőrzésének szigorodásával. 2000 májusában, az elnöki hivatal átvételét követően Putyin olyan átfogó médiairányítási stratégiát valósított meg, ami az állami dominancia megszilárdítását, a kritikus sajtóhangok elnyomását és a sajtó feletti ellenőrzés visszaszerzését tűzte ki célként. Ennek elemei már 2000 áprilisában nyilvánosságra is kerültek, amikor a korszak vezető politikai napilapja, a

Kommerszant hétvégi elemző magazinjában, a *Vlasztyban* közzétette a „Hatos számú változat” néven elhíresült dokumentumot. A valószínűsíthetően az elnöki hivatal munkatársai által készített tervezet a médiára vonatkozóan olyan párhuzamos stratégiát javasolt, aminek van egy nyilvános, hivatalos és egy titkos része, ami a sajtó befolyásolására és megfigyelésére irányul. Az újságírók pénzügyi hátterének, politikai kötődéseinek és a szerkesztőségek működésének feltérképezése mellett a dokumentum javasolta az állami propaganda felerősítését és az ellenzéki médiumok ellehetetlenítését is.

Alig néhány hónappal a bizalmas dokumentum nyilvánosságra kerülése után egyre több jele lett annak, hogy a kiszivárgott tervezet hiteles. Megszaporodtak azok a hírek, amelyek a Kreml útjában álló sajtóorgánumok befolyásolásának és ellehetetlenítésének kísérleteiről szóltak. A megerősödő és egyre magabiztosabbá váló hatalmi gépezet fokozatosan szélesítette ki azoknak a törvényhozási és a jogalkotáson kívüli eszközöknek a palettáját, amelyek segítségével a hatalom maga alá gyúrte a független sajtót, és átalakította a működési kereteit.

A független média ellehetetlenítésének egyik leggyakrabban alkalmazott – és napjainkban is a legmeghatározóbb – módszere a jogszabályi környezet szigorítása lett. Az elfogadott rendelkezések ugyan sokszor legitim célokat – például a gyermekek vagy általában az állampolgárok védelmét – deklarálnak, valójában gyakran az ellenzéki média működésének korlátozását és rejtett cenzúrázását szolgálják. A sajtószabadság fokozatos leépítése ily módon már Vlagyimir

Putyin hatalomra jutásától jelen volt, ám különösen harmadik elnöki ciklusának kezdetétől, vagyis 2012-től vált látványossá, amikor is a szabályok már nem csupán szigorúbbá, hanem egyre nyíltabban büntető jellegűvé váltak.

Oroszországban a média működésének alapelveit az 1991-ben elfogadott sajtótörvény határozza meg. A jogszabály magában foglalja a cenzúra megszüntetését, a magántulajdonú médiumok létrehozásának lehetőségét és az újságírók jogainak garantálását. Miközben az új norma középpontjában kétségtelenül a sajtószabadság biztosítása állt, aközben ez a törvény már eredeti formájában is jelentős állami korlátozásokat tartalmazott, például a médiumok regisztrálásának kötelezettségét. A törvény annak megsértése esetén büntetőjogi szankciókat is kilátásba helyezett, sőt, bizonyos esetekben ez az újságírók akkreditációjának megvonásával vagy az érintett médium bezárásával járhatott. Az évek során a törvény több módosítást is megélt, és 2011-ben a digitális médiumokat is a szabályozás hatálya alá vonták, így immár ezen oldalak nyilvántartásba vételére és ellenőrzésére is lehetőség nyílt.

A 2000-ben kiadott információs biztonsági doktrína, amelynek új változatát 2016-ban hagyta jóvá az orosz elnök, noha nem rendelkezik jogi kötéssel, lefekteti az állam hivatalos álláspontját a média szabályozásának és az információs biztonság megteremtésének alapelveiről. Az 1991-es orosz sajtótörvényhez hasonlóan megerősíti a sajtószabadsághoz való jogot, valamint a cenzúra tilalmát, ugyanakkor a sajtó védelmét már nemzeti érdekké is emeli a külföldi befolyással és dezinformációval szem-

ben. A hivatalos álláspont szerint az állam az egyetlen szereplő, amely képes objektív tájékoztatást nyújtani a lakosságnak. Lényegében már ekkor afféle megbízhatatlan, belső ellenségként kezelték azokat a független médiumokat, amelyek magánkézben voltak, függetlenül attól, hogy ez orosz vagy külföldi tulajdonlást jelentett. A kormányzat kommunikációjában csak Putyin harmadik elnöki ciklusával jelent meg az „ötödik hadoszlop” kifejezés, amellyel a független újságírókat – sőt, egy idő után az ellenzéki politikusokat és a civil szervezeteket is – egyre gyakrabban illették. A Kreml szerint ezek a jellemzően külföldi támogatásban részesülő szereplők veszélyt jelentenek, mert leplezetten valamilyen ellenséges hatalmat szolgálnak, ezért korlátozásuk – végző esetben: elhallgattatásuk – nemzetbiztonsági érdek.

Oroszországban a média felügyeletét a 2008-ban felállított szövetségi szolgálat, a Roszkomnadzor látja el. A hatóság illetékessége a kommunikáció teljes területére, a távközlésre, az információs technológiákra és a tömegtájékoztatás minden területére kiterjed. Feladatai közé tartozik a médiumok regisztrációja és engedélyezése, valamint a tartalmak törvényességének felügyelete. A Roszkomnadzor intézkedései azonban nem pusztán adminisztratív jellegűek: ha álláspontja szerint egy médium nem felel meg a jogszabályoknak, lehetősége van annak nyilvántartásból történő törlésére, működési engedélyének visszavonására. A hatóság bírósági döntés nélkül is blokkolhat internetes oldalakat, letilthat tartalmakat. Ez a felhatalmazás azért különösen veszélyes, mert anélkül ad lehetőséget internetes tartalmak blokkolására, hogy

a döntést független jogi eljárás előzné meg. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy a Roszkomnadzor elvileg köteles figyelmeztetést küldeni a weboldal tulajdonosának, hogy törölje a kifogásolt tartalmat, és csak abban az esetben kerül sor a honlap blokkolására, ha a szerkesztőség nem tesz eleget a hatóság felszólításnak. A problémát az jelenti, hogy nem minden esetben egyértelmű, hogy a vitatott tartalom a hatályban lévő törvények alapján valóban kifogásolható, vagy a hatóság túlkapásáról van szó. Utólag ugyan lehet bírósághoz fordulni, de ez általában hosszan elhúzódó folyamat, aminek eredményeképpen a nem különösebben gazdag oldalak többnyire nem tudják kivárni az igazságszolgáltatás döntését, és végleg megszűnnek.

A 2002-ben elfogadott szélsőséges tevékenységek ellen hozott törvény vált az orosz sajtószabadság egyik legmesszemenőbb következményekkel járó korlátozójává. A rendelkezés eredeti célja a terroristák és szélsőséges nézeteket valló csoportok tevékenységének megakadályozása, illetve az ezeket támogató hangok elhallgattatása volt, de mert az extrémizmus törvényi definíciója meglehetősen homályos, ezért a bíróságok többnyire felettébb szabadon értelmezték a normát. A törvény a szélsőségesnek minősülő tevékenységeket egy lista alapján határozza meg, amelyre különböző erőszakos, államellenes és gyűlöletkeltő cselekmények kerültek fel. A rendelkezés a médiára vonatkozóan megtiltja a szélsőséges tartalmak terjesztését. Amennyiben az adott orgánum a hatóságok többszöri felszólítására sem hajlandó annak kérését teljesíteni, a bíróságnak jogában áll az adott sajtóterméket

bezártni. Az újságírók számára komoly problémát jelent annak megítélése, hogy mi és miért minősül szélsőséges álláspontnak. Az oroszországi joggyakorlat hajlamos arra, hogy kormánykritikus cikkeket is a szélsőségeség megnyilatkozásának tekintse.

Az évek során a törvényt többször módosították, és kibővítették azon cselekedetek körét, amelyek a hatálya alá esnek. A 2006-ban és 2007-ben elfogadott módosítások nyomán már a köztisztviselők nyilvános bírálata vagy a nemzeti büszkeség „megsértése” is olyan cselekedetnek számított, ami lehetővé tette az elkövetőivel szemben a szélsőségeség elleni törvény alkalmazását. Ez a törvény hatályát kiterjesztő tendencia a későbbiekben is folytatódott, amivel párhuzamosan a kiszabható büntetési tételek is egyre szigorúbbá váltak. Ez oda vezetett, hogy egy, a hatóságok korrupciójáról szóló cikk is gyűlöletkeltővé minősülhetett.

Az oroszországi sajtószabadság fokozatos leépülésével az Európa Tanács keretei között működő Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság is foglalkozott, rámutatva az oroszországi jogszabályok – mindenekelőtt a terrorizmus és a szélsőségeség ellen meghozott normák – visszaélésszerű alkalmazására. A szakértői testület szerint a szélsőségesnek minősített és tiltólistára tett anyagok mennyisége megalapozatlanul nagy, ezért a terrorizmus és a szélsőségeség vádjá miatt üldözöttek száma évről évre rendkívüli mértékben növekszik, és egyre nagyobb arányban ítélnék el olyanokat, akiknek a terrorizmushoz és a szélsőségeséghez nincs közük. Az újságírókat növekvő aggodalommal tölti az a joggyakorlat, ami a kormánykritikát

gyakorta összemossa a szélsőséges, erőszakra felszólító cselekedetekkel. Ez az öncenzúra erősödését hozta magával.

A civil szervezetekre vonatkozó törvény 2012-ben elfogadott kiegészítése a „külföldi ügynök” kitéttel nyilvánvalóan azzal a céllal született, hogy jelentősen megnehezítse, sőt bizonyos esetekben kifejezetten ellehetetlenítse az Oroszországban működő nem kormányzati szervezetek működését. A törvénymódosítás értelmében azok az orosz civil szervezetek, amelyek bármilyen mértékű külföldi finanszírozásban részesülnek és politikai tevékenységet folytatnak, kötelesek az igazságügyi minisztériumnál „külföldi ügynökként” regisztráltatni magukat. A kötelező regisztrációba vételen túl az új norma számos további kötelezettséget rótt rájuk. Rendszeresen részletes beszámolót kell készíteniük tevékenységükről és a külföldről származó bevételeikről. Emellett minden általuk közzétett anyagon – legyen az könyv, brosúra, pódiumbeszélgetés vagy internetes felület – jól látható módon fel kell tüntetni, hogy az adott kiadvány vagy esemény szervezője, illetve szerzője „idegen ügynök”, vagyis mindenki legyen tisztában azzal, hogy az adott szervezet „külföldi befolyás alatt áll”, ezért közleményeiket ennek megfelelően kell kezelni.

A törvény hatályát 2017-től kiterjesztették a médiára is. A módosítás nyomán elsősorban az internetes hírszolgáltatókat vették célba. Az Egyesült Államokhoz kötődő médiumok – a *Szabad Európa* és az *Amerika Hangja* – az elsők között kapták meg a „külföldi ügynök” billogot. A jogszabályt 2019-től már természetes személyekre is alkalmazzák, leginkább a minőségi médiában dolgozó újság-

írókra, közéleti szereplőkre, politikai aktivistákra, bloggerekre és a politikai ellenzék tagjaira aggatják rá ezt a jelzőt is. A sajtótermékek külföldi ügynökként történő megbélyegzése gyakran azzal a következménnyel jár, hogy az adott orgánum elveszíti hirdetőit, és a bevételkiesés miatt egy idő után nem tud tovább működni. Ez történt például az online üzleti újsággal, a *VTimes*szal is. A hatóságok „külföldi ügynökké” nyilvánították, aminek hatására a hirdetői pillanatok alatt eltűntek. A döntéshozókat az sem zavarja, ha egy orgánum külföldön működik. 2021-ben például az orosz nyelvű sajtó egyik vezető online orgánumát, a Lettországból működő *Meduzát* nyilvánították külföldi ügynökké. Nyilván ebben az esetben is a portál ellehetetlenítése volt a végső cél. De ezt máig nem tudták elérni.

A „külföldi ügynök” státusz ugyan korlátozta a független, külföldi támogatással működő médiumokat, de nem tudta felszámolni teljes egészében jelenlétüket. E probléma áthidalására 2015-ben új törvényt fogadtak el. A „nemkivánatos szervezetekre” vonatkozó törvény arra ad lehetőséget a főügyészségnek, hogy bírósági ítélet nélkül – a külügyminisztériummal történt egyeztetést követően – betilthat bármely külföldi kötődésű szervezetet, amennyiben annak működése fenyegetést jelent Oroszország alkotmányos rendjére, védelmi képességére és biztonságára. A törvény hatálya azonban nemcsak az adott szervezetre terjed ki, hanem azokra is, akik velük kapcsolatban állnak, vagy magukban a szervezetekben dolgoznak. Akár már egy egészen laza együttműködés vagy valamelyik közösségi média felületén megosztott link is elég lehet ahhoz, hogy valakit

pénzbírsággal vagy börtönbüntetéssel sújtsanak, függetlenül attól, hogy a bejegyzés a törvény hatálya lépése előtt vagy után született. A „külföldi ügynökké” és „nemkivánatos szervezetté” nyilvánított *Szabad Európa Rádió* szerint a két törvény között világos a funkcióbeli különbség. Míg a „külföldi ügynökökre” vonatkozó törvény célja a Kremmel szemben kritikát megfogalmazó szervezetek, médiumok és személyek megbélyegzése – ami gyakran hirdetőik elvesztéséhez és pénzügyi ellehetetlenülésükhöz vezet –, addig a „nemkivánatos szervezetekre” vonatkozó törvény lehetőséget ad a „talpon maradó” médiumok és szervezetek betiltására.

Az első „nemkivánatos” nyilvánított médium az oknyomozó riportjairól elhíresült portál, a *Projekt* volt. Az oldal szerkesztősége olyan kényes témákat dolgozott fel, mint Vlagyimir Putyin és belső köreinek viselt dolgai, meggazdagodásuk története vagy éppen Ramzan Kadirov csecsen vezető családjának vagyonosodása. De alapos elemzésnek vetették alá az állami statisztikák meghamisítását is. 2021 júliusában az oldal amerikai székhelyű kiadóját, a *Project Mediát* „nemkivánatos szervezetté” nyilvánították, ezért a portál kénytelen volt felfüggeszteni oroszországi tevékenységét. A „nemkivánatos szervezetekre” vonatkozó törvényt kiterjedt módon Ukrajna 2022. februári nyílt megtámadása után kezdték el használni, leszámolva azokkal a sajtótermékekkel, amelyek kritikusan léphettek volna fel a szomszédos ország ellen indított agresszióval szemben.

Oroszországban a széles körű internetcenzúra jogi alapját az a 2006-ban elfogadott szövetségi törvény adja, amely lehetővé teszi az alkotmányos

rendre, az erkölcsre, a közegészség-ügyre és a nemzetbiztonságra veszélyt jelentő weboldalak blokkolását. Bár a hagyományos médiát az állam már korábban is szigorú ellenőrzés alatt tartotta, 2012-ig az internet viszonylagos szabadságot biztosított a független újságírás számára. Az online tér ezáltal egyfajta alternatív csatornaként működött, ahol viszonylag szabadon megjelenhettek kritikusabb hangvételű publikációk és vélemények. Ám Putyin elnök 2012-es visszatéréseivel ez a viszonylagos szabadság gyorsan szűkült.

Az orosz hatóságok az online tér cenzúrázásának egyszerűbbé tételéért feketelistát vezetnek, ide azok a weboldalak kerülnek fel, amelyek tartalmát a központi kormányzat politikailag vagy erkölcsileg elfogadhatatlannak tartja. A 2012-ben hatályba lépő „internetes feketelista törvény” lehetővé tette a hatóságok számára, hogy letiltsák a szélsőséges anyagokat, a gyermekpornográfiát, a kábítószer-fogyasztást és más érzékeny témákat terjesztő oldalakat. Ezzel párhuzamosan a gyermekek védelméről szóló törvényt is módosították, aminek alkalmazása – habár nemes célt szolgál azzal, hogy a kiskorúakat védi a káros és szélsőséges tartalmakat közlő weboldalaktól – jóval túlmutat az eredeti célokon. Ennél a törvéynél is a pontatlan, erősen elnagyolt megfogalmazás a legnagyobb probléma. A *Riporterek Határok Nélkül* civil szervezet különösen aggasztónak találta az „ártalmas tartalom” fogalmának homályos meghatározását, valamint a publikációk bírói jóváhagyás nélküli eltávolítását. A norma szélesre nyitott megfogalmazása lehetővé teszi, hogy nem csak a gyermekekre valós veszélyt

jelentő anyagokat cenzúrázzák, de olyan tartalmakat is, amelyek tényleges kockázatot nem jelentenek. A 2013-ban elfogadott Lugovoj-törvény jelentősen bővítette a tiltólistára kerülő médiumok körét. A módosítás nyomán a főügyész kezdeményezésére – bírósági végzés nélkül – akár egyetlen nap alatt is tudják blokkolni azokat az internetes portálokat, amelyek „tömeges zavargásokra, szélsőséges tevékenységekre vagy ezeken való részvételre buzdítanak”. Az új, online médiumokra vonatkozó szabályozások következtében 2014-ben több jelentős ellenzéki hangvételű híroldal betiltását rendelte el a főügyészség azzal az indokkal, hogy illegális tevékenységekre és törvényellenes tömegrendezvényen való részvételre szólítanak fel. Az ekkor letiltott portálok közül a *Grani.ru* elsősorban a Kremmel szembeni következetes kritikájáról volt ismert, a *Jezsednyevnij Zsurnal* (Ej.ru) hír- és véleményportálként működött, míg a *Kasparov.ru* a sakkvilágbajnokból ellenzéki politikussá vált Garri Kaszparov weboldala volt, ahova naponta gyűjtötték össze a közéleti ügyekben megnyilatkozó blogger leginkább relevánsnak tartott írásait. Az érintett oldalak tulajdonosait nem is tájékoztatták arról, hogy melyik tartalmuk miatt történt a letiltásuk, így még arra sem volt lehetőségük, hogy maguk távolítsák el oldalukról a kifogásolt írásokat. És ez aligha volt véletlen. A hatóságok célja nyilvánvalóan az volt, hogy ezek a portálok többé ne működhessenek. Betiltásuk egybeesett a Krím annektálásával és az orosz vezetésnek azzal az új keletű igényével, hogy ne legyenek olyan orgánusok, amelyek nyíltan ellenzik politikájukat.

2014-ben újabb korlátozást vezettek be. A módosítás ezúttal a média külföldi tulajdonosi szerkezetét érintette. Korábban az oroszországi médiumokban a megengedett külföldi tulajdonosi részesedés elérhette az 50 százalékot, amit azonban 20 százalékra csökkentettek. A törvénymódosítás következtében külföldi médiavállalatok sora vonult ki Oroszországból, míg az esetek egy részében az addig külföldi kézben lévő tulajdonjogot orosz befektetők vették át. Így került például a *Forbes* magazin orosz kiadása és annak weboldala a német Alex Springer kiadótól orosz tulajdonba, ahogy a tekintélyes üzleti napilap és hírportál, a *Vedomosztyi* a finn Sanoma vállalatától moszkvai üzletemberek kezébe. Ennek a törvénymódosításnak is nyilván az volt a célja, hogy a Kreml nagyobb befolyást gyakorolhasson a legolvasottabb híroldalakra.

2019-ben két olyan új törvénymódosítást is megszavaztak, amellyel tovább növelték az állam cenzúrázási lehetőségeit az online tartalmak felett. Az egyik a „megbízhatatlan információk”, vagyis az álhírek terjesztése ellen irányult, és bűncselekményként határozta meg azok terjesztését, amennyiben olyan társadalmilag érzékeny területet érintettek, mint a polgárok élete, egészsége, vagyona, a közbiztonság vagy a kritikus infrastruktúra. Ilyen esetben a Roszkomnadzor bírósági végzés nélkül blokkolhatja az internetes tartalmakat, vagy pénzbírságot szabhat ki azokra a médiumokra, amelyek a hatóság álláspontja szerint álhíreket terjesztenek. Ezzel párhuzamosan elfogadtak egy másik jogszabálymódosítást is, amely büntethetővé tette az állam, annak szimbólumai, az al-

kormány és a hatóságokkal szembeni tiszteletlenséget. Elfogadásuk után mindkét törvényt széles körben alkalmazták, feltűnő gyakorisággal a 2020–2021-es Covid-járvány idején.

A sajtószabadság oroszországi helyzetét nemcsak az egyre szigorodó jogszabályok és azok gyakori önkényes értelmezése és alkalmazása ásta alá, de az is, hogy a bűnüldöző szervek a független újságírókkal szemben elkövetett bűncselekményeket távolról sem kellő alaposággal vizsgálják ki. Számos példát lehetne erre felhozni. Itt most csak néhány nagy visszhangot keltő esetet idézünk fel.

Ezek egyike az a brutális gyilkosság, amelyet 2018-ban követtek el a Közép-afrikai Köztársaságban. Ismeretlenek megöltek három orosz újságíró, akik a Wagner-csoport afrikai tevékenységéről próbáltak anyagot gyűjteni. 2009-ben egy csecsen újságíró, Natalija Esztemirovát, a *Memorial Központ* munkatársát, emberi jogi aktivistát rabolták el grozniji otthonából, majd napokkal később találták meg a holttestét többszörös lött sebekkel. A legendás újságíró, a csecsen háborúkról leplezetlen őszinteséggel beszámoló Anna Politkovszkáját, a *Novaja Gazeta* munkatársát 2006-ban otthona lépcsőházában gyilkolták meg. Az elkövetőt ebben az esetben ugyan megtalálták és elítélték, de a felbujtó személye máig ismeretlen. A felsorolt ügyek közös jellemzője, hogy az áldozatok mindhárom esetben a kormányzat számára kényes témákat érintettek, és a gyilkosságok megrendelőit egyik esetben sem találták meg és állították bíróság elé.

Összességében elmondható, hogy az orosz média jogi szabályozása mára olyan torz környezetet terem-

tett, amiben az ország politikai vezetése különböző hatóságai révén különösebb gond nélkül ellenőrzése alatt tudja tartani a tömegtájékoztatás egészét. Az egyre szigorúbb törvények akadályozzák a tárgyilagos tudósítást, a központi narratívának ellentmondó publikációkért gyakran jár pénzbírság, és szerkesztőségeket zárnak be. Bár a törvények formálisan többnyire legitim célokat szolgálnak, a gyakorlatban azonban nem egy esetben veszélyeztetik a sajtószabadságot, az állampolgárok szabad és elfogulatlan tájékoztatáshoz való jogát, megsértve ezzel az Oroszország által vállalt nemzetközi emberi jogi kötelezettségeket. A rendszer végső soron bűncselekménynek minősíti a kormányzati állásponttal szemben álló vélemények közlését, és ennek megakadályozására megpróbálják ellehetetleníteni a független sajtó működését. Ez a szemlélet és gyakorlat az Ukrajna elleni nyílt háború megkezdésével szinte mindent eluralt.

A Putyin-rezsim – sok tekintetben követve az autokratikus berendezkedésű államok mintázatát – a jogi szabályozás mellett kiterjedt, jogalkotáson kívüli eszköztárat is kialakított a sajtó feletti minél hatékonyabb ellenőrzésre, továbbá azért, hogy minél több akadályt gördítsen a független újságírás elé. Az alkalmazott módszerek miatt – amelyek között a leggyakoribb a tulajdonosokra gyakorolt gazdasági és politikai nyomás, az újságírókat érő adminisztratív zaklatás és a velük szembeni erőszakos fellépés volt – az oroszországi sajtó egyre nehezebb feltételek közé került, a nyílt háború időszakára pedig gyakorlatilag elveszítette kritikai jellegét.

A 2000-es évek elején Putyin első elnökségével megkezdődött az a fo-

lyamat, amelyben az állam fokozatosan visszanyerte az ellenőrzést az addig oligarchák kezében lévő, nagy eléréssel rendelkező tömegtájékoztatási eszközök felett. A hatalom azzal indokolta fellépését, hogy a magántulajdonban lévő médiumok kiszolgáltatottak a tulajdonosok üzleti és politikai érdekeinek, ezért könnyen válhatnak a félretájékoztatás és az állammal szembeni fellépés eszközeivé. Ennek jegyében elsőként a politikai szempontból kulcsfontosságú médiumok kerültek célkeresztbe, vagyis a magántulajdonban lévő tévétársaságok. Ez a folyamat később kiterjedt az írott és digitális hírmédiára is.

Kezdetben a Kreml állami cégek révén – mint amilyen például a Gazprom-Media, az orosz földgázkitermelő leányvállalata – kezdte meg a legnagyobb nézettségű televíziós csatornák megszerzését. Az egyik sokak által nézett csatorna, a kilencvenes évek derekán alapított NTV úgy került közvetett módon az állam tulajdonába, hogy a tulajdonosával, Vlagyimir Guszinszkijjal szemben pénzügyi visszaélésekre hivatkozva eljárást indítottak, és annak részeként le is tartóztatták. Szabadlábra helyezéséért cserébe kénytelen volt átadni a Media-Moszt nevű vállalatát a Gazprom leányvállalatának. Miután megtörtént az ügylet, a volt tulajdonos elhagyta az országot. Guszinszkij nemcsak az NTV, de a tulajdonában lévő médiacsoport, a Media-Moszt egészéről kénytelen volt lemondani, ezért a Gazprom 2001 tavaszára elegendő részesedést tudott szerezni ahhoz, hogy megszüntesse az immár érdekltségébe került népszerű napilapot, a *Szegodnyát* és lecserélje az *Itogi* hetilap szerkesztőségét. Guszinszkijhez hasonló módon veszí-

tette el befolyását Borisz Berezovszkij az ORT tévécsatornánál, miután arra kényszerítették, hogy adja el részese-
sedését a Putyinhoz lojális Roman Abramovicsnak.

A kormányzat ekkor még nem tudta ellenőrzését tévécsatornához hasonló módon és mértékben kiterjeszteni a nyomtatott és online sajtóra. Azok egy része Putyin harmadik elnöki ciklusáig meg tudta őrizni függetlenségét. Ugyanakkor ezek a sajtóorgánok, mint például a *Novaja Gazeta*, állandó nyomás alatt álltak, de mert fennmaradásuk ekkor még fontos volt a hatalom számára, hiszen megjelenésük azt a látszatot keltette, hogy érvényesül a szólás- és sajtószabadság, a rezsim még megtúrta működésüket. Ezek közé a relatíve független, a minőségi politikai sajtó jegyeit megőrizni képes lapok közé tartozott a *Kommerszant* és a *Vedomosztyi* is.

26

Putyin második elnöksége alatt jelent meg a „híhető tagadhatóságként” emlegetett kreml-i gyakorlat, ami a hatalom médiumok feletti ellenőrzésének további erősítését szolgálta. Ennek keretében nem állami vállalatok, hanem a kormányhoz közel álló üzletemberek szereztek többségi tulajdont egyes médiumokban, ezzel megkerülve a közvetlen állami beavatkozás vádját. Ennek egyik első példáját a Kremlhez közel álló üzletember, Aliser Uszmanov szolgáltatta 2006-ban, amikor megvásárolta a *Kommerszant* üzleti napilapot és a hozzá tartozó kiadót, majd azonnal lecserélte mindkettő vezető munkatársait, és egyúttal megszüntette az újság kritikus hangvételű véleményrovatát. Az *Izvesztyija*, Oroszország egyik legrégebbi napilapja 2005-ben előbb a Gazprom-Mediához, majd a Nemzeti Média-csoport-hoz került. Az

utóbbi élen tulajdonosként Putyin legfelsőbb köréhez tartozó üzletember, Jurij Kovalcsuk áll. Ezekben az években – Putyin második elnöksége idején (2004–2008) – az említettekén túl más befolyásos lapok is, többek között a *Nyezaviszimaja Gazeta*, a *Moszkovszkije Novosztyi*, a *Trud*, a *Verszija* és az *Ogonyok* is kormánybarát kezekbe kerültek. Hasonlóképp vásárolták fel 2020 végén a *Vedomosztyit*, amit az egyik utolsó jelentős független gazdasági lapként tartottak számon.

A tulajdonosi struktúrák átalakításával a Kreml ki tudta használni az új szereplők egyéb üzleti érdekeltségeit, vagyis könnyű volt meggyőzni őket arról, hogy a tulajdonukba kerülő lapokban megjelenő cikkekben fogják vissza magukat, és a kormányzattal szemben a korábbiaknál kevésbé legyenek kritikusak. Az új tulajdonosok készségesen áldozták fel a sajtószabadságot, nem mentek szembe a hivatalos elvárásokkal, és nem tették kockára gazdasági érdekeik érvényesülését. Ha az újságírók mégis eltértek a kívánt irányvonaltól, a Kreml rögtön emlékeztette a lapok tulajdonosait arra, hogy mi is lenne a feladatuk. Elég volt ehhez néhány látványos akció, mint amilyen például a Mihail Prohorov tulajdonában lévő liberális üzleti napilappal, az *RBC*-vel megesett, amikor házkutatást tartottak a szerkesztőségben, és a tulajdonos máris tudta, hogy le kell váltani a főszerkesztőt. Ezt követően a többi médiatulajdonos is rögtön tudta, hogy mihez kell tartania magát. Az *RBC*-média-csoport azzal váltotta ki a Kreml rosszállását, hogy többek között olyan kényes ügyeket tárt fel, mint Putyin magánélete vagy az ortodox egyházat átjáró korrupció. A ha-

talom csúcsain úgy ítélték meg, hogy ezekkel a témákkal a sajtónak nem kell foglalkoznia.

A *Justice for Journalists* Alapítvány szerint az újságírói tevékenység Oroszországban súlyos kockázatokkal jár, akár egészségük, szabadságuk és életük is veszélybe kerülhet, hiszen a zaklatás, a pénzbírság, a büntetőeljárások, valamint legszélsőségesebb esetben az erőszak alkalmazása régóta fennálló jelenségek. Ráadásul a hatóságok bármikor bíróság elé állíthatják a sajtó munkatársait rágalmazás, szélsőséges nézetek terjesztése vagy becsületsértés vádjával, ami a hosszadalmas pereken kívül jelentős összegű pénzbírságot vagy börtönbüntetést is eredményezhet.

Az újságíróknak már a 2000-es években is együtt kellett élniük a repressziótól való félelemmel. 2007-ben a vezető újságíróképző központ, az *Internews* irodájában a hatóságok házkutatást tartottak arra hivatkozva, hogy megalapozott gyanú merült fel a szervezet vezetőjével szemben csempészés miatt, míg maga a szervezet pénzmosással gyanúsítható. Az eljárás végül a szervezet felszámolásával zárult. A *Riporterek Határok Nélkül* és a *Freedom House* napjainkban is rendszeresen tesz közzé jelentéseket az újságírókat érő támadásokra. A sajtó munkatársai elleni támadások már a nyílt háború megkezdése előtt sem számítottak ritkaságnak. Az egyik legnagyobb figyelmet keltő ügy a 2020-ban letartóztatott Ivan Szafronov elleni eljárás volt. Szafronov letartóztatása előtt Oroszország két legnagyobb tekintélyű és egyben legnagyobb befolyású üzleti lapjánál, a *Kommerszantn*ál, illetve a *Vedomosztyn*ál dolgozott nemzetbiztonsági kérdésekkel fog-

lalkozó újságíróként. A Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) hazaárulásért és titkos információk kiszolgáltatásának vádjával tartóztatta le, és a bíróság 2022-ben 22 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte. Független szakértők egy része kétségbe vonta a vád megalapozottságát. Az eljárás megindítása valószínűleg része volt az Ukrajna elleni háború előkészületeinek. A hatóságok a Szafronov ellen hozott súlyos ítélettel üzenték meg az orosz újságíró-társadalomnak, hogy nemzetbiztonsági és katonai ügyekben jól gondolják meg, hogy mit írnak, és kivel osztják meg ismereteiket.

Ritkábban, de előfordulnak újságírók elleni fizikai támadások, súlyos bántalmazások, sőt halálos kimenetelű gyilkosságok is. Ezek közül talán a legismertebb esetek azok, amelyek a *Novaja Gazeta* oknyomozó újságíroit érintették. Jurij Scsekocsihin, a folyóirat főszerkesztő-helyettese máig tisztázatlan körülmények között halt meg 2003-ban. Valószínűleg megmérgezték. A csecsenföldi beavatkozásról és Putyin politikájáról írt kritikáiról közismertté vált Anna Politkovszkaja 2006-ban lett gyilkosság áldozata. Az újságírónőt már két évvel korábban, 2004-ben is megpróbálták megölni. Megmérgezték, amikor a beszlni csecsen túsdráma idején Rosztovba tartott.

A *Justice for Journalists* (JFJ) Alapítvány 2017 óta jelentéseket tesz közzé a sajtó munkatársai ellen a posztszovjet térség államaiban elkövetett támadásokról. Az elmúlt évek statisztikái azt mutatják, hogy Oroszországban a támadások döntő többsége gazdasági vagy jogi eszközökkel történt, amelyek háttérben gyakran sejlik fel valamilyen hatóság közreműködése. Különösen aggasztó,

hogy folyamatosan, ráadásul radikális mértékben nő az újságírók elleni támadások száma. Míg 2017-ben 194 regisztrált eset került a jelentésbe, addig 2021-ben már 1767. A rövid ideig tartó őrizetbe vételek, a kihallgatások, a lefoglalások, a bírságeljárások a nyomásgyakorlás repertoárjának részei. Ugyanakkor csökkenő tendenciát mutat a nem fizikai (pl. zaklatás, fenyegetés, kiber- vagy hekkertámadás) és fizikai (pl. bántalmazás, emberrablás, hirtelen és megmagyarázhatatlan halál) támadások száma. Annak ellenére, hogy a fizikai támadásoknál az állami tisztségviselők szerepe csak nagyon ritkán nyert bizonyítást, az elkövetők nagy többségének büntetlensége olyan légkört teremt, ami egyfelől mégiscsak azt a benyomást kelti, hogy az állam nem tesz meg mindent az újságírók biztonságának védelméért, másfelől állandó fenyegetettségben tartja a sajtó munkatársait.

Oroszországban a sajtóorgánumok anyagi függetlensége döntően a tulajdonosi háttértől függ. Az állami kézben lévő médiumok gyakran részesültek pénzügyi támogatásban, és egyéb kedvezményekhez is hozzájutottak. Több újság tudatosan kihasználta ezeket a támogatási formákat, és munkájuk finanszírozásának megkönnyítésére vállalták, hogy szubvenció ellenében kedvezőbb fényben tudósítanak a kormány politikájáról. A hatóságok ugyanakkor más módon is éltek befolyásolási lehetőségeikkel: kihasználták az állami szolgáltatásoktól való függést, és a papírellátás vagy a nyomdai árak manipulációjával is megpróbálták visszaszorítani az ellenzéki lapok példányszámát.

Ezzel szemben azok a kiadványok, amelyek nem részesültek sem köz-

vetlen, sem közvetett állami támogatásban, súlyos pénzügyi nehézségekkel találták szembe magukat. A befolyásolás gyakori formája az újság tulajdonosaira vagy üzleti érdekeltségeikre gyakorolt nyomás, ami végső soron az adott orgánum fennmaradását veszélyeztette. Ez történt például a *Novaja Gazeta* fő részvényesével, Alekszandr Lebegyevvel, akinek vállalkozásai folyamatos presszió alatt álltak. Az FSZB nyomozásokkal és ellenőrzésekkel próbálta meg kiszorítani üzleti érdekeltségeiből. Lebegyev szerint a fellépés háttérében a *Novaja Gazeta* tényfeltáró írásai álltak. Azok ugyanis több esetben is foglalkoztak az FSZB korrupciós ügyeivel. Végül 2015-ben úgy döntött, hogy felhagy a lap további finanszírozásával, mert az egyre nagyobb költségekkel jár. Döntése a megszűnés szélére sodorta az újságot, amit végül sikerült elkerülni.

A sajtótermékek pénzügyi megropantásának másik, gyakorta alkalmazott módja, amikor rágalmazási pereket indítanak ellenük, és az irrálisan magas bírságok egy idő után olyan súlyos teherként nehezednek a megtámadott orgánumra, hogy annak nem marad más választása, mint hogy felszámolja magát. Ilyen módon többször próbálták csődbe vinni a legtekintélyesebb ellenzéki lapot, a *Novaja Gazetát*. 2003-ban két rágalmazási per is indult ellene, amelyek lezárultával 1,5 millió dollár sérelemdíj kifizetésére kötelezték a szerkesztőséget. Hasonlóan aránytalanul magas bírságot – közel 340 ezer dollárt – szabtak ki a *The New Times* című hírlapra hibás adatszolgáltatás miatt, ám valószínűleg a tényleges ok egy Alekszej Navalnijjal készített interjú lehetett. Ezek a tételek hosszú ideig rekordnak számí-

tottak, mígnem 2021-ben a Szabad Európa rádió oroszországi szerkesztősége 900 ezer eurós büntetést kapott. A fellebbezés nem járt sikerrel, ezért a rádió kiűrtette moszkvai irodáját, és munkatársait Kijevbe, illetve Prágába evakuálta.

A tömegtájékoztatási eszközök gazdasági hátterét a kormányzat által elfogadott számos más törvény is gyengítette. Egy 2013-as jogszabály például betiltotta az alkoholok reklámozását a nyomtatott és online sajtóban, ami mintegy 20 százalékkal csökkentette ezeknek az orgánumoknak a bevételeit. Ennél súlyosabban talán csak az a 2016-ban elfogadott törvény érintette a médiaipart, amikor a tömegtájékoztatási eszközök esetében 20 százalékkal korlátozták a külföldi tulajdonrészt. Ez a korlátozás számos kormánykritikus kiadvány esetében a minőség romlásához vagy az államközeli szereplőktől való függés erősödéséhez vezetett.

A jogi eljárások pénzügyi problémákon túl presztízsveszteséget is okoztak a médiumoknak, és a csökkenő reputáció elriasztotta a hirdetőket. A *The New Times*, az egyik legkritikusabb hangot képviselő hetilap például elveszítette minden hirdetőjét, ezért arra kényszerült, hogy magánszemélyek adományaiból és előfizetésekből próbálja fenntartani magát. A *Novaja Gazeta* szintén elveszítette egyik szerződéses partnerét azok után, hogy Vlagyimir Putyin a harmadik elnöki ciklusát megkezdve megtiltotta, hogy az ellenzéki lapban és hasonló médiumokban reklámokat helyezzenek el.

A pénzügyi nehézségek közvetlenül az újságírókat is érintik. A független hírmédiumok munkatársai jóval alacsonyabb fizetésért dolgoznak, mint a szakmában – kiváltképp az állami

hírszolgáltatóknál – dolgozó kollégáik. Ezért, ha valaki nem elhivatottságból végzi a munkáját, egy idő után – mert sem anyagi jólétre, sem komolyabb sikerre nem számíthat, miközben Damoklész kardjaként lebeg felette, hogy bármelyik pillanatban elveszítheti munkahelyét – elgondolkodhat azon, hogy miért is kellene bizonyos szakmai elvekhez, a kritikai újságírás ethoszához ragaszkodni, ha az semmi jóval nem kecsegtet.

Ilyen körülmények között Oroszországban a sajtó már jó ideje nem tudja betölteni a demokratikus nyilvánosságban a negyedik hatalmi ág szerepét, már csak azért sem, mert a putyini rezsim szisztematikusan felszámolta a demokratikus nyilvánosságot. A már említett gazdasági támadások azzal, hogy csökkentik a médiumok bevételeit, és egyre bizonytalanabb anyagi helyzetbe sodorják őket, jelentősen megnehezítik az érintett orgánumok elfogulatlan, magas színvonalú működését. Ilyen körülmények között a szerkesztőségek a túlélés érdekében gyakran kénytelenek csökkenteni tartalmaik mennyiségét, a fizetéseket, vagy egyenesen arra kényszerülnek, hogy újságírókat bocsássanak el.

A szovjet korszakra jellemző nyílt cenzúra helyett napjaink Oroszországában az öncenzúra vált széles körben elterjedtté. Az erősödő kormányzati beavatkozás következtében a sajtó már a nyílt háború megkezdése előtt sem tehetette meg, hogy számos fontos közéleti kérdésben őszintén nyilatkozzék meg.

A közvetlen állami cenzúra szerepét a Kreml egyre inkább a rendszerhez lojális tulajdonosokra, az adóhatóságokra, illetve a Roszkomnadzorra bízta. Kutatások

sora igazolja, hogy a magántulajdonban lévő médiumok is alkalmaznak cenzúrát, gyakran preventív céllal, hogy elkerüljék a kormányzati beavatkozást vagy büntetést. A korábbi tapasztalataik alapján a szerkesztőségek abból indulnak ki, hogy a rezsim türelmetlenebb a rendszerkritikus írásokkal szemben, ezért igyekeznek kerülni azokat a témákat, amelyek miatt felléphetne ellenük a hatóság. A cenzúrának ez a formája kifejezetten előnyös az autokráciák számára, mert egyfelől visszatartja a szerkesztőségeket a nyíltan kormányellenes tartalmak közreadásától, másfelől csökkenti a sajtó- és szólásszabadság korlátozásával járó reputációs veszteségeket.

Az azonban, hogy hol is húzódik az a vörös vonal, amelyet nem szabad átlépni, nem mindig egyértelmű, ezért nem egy esetben a sajtószabályozás elnagyoltsága az öncenzúrát kiváltó ok. A hatályban lévő jogszabályok megfogalmazása gyakran homályos, azok értelmezése a hatóságoknak és a bíróságoknak nagyfokú szabadságot enged, ezért a szerkesztőségek egyre óvatosabbá válnak, mert jobb a békeség, nem kell a határokat feszegetni. Ezekből a helyzetekből ugyanis nem a sajtó szokott nyertesként kijönni. A szerkesztőségek egyre óvatosabbak, és kerülnek az olyan tabunak számító témákat, mint a 2000-es években folyó második csecsen háború, az emberi jogok megsértése, a hatalom legkülönbözőbb szintjeit átítató korrupció, valamint Putyin és környezetének bírálata. 2021-ben az érzékeny területek lajstroma kiegészült a második világháború emlékezetével, azzal az elvárással, hogy a háborúról csakis

a hivatalos narratíva szellemében lehet bármit is állítani. De fölkerült a tiltólistára Alekszej Navalnij és a Korruptióellenes Alapítványa is. Róluk legfeljebb csak erősen kritikus hangnemben lehetett és lehet ma is megnyilatkozni. A Roszkomnadzor több híroldalt is megfenyegetett, hogy törölniük kell a szélsőségesnek is minősülő cikkeket Navalnij nyomozásairól. A médiumok a blokkolásuk elkerülése érdekében rendszerint eleget tettek a hatósági követelésnek.

Mindebből joggal vonható le az a következtetés, hogy sajtó megtörése és az autokratikus rendszernek való alávetése már 2022 februárja előtt megtörtént. Ami azóta zajlik, az a szabad sajtó utolsó mohikánjainak eltakarítása. Ennek nagy része már a nyílt háború első heteiben megtörtént. A hatalom a független sajtó olyan zászlóshajóit tudta 2022 kora tavaszán néhány hét alatt felszámolni, mint a *Novaja Gazeta*, az országból kiszorított *Dozsgy* tévé vagy a Gazprom-Media tulajdonában lévő, de működése utolsó pillanatáig viszonylagos szabadsággal rendelkező *Ekho Moszkvi* rádióállomás. Ezek eltűnésével lényegében megszűnt a szabadon elérhető, Oroszországban működő független sajtó. Ahol pedig nincs tere a szabad közbeszédnek, ahol a hatalom a hírszolgáltatás egészét megpróbálja ellenőrzése alá vonni, ott rövid időn belül a nyilvános beszéd minősége is elkezd drámai gyorsasággal romlani. A hatalom képviselői elkezdnek olyasmiről és oly módon beszélni, ahogyan azt nem mernék megtenni, ha a közbeszéd demokratikus kérétek között folyana.

- Becker, J. (2004) Lessons from Russia: A Neo-authoritarian media system. *European Journal of Communication*. 19(2), 139–163. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1177/0267323104042908> [Letöltés dátuma: 2024. november 14.].
- Becker, J. (2014) Russia and the new authoritarians. *Demokratizatsiya*, 22(2), 191–206. o. Elérhető: https://demokratizatsiya.pub/archives/22_2_F1T0164470351334.pdf [Letöltés dátuma: 2024. november 24.].
- Gelhbach, S., Lokot, T. and Shirikov, A. (2022) The Russian Media. in S.A. Wengle (szerk.) *Russian Politics Today: Stability and Fragility*. Cambridge: Cambridge University Press, 390–407. o. Elérhető: <https://doras.dcu.ie/28882/1/Gelhbach-Lokot-Shirikov-Russian-Media-proofs.pdf> [Letöltés dátuma: 2025. március 14.].
- Guriey S. & Treisman D. (2022) *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*. Princeton University Press.
- Ingannamorte, L. (2024) *Media Regulation, government and policy in Russia – media and journalism research center* M. Dragomir & T. Southgate (szerk.). Tallinn/London/Santiago de Compostela, Media and Journalism Research Center (MJRC). Elérhető: <https://journalismresearch.org/2024/11/media-regulation-government-and-policy-in-russia/> [Letöltés dátuma: 2025. március 07.].
- Jackson, C. (2016) Legislation as an indicator of free press in Russia: Patterns of change from Yeltsin to Putin. *Problems of Post-Communism*. 63(5–6), 354–366. o. Elérhető: <https://doi.org/10.1080/10758216.2016.1164572> [Letöltés dátuma: 2024. november 24.].
- Lipman, Maria (2005) Constrained or Irrelevant: The Media in Putin’s Russia. *Current History*. 104(684), 319–324. o. Elérhető: <https://www.jstor.org/stable/45318675> [Letöltés dátuma: 2025. március 14.].
- Lipman, Maria (2016b) The Media. in S.K. Wegren (szerk.) *Putin’s Russia Past Imperfect, Future Uncertain*. Hatodik kiadás. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. 174–205. o.
- Ostrovsky, A. (2015) *The Invention of Russia: From Gorbachev’s Freedom to Putin’s War*. London, Atlantic Books.
- Richter, A. (2007) *Post-Soviet Perspective On Censorship and Freedom of the Media*. Fordította: Stuart Seaman. Moscow: UNESCO Moscow Office. Elérhető: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000153744> [Letöltés dátuma: 2024. november 24.].
- Rodgers, J. (2014) From perestroika to Putin: Journalism in Russia. in J. Bennett and N. Strange (szerk.) *Media Independence: Working with Freedom or Working for Free?* New York: Routledge, 223–242. o. Elérhető: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/13862/> [Letöltés dátuma: 2024. november 24.].
- Skillen, D. (2016) *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin*. London, Routledge. Elérhető: <https://doi.org/10.4324/9781315766256> [Letöltés dátuma: 2025. március 14.].
- Slavtcheva-Petkova, V. (2018) *Russia’s Liberal Media: Handcuffed but Free*. New York, Routledge. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/326840901_Russia’s_Liberal_Media_Handcuffed_but_Free [Letöltés dátuma: 2025. február 04.].
- Sz. Bíró Z. (2025) Putyin már megtette, amit Orbán Viktor tavaszra ígér – így néz ki egy politikai nagytakarítás, *Qubit*. Elérhető: <https://qubit.hu/2025/03/31/putyin-mar-megtette-amit-orban-viktor-tavaszra-iger-igy-nez-ki-egy-politikai-nagytakaritas> [Letöltés dátuma: 2025. április 04.].
- Zassoursky I. (2004) *Media and Power in Post-Soviet Russia*. Armonk, N. Y., M. E. Sharpe. Elérhető: https://www.academia.edu/69544702/Media_and_Power_in_Post_Soviet_Russia [Letöltés dátuma: 2025. március 12.].

Mi lesz a NER-rel a Fidesz választási veresége után?

Fleck Zoltánnal, Ligeti Miklóssal
és Martin József Péterrel beszélget Vicsek Ferenc

32

Vicsek Ferenc Köszöntök mindenkit a Progress Alapítvány és az újságíró-szövetség közös rendezvényén. Az autoriter rendszertől a demokráciáig, ez a mai est címe. Én fölkaptam a tollamat, amikor megláttam, na mondom, ezek is elrontottak valamit, mert nyilván a demokráciától az autoriter rendszerig akarták írni. Aztán elolvastam, hogy mire gondolnak, és kiderült, hogy ők már előrébb tartanak, mint én. Már ott tartanak, hogy akkor ennek az autoriter rendszernek ezek szerint vége lesz, és akkor hogyan lesz belőle újra demokrácia. A Progress Alapítvány kutatást indított, egy sorozatot, a kutatók publikációiból kötetet szerkesztenek, de előtte elvállalták azt, hogy egy-egy esten, egy-egy témakörben a társadalom válságának fontosabb fejezeteiről külön beszélnek. Mai vendégeink: Fleck Zoltán, Ligeti Miklós és Martin József Péter. Csalók és csalódások Fleck Zoltán könyvének címe. Végre támogatást kap az ember azokhoz az érzéseikhez, amelyek már felgyűlnek benne. Hogyan lehet tudományosan is erről a mérhetetlen mennyiségű morális aljasságról be-

szélni, amiben élünk? Ami okozza a fuldokló érzésünket. Ha lehetne, úgy folytatnám a címet, hogy Csalók és csalódások: aljasságok, sunyiságok, gátlástalanságok. Meg is kérem Fleck Zoltánt, hogy pár szóval egészítse ki mindezt.

Fleck Zoltán A Progress Alapítvány régóta azt állítja, a legutóbbi néhány alkalommal ilyen könyveket adtunk ki, amelyekben az a kiindulópont, hogy az Orbán-rendszer már megbukott, csak még nem tudnak róla, vagy nem érzik mindenhol. Ezek a felbomlás forgatókönyvei, de az én könyvemet is a Progress támogatta. E több tucatnyi könyv elkészítésének módja unikális a mai könyvkiadásban és Ágh Attilának köszönhető. A most készülő kötet kifejezetten abból indul ki, hogy fontos a diagnózis, mert anélkül nem tudjuk, hogy mi fog következni. A diagnózis azért jelentős, mert meghatározza, hogy mi az, ami előttünk áll feladatként, és milyen alternatívák vannak. Én részben erről szeretnék beszélni, de igazából szerintem mindenki, aki érdeklődik a közélet iránt, az elmúlt években sok ilyen diagnosztikus kísérletnek volt a tanúja. Tehát a diagnózis közismert lehet. De szeretnék egy lépéssel továbbmenni, és azt mondani, hogy arról kell beszélni, hogy milyen alternatívák merülhetnek fel a közeli jövőben. Nem ígérek derűs percek

* Elhangzott a Progress Alapítvány szeptember 26-i rendezvényén Budapesten. Fleck Zoltán jogász, szociológus, egyetemi tanár, Ligeti Miklós jogász, a Transparency International Magyarország korrupcióellenes civil szervezet jogi igazgatója, Martin József Péter közgazdász, szociológus, újságíró, a Transparency International Magyarország ügyvezető igazgatója – a szerk.

az olvasóinknak. De szerintem ezt senki nem várja tőlünk. Ami mégis derűre ad okot, az a kiindulópontunk, hogy szerintünk akármi is történik a következő tavaszi választásokon, az Orbán-rendszer megbukott. Az, hogy hogyan lesz ennek vége, nem tudjuk pontosan, de láthatólag súlyos válságban van. Jogilag, gazdaságilag, morálisan, mindenhogyan. E könyvben reményeink szerint szó lesz felsőoktatásról, sajtóról, szólásszabadságról, korrupcióról, gazdaságról, jogállamról, demokráciáról. Átfogó képet rajzolunk, de még mindig nem lesz teljes a kép, mert még ezer dologról lehetne beszélni.

Vicssek Lényegében három előadásra készülünk. Fleck Zoltán előadásának az a címe, hogy Az összeomlás természetrajza, az Orbán-rendszer végjátéka. Az a vics, hogy én azt képezem, hogy ezt mindennap újra kell írni, tehát, mondjuk, a mai nap már egyszer full lement egy végjáték a pedofilbotrány kapcsán, és te nyilván nem erről fogsz beszélni, de az ember azt érzi, minden nap új végjáték zajlik a szemünk előtt.

Fleck Azt ígérem a többiek nevében is, hogy rövidek leszünk, mert inkább beszélgessünk vagy vitatkozzunk a dolgokról. Jól érzed egyébként, mert az én mondanivalóm az lesz az elején ennek a tanulmánynak, mennyire nehéz előre látni, hogy mi fog történni, tehát ebben különbözik a demokrácia a nem demokráciától, a jogállam a nem jogállamtól, hogy ebben az autokratikus állapotban, aminek a végét kívánjuk, és látjuk a jeleit a bomlásnak, nem tudjuk pontosan, hogy hogyan fog megszűnni. Tehát olyan forgatókönyveket pró-

bálnék felvázolni, amelyek közül néhány a választásokkal kapcsolatos, tehát ezek szerint a választásokon történik valami, határozottan az az érzésünk, hogy fog történni valami a választásokon. Legalább négy dolog történhet: vagy kis többséggel nyer a Fidesz vagy nagy többséggel, illetve vagy kis többséggel, vagy nagy többséggel veszíti el a választásokat.

Vicssek Bocsánat, de vannak olyan hangok is, hogy nem lesznek választások.

Fleck Hát igen. De az a B pontban következne nálam. Én azt mondtam, hogy az egyik verzió az, amikor a választásokat megrendezik, a másik az, amikor nem. Az ezzel foglalkozó politológusok figyelmeztettek, hogy egy kormányzati tényező, amelyik hatalmon van, nem tudja megnyerni a választásokat, legfeljebb elveszíteni tudja. Akkor most pontosítsuk ezt a négy forgatókönyvet, más-más dolog következik ezekből. Azt gondolom, hogy jelentős különbség van abban, hogy mekkora lesz a mandátumkülönbség a demokratikus ellenzék és a Fidesz között, és ebből következik egy csomó lehetséges veszély. Amikor ezt az ominózus mondatomat mondtam ott a Tisza-szigeten, pont arról volt szó, hogy egy olyan helyzet állhat elő, amikor az éppen a hatalmát elveszteni látszó konglomerátum nem nagyon akarja elengedni a hatalmat, és ebből is sok olyan dolog következik, amire érdemes felkészülni. Én ott csak a közjogi felkészülésre gondoltam. Érdemes lesz valahogyan szembenézni azzal, hogy itt a jogi szabályok és a közjogi intézményi megoldások nem biztos, hogy megoldást jelentenek ahhoz, hogy kivezessenek

a válságból, politikai eszközöket is kell használni. Ez volt a mondanivalóm lényege. Minden másképp zajlik, ha egy nagyobb arányú autokratikus bukás következik be, ekkor a demokratikus politikai erők nagyobb mandátumszámot tudnak felmutatni. Én egyszerűen csak azt akarom megírni ebben a tanulmányban, hogy szociológiai, politológiai, politikai szociológiai, pszichológiai és egyéb tényezők vannak a joga túl, amelyeket számításba kell vennünk. Tehát az alkotmánybírák vagy a köztársasági elnök és a legfőbb ügyész esetében egyáltalán nem mindegy, hogy milyen társadalmi támogatottságot lát a következő kormányzat mögött, mert ha azt látja, hogy ez egy masszív rendszer-váltó akarat, akkor azért nagyobb valószínűsége van annak, hogy nem fogják eljátszani, hogy ők lojálisak a régi úrhoz.

Vicssek A korábbi hűségesküjüket beteszik a vitrinbe.

Fleck Abból indultam ki, hogy ezeket a kádereket nem feltétlenül tiszta meritokratikus elvek alapján választották ki – ez eufemizmus volt –, de nem egyszerűen csak a lojalitás szempontja működött, hanem volt valami szakmai oka annak, hogy a helyükre kerültek. Ha diplomával rendelkeznek ahhoz a pozícióhoz, akkor van valamilyen szakmai kötődésük valamilyen szakmához, és én egyébként ebben a tekintetben a legfőbb ügyészt érdekes esetnek látom. Aki bíró volt, aztán ügyész lett, és az egész élete, a karrierje az igazságszolgáltatásban telt, annak előbb-utóbb szembe kell néznie bírókkal, ügyész kollégákkal, ügyvédekkel és másokkal, és nagyobb az esélye annak, hogy valaki

visszatér a szakmája elvárásaihoz. Persze ehhez politikai erő kell. Annak az esélynek kell elvesznie, hogy a Fidesz-uralom az elvesztett választások után gyorsan visszatérjen, mert könnyen vissza tud térni. Viszonylag sok olyan csapda van a rendszerben, amelyek segítségével gyorsan vissza tudják szerezni a hatalmat, mert elég könnyen elő tudják idézni a következő kormányzat bukását. Ehhez minden eszközük megvan. Annak idején Bárándy Péterrel, Vörös Imrével és más jeles kollégákkal megírtuk azt a száz-akárhány oldalnyi szöveget arról, hogy milyen típusú feszültségekkel és csapdákkal kell szembenézni, és hogyan kell ezeket eliminálni. Ezek a helyzetek most is állnak, tehát ez most is létező probléma. Visszatérve a B ponthoz, tehát amikor nincs választás, vagy a választások előtt vagy után történik valami. Amikor azt mondom, hogy az Orbán-rendszer szerintem haldoklik, akkor azt is mondom, hogy még ha megnyeri a választást, akkor is haldoklik. Tehát kap valami legitimitást, de olyan súlyos bajok veszik körül, amelyek közül most te említettél véletlenszerűen egy ügyet, de hát föl tudnánk sorolni, csak a morálisan is jelentős ügyek közül egy sorozatot, amelyek ráégték a kormányzatra és előbb-utóbb ezek összeérnek. Nem működnek a nagy rendszerek, az egészségügy, az oktatásügy, az egyetemi autonómia, kezdi elveszíteni a türelmét egy csomó szakma és társadalmi csoport. Már nem lehet visszadugni a Tiszát a palackba. A Tisza árad, igen, de határozottan azt gondolom, hogy a választás ugyan nagyon fontos, de nem biztos, hogy a döntő tényező vagy a döntő időszak lesz az átmenetben, mert előfordulhat még az is, hogy az

Orbán-rendszer rájön arra, hogy veszélyes neki választásokat rendezni, és akkor nem rendezi meg. Szerintem ez halálosan veszedelmes lenne, mert a feszültségek akkor is megvannak, csak éppen nincs az a pici szelep, amit választásoknak nevezünk.

Vicsek *Martin József Péter a későbbiekben az uniós konfliktusok a jogállamisági kérdésekben témakörben tart előadást. Azért hozom ezt itt szóba, mert uniós tagállam vagyunk, és az unión belül nem olyan egyszerű nem rendezni választást. De van valami, amit iderángatnék. Az elmúlt napokban az volt az egyik kulcskérdés, az egyik interjúban mondta Magyar Péter, hogy nincs az első tíz, aztán bővítette, az első ötven győztes választás után kezelendő probléma között a választási rendszer átalakítása. Ennek az az értelme és üzenete számunkra, hogy mi már egyszer, mondhatom nagyvonalúan, '22-ben belefutottunk abba, hogy szintén a választások előtt elmagyaráztuk, hogy akkor mit hogyan kéne csinálni, és így ezek az elméleti fejtegetések a választással és a végeredménnyel kapcsolatban inkább csak, ha nem is depressziót, de sok-sok csalódottságot vetítettek előre. És volt az a konklúzió, hogy most már az értelmiség maradjon nyugton, hagyja a dilemmáit másra. Most is az a kérdés, hogy akkor mit kezdjünk ezzel a dilemmával. Az én dilemmám az, hogy a sopánkodásunkkal kiket ábrándítunk ki, vagy egyszerűen csak hagyjuk felosztani a tájékoztatási szférát két nagy területre. Az országjárók mondják azt, hogy ott mi a probléma, amit ott hallani akarnak, hogy mivel kapcsolatban várnak megoldásokat és egy szűkebb körben mi, értelmiségiek meg törjük a fejünket azon,*

hogy egyébként majd mit kell csinálni azoknak, akik közelebb vannak a tűzhöz. Tehát két részre osztható-e úgy, ahogy én most osztottam a tájékoztatást és a gondolkodást erről az egészről, vagy nem, törődjek bele abba, hogy a dilemmákat meg kell osztani a szélekkel is.

Fleck Nem akarom eljátszani, hogy értenék a politikatudományhoz, de azt megértem, hogy ilyen helyzetben egy demokratikus tömböt vezető, tehát egy rendszerváltást akaró politikai vezető nem érvel nagyon erősen a jogállami értékek mellett, mert az nem különösebben népszerű. Az elmúlt tizenöt év nagyon erősen megcincálta ennek a fogalomnak a jelentéstartományát, és valóban olyan, mintha értelmiségi játékszer lenne. Azonban ebben van egy veszély, amiről elég gyakran lehet olvasni és hallani. A veszély az, hogy ugyanaz a típusú, csak legfeljebb egy kicsit más színű populistá, jobboldali kormányzás lesz, amely szintén nem tekinti majd fontosnak a kormányzat korlátait, és lehet, hogy Európa-barátabb lesz, de nem lesz igazán jogállami konstrukció. Én ebben nem hiszek, optimistább vagyok. Valószínűleg csak arról a politikai stratégiáról van szó, hogy sokkal fontosabb dolgokról kell beszélni...

Vicsek *Előbb meg kell nyerni a választást, utána majd kiderül.*

Fleck A személyes tapasztalatomat hadd mondjam el. Amikor ez a legutóbbi botrány előfordult velem, utána három hétig azzal foglalkoztam, hogy a demokratikus sajtó rendelkezésére álltam. Ez pont augusztusban, nyaralás közben nem volt

annyira kellemes, de nagyon fontos volt. És azt tapasztaltam, hogy emberek, akik megismertek az utcán és megszólítottak, ismerősek és ismeretlenek, azt mondták, hogy érdemes ezzel foglalkozni. Nekem mint választópolgárnak fel kell készülnöm mindenre. Nem csak arra, hogy kire szavazok, hanem arra is, hogy mire számíthatok az utcán, a sajtóban, egyáltalán a közéletben, hogy bizonyos forgatókönyvekkel tisztában kell lennem, köztük olyan kérdésekkel is, amelyet a szakmai elitek próbálnak a saját kezükben tartani. Amikor nem unalmas demokráciáról van szó, hanem arról, hogy autokráciából lehet-e demokráciát csinálni békés eszközökkel, lehetőleg békés eszközökkel, akkor ilyen kérdésekkel néha az utcán is kell foglalkozni. Nem is beszélve az én nünükémről, hogy előbb-utóbb új alkotmányt kell alkotni, inkább előbb. Az ilyen helyzetben ezekkel a kérdésekkel muszáj foglalkozniuk azoknak is, akik nem jogászok, nem ezzel foglalkoznak, egyszerűen csak felelős állampolgárok. Azt tapasztaltam, hogy az emberek igénylik, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk. Értem Magyar Pétert, hogy nem beszél választási rendszeréről, ugyanakkor szerintem ennek megvannak a veszélyei.

Vicssek Hadd kérjem fel Ligeti Miklóst, hogy a jogállamiság felszámolása és helyreállítása cím mögé tekintsünk be közösen.

Ligeti Miklós Köszönöm szépen, hogy itt lehetek. Azzal kezdeném, hogy mi történt itt, és mi történt velünk 2010 és mondjuk a mai nap között. Annyit érdemes felvillantani ebből, hogy 2012 óta hangoztatjuk az

állam foglyul ejtése tételét. Ez egy ideig nagyon üresen kongott, vagy pusztába kiáltott szó volt, aztán fokozatosan elterjedt. Ma már a rendszer kritikusai, a hatalom kritikusai ezt tulajdonképpen axiómaként kezelik. Ezt először '12-ben az állam működését vizsgáló tanulmányban a Transparency International Magyarország mondta ki. És az a kérdés, hogy miért az államot ejtették foglyul, illetve hogy miért elsőként az államot. Mert azóta tudjuk, hogy nyilván a gazdaság nagy részét is leuralták, és van egy csomó egyéb alrendszere a társadalomnak, ahol több-kevesebb befolyásra tett szert a rendszer. Ezen gondolkodva tegnap felötlött bennem, hogy én kezdőként, Zoli, te pedig szerkesztőként 2007-ben, 2008-ban benne voltunk abban a kutatásban, ami az állam rendetlenségét vizsgálta. 2007–2008-ban az volt az alapvető benyomás, hogy ne mondjam, meggyőződés az állam működését illetően, hogy nem működik az állam. Bármihez nyúl, abból baj lesz, abból rossz lesz. Ehhez képest miért gondolta úgy 2010-ben a Fidesz meg Orbán Viktor, hogy az állam irányából érdemes támadni? Mostanra azt, hogy ez az állam, ami a NER-ben működik, nagyon sok esetlegességet mutat, de ahol akar, ott nagyon hatékonyan is fel tud lépni. Azokat a gyerek- vagy kamaszbetegségeket, amelyeket 2007–2008-ban rendszerszintű tünetként kimutattunk, képes volt kinőni. Ma már az adót be tudja szedni, nagyon erős adóprést tud hatékonyan alkalmazni. A hatalmát kikezdő visszaélés számos formáját vagy fel tudja számolni, vagy nemszeretem és csúnya kifejezéssel élve ezeket úgy tudja becsatornázni, hogy ne bántsák a rendszernek a fennmaradását, a re-

zsiteljesítményt. Ha kell, akkor enged a korrupció és a lenyúlás iránti vágnak, az adóelkerülés régóta meglévő ösztönének, például létrehozza a látványcsapatsport-támogatást, közkeletű elnevezéssel a TAO-pénzrendszert, ami egyrészt az adóelkerülés kiváló formája, másrészt teljesen ellenőrizetlenül ezermilliárdos nagyságrendben dob rá mindenféle felkészültség, apparátus, készség nélkül lévő szervezetekre közbevételeket. De ugyanakkor online pénztárgépek vannak, elektronikus útdíjfizetés van, európai uniós rekorderre szűkül le az áfarés, vagyis az elvárt és a beszedett adó közötti különbözet, ami 20 százalék környékén mozgott, akár a 25 százalékot is súrolta 2010-et megelőzően, 2023-ban pedig 2,3 százalékra szűkült. És az olyan megcsontosodott évszázados korrupciós jelenségekkel szemben is, mint a hálapénz, képes fellépni. Minden eddiginél hatékonyabbnak ígérkezik a fellépés az ilyen típusú kiskorrupcióval szemben. Igenis ki kell mondanunk, hogy bizonyos értelemben, most egyetértve Jancsics Dávid korrupciókutatóval, ez egy erős állam, ezt megérte foglyul ejteni, mert ezen keresztül sok mindent el lehetett érni. Ezen keresztül lehetett a korporációkat elérni, a nagy jogászi hivatásrendeket le lehetett uralni, meg lehetett mutatni a bíróságnak, ügyészségnek, hogy érdemes félni attól, ha nem kooperálnak a NER-rel. Azt is tudjuk, hogy nagyon sok olyan területe van a gazdasági életnek, ami szintén NER-kötötté, NER-meghatározottá vált. Minél fontosabb, minél primerebb az állam befolyásoló szerepe, például a megrendelések, vagyis nemcsak a szabályozás útján, így a mélyépítés, az útépítés, az inf-

rastruktúra-fejlesztés terén, annál nagyobb a gazdagodás esélyének a NER-kötöttsége. A nagy oligarchák mind az infrastruktúra-iparból szerzik az első és legfontosabb vagyonelemeket, valószínűleg egészen hosszú ideig a legfontosabb koronaékszerek a vagyonokban Mészáros Lőrincnél, Szíjj Lászlónál ilyen területről jönnek. Mára az MBH beelőz ezekben, de az 2020 utáni fejlemény, hogy a pénzügyi szektor feltehetően nagyobb súlyt képvisel a vagyonban, mint az építőipari szektor. Folyamatosan, fokozatosan terjed a szofisztikáltabb, nagyobb szakértelmet, tehát nem tisztán az állami megrendelések elnyerésének a képességét igénylő iparágakra, gazdasági területekre az étvágy. A pénzügyi szektorban, a telekommunikációban, a turisztikaiparban jelentős oligarchikus szereplők vannak. Látjuk, hogy a társadalmi működés jelentős területei fogva vannak. És akkor adódik a kérdés: mi lesz, ha véget ér a rendszer? Egyébként osztom, Zoli, azt a nézetedet, hogyha a választást nem is veszíti el, a NER abban a formában, ahogy 2022-ig történellenül, '24 óta meg egyre nagyobb törésekkel halad, nem folytatható tovább. Ez nem jelenti azt, hogy a NER képes magát demokratizálni vagy liberalizálni, csak egyszerűen ebben a formában, mivel nincs mit elosztania, hiszen a „kegykosár” szűkül és ürül, nem fogják tudni működtetni. Jogászként az én nagy álmom, hogy lesz majd új alkotmányozás, az milyen baromi izgi lenne. Realistaként meg azt kell mondanom, hogy aki a NER után jön, annak a top 50-ben nem lesz benne az alkotmányozás, mert annyi minden egyéb lesz, amivel szembe kell néznie: a különböző, egymásra rakódó válságok-

kal. De egyébként még akkor is, hogyha nem lesz jogállami elköteleződése a NER utáni hatalomnak, szükségképpen jogállamot fog építeni és liberalizálni fog. Ezt megpróbálom példával illusztrálni. Az Antall-kormány sajátos helyzetben volt. Azt, hogy liberális elköteleződésű lett volna, nehéz lenne rámondani. Magát inkább konzervatív értékűnek próbálta meghatározni, és én csak nagyon szűk területre tekintek, meg Bárány Péterre, büntetőjogászra, hogy akkor mi minden történt a büntető törvénykönyvvel. Jöttünk egy diktatúrából, amit lehet puhának nevezni, de a büntetőjog még '87–88-ban is nagyon kemény volt, 26 ezres börtönnépességgel, a szigorított őrizettel, ami bírói döntés nélkül automatikusan engedte meghosszabbodni a súlyos elítélések, súlyos börtönbüntetések tartamát. Ebből csak liberalizációval lehetett kijönni. Tök mind egy, hogy mit gondolt magáról a kormány, milyen értékeket vallott. Ami a NER után fog következni, az mindenképpen a jogállamot kell erősítse, mert most jogállami megközelítésben teljesen ex lex állapotban vagyunk. Az álom forgatókönyv az, hogy egy nem NER-es hatalomnak kétharmada van, tehát tud és képes alkotmányozni. Én olyan szívesen látnám megíróként, oldalról közreműködőként is akár azt a törvénycsomagot vagy törvényt, aminek az a címe, hogy A közjogi mandátumok megszűnéséről. El tudnám képzelni, hogy a politikai felső vezető és afölött vagy azzal egy rangban lévő összes mandátum az új törvény, ha úgy tetszik, az új alkotmány elfogadásának napjával megszűnik, és akkor ez a szalajtott alkotmánybíróság, kúriai elnök, számvevőszék, most nem aka-

rom végigmondani, gyakorlatilag az összeset fel lehet sorolni, akiket 2010 óta foglyul ejtettek, mind nincs. Hogy aztán ezt meg lehet-e csinálni, hogy létezik-e olyan, hogy húzni egy vonalat, hogy mondjuk a helyettes államtitkár, az szakember, nem szakember, a főosztályvezető, az micsoda, meddig szabad, meddig lehet lemenni a cserében, hol van az apparátus vége, és hol kezdődik a politikai kinevezetti kaszt, ez részben döntés, részben belátás kérdése. Az igazolási eljárások igazán soha nem voltak sikeresek meg méltók Magyarországon. De egy ilyen forgatókönyvvel, ha lemetéljük a rendszer tetejét, akkor véget lehet vetni a NER dúlásának. Hogy ez megvalósul-e, vagy sem, majd elválik. Aztán ott van a vagyoni visszaszerzés, az igazságtétel, elszámoltatás ügye, ez csoda izgalmas dolog. Nagyon egyetértek azzal, amit a legfőbb ügyésszel kapcsolatban mondtál, bár egyébként egyáltalán nem ismerem az illetőt, de természetesen van egy háttere. Nem Polt Péter-i karrier az övé, vagy Varga Zs. Andrásé, hogy kívülről csöppent az igazságszolgáltatásba, tehát kicsit olyan, mint a korai Handó Tünde, akinek nem volt gyomra egy csomó mindent megcsinálni, amit elvárt volna tőle a hatalom, mert mégiscsak a bíróságról, belülről jött. És az biztos, hogy az ügyészségen, bíróságon, egy csomó hivatásrendben a szakmában nagyon sok tisztességes ember dolgozik, aki a szakmáját akarja, és ha hagyják, tudja is végezni. Őket békén kell hagyni, és hagyni kell, hogy tegyék a dolgukat. Egy Zétényi-Takács 2.0-t el tudnék képzelni. Az nem járja, hogy az elévülés bekövetkeztéből azok profitálnak, akik egyébként a bűneik büntetlenségét hatalmi-po-

litikai kegyként kapták, és hát itt most természetesen nem az élet, testi épség, személyi szabadság megsértését megvalósító bűnökről van szó, mint az eredeti Zétényi–Takács-féle tervezet esetében, hanem zömében a közvagyont meg a közbizalmat, a közélet tisztaságát sértő cselekményekről. Ezek közül sok nem évült el. A Magyar Nemzeti Bank ügye nem évült el, meg a lélegeztetőgép-beszerzés nem évült el. Ahol százmilliárdos tételről, ahol bünszervezet felmerül, ott nem jön képbe az elévülés, vagy azért, mert a törvény eleve nem engedi meg, vagy mert olyan hosszú az elévülés ideje, hogy még nem következett be. De az Elios-ügy, az már valószínűleg elbillent, vagy a győri Audi-telkek vagy a Híd a munka világába ügy, ezek feltehetően már elévültek vagy a közelében vannak. Igenis, bátran jogállami eszközzel elkötelezetten kell olyan szabályt hozni, ami az elévülést ezeknek az ügyeknek az esetében automatikusan meghosszabbítja, illetve a már bekövetkezett elévülést újra megnyitja. És ennek szervezeti keretet is lehet adni, megvan a szervezet, meg kell változtatni a tartalmát, de a keretek ott vannak: a Kormányzati Ellenőrzési Hivatalnak, a Nemzeti Védelmi Szolgálatnak és az Integritás Hatóságnak a hármasa tűnik alkalmasnak arra, hogy végig lehessen vinni ezt a feladatot.

És akkor egy harmadik területről is essen szó. Fontos látni, hogy bár a NER-t úgy éljük meg, és nem alaptalanul, hogy elképesztő mértékű hatalmat összpontosít az állam és mindenképp a kormány vezetésének a kezében, de ennek a hatalomnak jelentős része informális viszonyokon alapul. Miközben nagyon sok

az államosítás, az önkormányzatok kiürítése, oktatás, egészségügy államhoz koncentrálása, számos iparágban és sok gazdasági területen állami tulajdon jelenik meg, emellett van egy nagy fokú államtalanítás, illetve kormánytalanítás is. Vannak vagyonok és feladatok, amelyeket az államon kívülre szerveznek, alapítványnak nevezett konstrukcióba adják a felsőoktatást és egy csomó közvagyont, egyházi irányítás alá kerül a társadalmi felzárkóztatás, most újabban a gyermekvédelemmel kacérkodnak, tehát vannak államon kívüli hatalomkoncentrációk. És vannak államon belüli, de a kormánytól független hatalomkoncentrációk, például számos olyan szervezet és feladat, ami 2010-ig, '14-ig minisztériumi fősztályi szervezetben működött, például a választási igazgatási rendszer, az most egy a kormánytól független állami szerv alá tartozik. Ugyanígy az Atomenergia Hivatal ma már autonóm államigazgatási szerv. A jogállami építkezésnek úgy kell megtörténnie, hogy ebben egy csomó központosításnak is kell lennie, kormányhatalom-megerősítésnek és bizonyos államon kívülre szervezett feladatok és vagyonok visszaállamosításának.

Van az az ismert bonmot a választási programról meg a kormányprogramról, és nyilván nagyon reméljük mindannyian, hogyha véget ér a NER, akkor nem azt tapasztaljuk majd, hogy a NER-t fidesztelenítik, hanem azt, hogy az országot fogják NER-teleníteni. Mert ugye adná magát, hogyha minden hatalmi ág készhez van szoktatva, és van egy erős, sok mindenre befolyással bíró állam, hogy akkor mi a fenének bontsuk ezt le? Beleülünk, és akkor majd minket

fog szolgálni. Hát elég kicserélni a zsebeket a pénzkifolyató rendszerek alján, hiszen mindenki tudja a dolgát. Reméljük, hogy nem erről fog szólni a váltás. Egyébként azt hiszem, hogy ennyire pesszimista forgatókönyvre azért sincsen ok, mert a felhajtóerő nem ezt követeli. A „most mi jövünk” 2010-ben sem volt hiteles, de biztos, hogy 2026-ban nem lesz eladható. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a legönérdekkövetőbb és a leggyorsabban reagáló majdnem mindig a vagyon. Ha érzi a bukás lehetőségét, akkor nem fogja itt ölbe tett kézzel a párnacihába varrva várni, hogy elkozzák és visszavegyék. Akkor ki fog derülni, hogy ezek itt mind templom egerei szegénységűek, és nem lesz semmilyen észszerűen végrehajtható vagyon. Az általam remélt Zétényi–Takács 2.0, meg elévülés áttörése meg jogállami elszámoltatás mellett legalább ilyen fontos lesz egy jól megkonstruált vagyonadó és amnesztiaszabály, ami megfelelő helyeken húzza meg a határokat, és nemcsak igazságszolgáltatási eszközöktől várja a visszaélés útján szerzett vagy ellopott vagyonok visszatérését. Sokszólamú zenekar kell legyen, ami a NER-t lebontja. Rómát sem, meg a NER-t sem építették két nap alatt, a lebontás sem fog megtörténni két nap alatt.

Vicssek Martin József Péter előadásának címe: Az uniós konfliktusok a jogállamiság kérdésében. Az én átvezető kérdésem az, hogy helyre kell-e állítani valamilyen szinten a jogállamiságot ahhoz, hogy tényleg hozzáférjünk az uniós pénzekhez.

Martin József Péter Ha viszszatekintünk az elmúlt tizenöt évre,

akkor azt lehet mondani, hogy az EU hozzáállása a magyar jogállamiság és korrupciós problémához erősen megváltozott egy ponton, és ez a pont 2020–22 közöttre tehető. 2022 végétől, miután aktiválták a feltételeességi rezsimet, azóta beszélhetünk konfrontatívabb magatartásról. Korábban, bármennyire is fájó ezt kijelenteni, de mégis azt kell hogy mondjuk, az EU erőfeszítései a jogállamisági problémák kezelésére nem hoztak gyakorlatilag semmilyen eredményt. Ezt Daniel Kelemen az EU autoriter egyensúlyának nevezte. Először is a néppárt sokáig bevédte a Fideszt, másodsor Magyarországot rengeteg támogatást kapott. Ha a teljes csatlakozás óta eltelt időszakot nézzük, akkor ez nagyjából a GDP három százaléka, hogyha csak a '10-es éveket nézzük, akkor a GDP négy százaléka tehető. Harmadszor: volt exit lehetőség, tehát aki nagyon szembenállt a rendszerrel, az elhagyhatta az országot. De a lényeg a mi szempontunkból most az, hogy '22-ig lényegében semmi nem történt. Persze ez annyiban igazságtalan, hogy elindult a 7. cikk eljárás, voltak kötelezettségességi eljárások, de ez, hogy úgy mondjam, egyáltalán nem fájt a magyar kormánynak. Ami fáj, az 2022 után történik, hogy tudniillik megvonják a pénzeket. A változást több okra lehet visszavezetni. Az egyik ok lehet az, hogy a nyugati és nettó befizető államok közvéleménye egyszerűen megelégette, hogy finanszírozzák az autokratikus országokat, ott pedig ellopják az európai uniós támogatásokat. A leglényegesebb ok pedig az volt, hogy akkor vált mindenki számára egyértelművé: Orbán alááshatja a közös uniós politikákat, elsősorban az ukrán háború ügyében,

de más területen is: a globális minimumadó vagy akár a költségvetés kérdéseiben.

Vicsek *A migránsok voltak, ami elsőként beakadt. Nem volt hajlandó közösen elfogadni a migránspolitikát.*

Martin Az utóbbi időben több ilyen ügyben is frontálisan szembement a magyar kormány az uniós többséggel. Még két dolgot tennék hozzá. A szemléletváltásban fontos lehetett a németországi kormányváltás is. Angela Merkel megközelítése teljesen más volt, mint az őt követő kormányoké, és ez igaz nemcsak a magyar autokráciához való viszonyra, hanem fájdalmas módon a putyini Oroszországgal fennállt kapcsolatra is. Az utána következő balközép Scholz-kormány, és ez kiterjeszthető a mostani nagykoalíciós Merz-kormányra is, lényegesen konfrontatívabb álláspontot képvisel. És még egy dolgot mondanék. A magyar kormány korábban is kószoltatta a nemzetközi cégeket, de az utóbbi időben megsza- porodtak a fenyegetések, zsarolások, kizsorítási kísérletek vagy maguk a kizsorítások, tehát tulajdonképpen kevésbé volt már kooperatív a multik jelentős része, illetve a magyar kormány közötti kapcsolat. Mindennek következménye, hogy aktiválták a feltételeességi rezsimeket. Három kalapról beszélünk. Összességében nagyjából 20 milliárd eurót blokkol az EU pillanatnyilag. Az összes uniós támogatás, kivéve az agrárpénzeket, jogállamisági feltételekhez van kötve, ami amúgy nagy dolog. Korábban, még a 30 milliárd eurós keretből, sajátos módon 2023 nyarán 10 milliárd eurót felszabadítottak az igazságügyi reformra hivatkozva, de nyílt titok

mindannyiunk számára, hogy attól, hogy az igazságügyi reformot elfogadta a magyar Országgyűlés, a nyomasztó az igazságszolgáltatásra nem csökkent. Ez valószínűleg elhibázott lépés volt az unió részéről. A TI és más civil szervezetek részéről rendszeresen értékeljük az úgynevezett mérföldköveket, szupermérföldköveket, amelyeket teljesíteni kell ahhoz, hogy felszabadítsák a pénzeket. Ezek jogállamisággal és antikorrupcióval kapcsolatos intézkedések. Összesen 27 ilyen van, mérföldkő, szupermérföldkő és ami egyébként soha nem kerül elő a közbeszédben, de ott van, az úgynevezett célok vagy targetek. Tehát ezeket kell teljesíteni a pénzek felszabadításához. Mi alapján mérhető ezen intézkedések hatékonysága? Most jelent meg a tanulmányom egy nemezetközi folyóiratban erről szerzőtársammal, Hajnal Áronnal, amelyben támaszkodtunk a TI Magyarország és a többi civil szervezet korábban közzétett értékelésére. Azt a módszertant alkalmaztuk, hogy elvileg az intézkedés hatásos volt-e, illetve, ha elvileg hatásos volt, akkor jól végrehajtották-e. Azt találtuk, hogy két probléma van. Az egyik, amikor nem hajtják végre az intézkedést, de van egy másik probléma is, hogyha végrehajjták, akkor sem éri el a kívánt hatást. Az igazságügyi reform eklatáns példája az utóbbinak. Azt egyébként végrehajtották úgy, ahogy abban megállapodott az EU-s és a magyar delegáció. De nem érte el a kívánt hatást.

A másik ilyen például a közbeszerzéseknél az egyajánlatos beszerzések aránya. A cél az, hogy az egyajánlatos beszerzések csökkenjenek. Ez az uniós finanszírozású projektek esetében bőven teljesült, ennek ellené-

re a közbeszerzési koncentráció nem csökkent, ezt a TI Magyarország adatai alátámasztják. És vannak olyan intézkedések, amelyeknél az történt, hogy jók az intézkedések, jók a célok, de nem hajtották végre őket. Ilyen például az Integritás Hatóság megfelelő felhatalmazása vagy a vagyonyilatkozási rendszer. Ezekben az unió teljesen adekvát dolgokat írt elő, amit a magyar kormány egész egyszerűen elszabotál. Hat kategóriába soroltuk ezeket az intézkedéseket: igazságszolgáltatás, közbeszerzés, transzparencia és korrupciós prevenció, új antikorrupciós intézmények, antikorrupciós stratégiák és az EU-s pénzek ellenőrzése. Az eredmény az, hogy minimális előrelépés ugyan történt, de nem kerültünk közelebb a jogállamiság helyreállításához és a rendszerszintű korrupció megtöréséhez. Viszont több mint 20 milliárd euró hiányzik a magyar költségvetésből, és ezáltal a magyar gazdaság helyzete rosszabb lett. A hatás a pénzek visszatartásán a nyomás gyakorlásán keresztül érvényesül. És most mi várható? A választásokig szerintem ugyanez lesz, Magyarország ezeket az intézkedéseket fél szívvel fogja végrehajtani. Fölmerül a kérdés, hogy miért nem hajtja végre a kormány az intézkedéseket. A kormányzatban tetten érhető az a gondolkodásmód, hogy minél rendszerszintűbbek az intézkedések, minél inkább végrehajtják a rendszerszintű reformokat, az annál inkább alááshatja az ő hatalmukat. Nem ezt fogják választani. Ha választani kell a hatalommegtartás és az uniónak való megfelelés között, akkor biztos, hogy mindig az elsőt fogják választani. A nyomás fennmarad, de a rendszerszintű korrupció megtöréséhez vagy a jogállamiság

helyreállításához a választásokig nem fogunk érdemben közel kerülni. Ha az ellenzék nyer, jó esély nyílik arra, hogy ezeknek a pénzeknek, ha nem is azonnal, és nem is a teljes összeget, de jelentős részét meg tudjuk kapni. Lengyelországban az történt, hogy a Tusk-kormány számára felszabadították ezeknek a pénzeknek a jelentős részét. De ez nem egy biankó csekk, nyilvánvalóan teljesíteni is kell a feltételeket. Jól jönne az uniónak, ha kormányváltás lenne Magyarországon, mert ha nem ez történik, akkor nem tudja az EU a rezsimeket megnyugtatóan lezárni, a saját szempontjából sem. Ha csak úgy nem, hogy egész egyszerűen ezek a pénzek teljes mértékben elvesznek. Ezt látom valószínű scénáriónak abban az esetben, ha mégsem történne kormány-, azaz sok tekintetben rendszerváltás.

Vicsék Minden arról szól, hogy a hatalomból semmilyen módon nem engedi kiobbantani magát a kormány, ezért minden eszközt alárendel ennek a célnak ezért nem teljesíti a jogállami feltételeket, amelyek pont a hatalom ellenőrzése érdekében születtek, ez a demokrácia, a jogállam lényege. Ehelyett arról beszélünk, hogy az unió ráerőlteti Magyarországra a csecsemők nemváltását, a menekülteket ráereszti a feleségeinkre, és így tovább, most egy kicsit nyilván túloztam, a feleség volt a túlzás. A választási kampány középpontjában az áll, hogy a magyar kormány legfőbb ellensége az Európai Unió, aki ide delegálja az általa fogva tartott Magyar Pétert, és mindenki, aki támogatja Magyar Pétert, ennek az uniónak a székértelője. Nekünk nevetséges, abszurd, de ez zajlik.

Fleck Már hallottam, hogy az Európai Unió is elkezdett óriásplakátokat gyártani Magyarország számára. Ilyen típusú propagandára más európai uniós tagállamban valószínűleg nincs szükség. Én egyébként remélem, hogy Magyarországon se nagyon. Én nem láttam olyan mérést, ami arról szólt volna, hogy a magyar választók többsége elfordult volna az Európai Uniótól. Tehát, ha jól tudom, még mindig Európa-párti a magyar társadalom többsége, és tulajdonképpen Magyar Péter üzeneteiben elég erősen szerepel az, hogy vissza akarja nemcsak a pénzeket hozni, hanem az európai intézményekben Magyarország presztízsét is. A néppárti Tisztagság ezt a kordában tartó szerepet erősíti. Orbánék nem fognak engedni a hatalomból. Tehát annak semmi valószínűsége nincs, hogy az Orbán-rezsim demokratizálódik vagy liberálizálódik vagy visszalép. Egyszerűen ezt sok dolog miatt nem teheti meg. Túl sokáig tartott ez a rendszer, túl sokat loptak, túl sok dolog válik veszélyessé a számukra. Akkor viszont annak a forgatókönyvnek kell egy picit a végére néznünk, hogy mi van akkor, ha egy ilyen nagyon éles helyzet jön létre a választások környékén, és a hatalom birtokosai mindenféle propagandaeszközökkel és erőszakszervezetekkel a kezükben a választás manipulációját hajtják végre, csálnak. Ezt most nem mondjuk végig.

Vicsek Nem ússzuk meg, hogy az utcai zavargások fordulatot is hoznánk.

Fleck Nem akarok ijesztgetni, csak azt mondom, hogy ha ezt a logikát egy lépéssel továbbvisszük, föl kell készülnünk arra is, hogy mi tör-

ténik akkor, ha az elvesztett választások után nem engedik a kormányt működni. Tehát a rendszerváltásnak nevezett dolog azért hiúsulhat meg, mert a hatalomból kieső autokrata olyan eszközökkel rendelkezik a gazdaságban, a közjogban, az intézményekben, amelyekkel nem engedi létrehozni a hatalomváltást. „A Tiszát vagy a DK-t nem engedjük hatalomhoz” – mondja Orbán, ezt én nem tudom úgy értelmezni, hogy arról szólna, hogy mindent megteszünk, hogy hatékony propagandát csináljunk a választásokig, és ha nem sikerül, akkor nem sikerül. Nem vagyok jóhiszemű Orbánnal kapcsolatban. Valószínűleg azt gondolja, hogy életveszélyes számára a hatalom kiengedése.

Vicsek De most ezekkel a mondatokkal a demokratikus átalakulásra vágyókban az elszánást szeretné erősíteni? Merthogy látjuk, a hatalmon levőkben milyen erős az elszánás. Akkor viszont határtalannak kell lenni a demokratikus vágyunknak is; erre játszol?

Fleck A választók azt is kalkulálják, amikor választanak, hogy minél erősebb demokratikus tömböt hozzanak létre. Sokkal könnyebb, gördülékenyebb, valószínűbb a demokratikus átalakítás, ha a demokratikus erők nagy többséggel nyernek. Csak azt is gondolom, hogy fel kell készülniük a választóknak arra is – a felkészülés nem erőszakra való felkészülést jelent –, hogy politikai patthelyzet jön létre, amiben lehetséges, hogy a vesztes Fidesz azt fogja mondani, azért vesztette el néhány mandátummal a választást, mert csalt az ellenzék. Bármennyire is abszurd a dolog, azt fogják mondani, hogy csaltak, és nem

ismerjük el a választásokat. És akkor mi történik? Nehéz felkészülni arra, hogy mit csinálunk ilyenkor; legalább mérlegeljük ezt a forgatókönyvet. A választók is értékeljék ezt a lehetőséget és például menjenek el választani. Például kezdjék el kiszámolni azt, hogy milyen a jó szavazati megosztás: egyéni jelöltekre a Tiszára szavazunk, a listán meg arra, akit szeretünk, demokratikus erőként gondolkodjanak el rajta. Az állampolgári felelősség nagyobb, amikor nem kormányváltásról, hanem rendszer-váltásról beszélünk. A veszélyek is nagyobbak.

Martin Hozzátenném, hogy az elit és a média felelőssége is egyre nagyobb. Az újságíró legyen amennyire csak lehet, objektív, tárgyilagos, távolságtartó. De sajnos még a demokratikus média esetében is gyakori az aránytévesztés. Azt veszem észre, hogy nemegyszer a kis hibákat vagy stikliket ugyanolyan elánnal torolja meg a független sajtó egy része, mint a nagy lopásokat, csalásokat, hazugságokat. Ebből a rendszer jön ki győztesen. De vissza az eredeti témához. A legizgalmasabb kérdés, hogyan lehet helyreállítani a jogállamiságot, ha nincs kétharmados többség. Egyetértek azzal, ami már elhangzott, hogy minél nagyobb a többség, potenciálisan annál jobban járunk. Az alkotmányozó többség ebből a szempontból kedvező lehet. Említettük a lengyel példát. Sajnos az van, hogy Lengyelországban az egyszerű többséggel rendelkező Tusk-kormány elképesztően népszerűtlenné vált nagyon rövid idő alatt, pedig Donald Tusk egy nagyon kipróbált, rutinos öreg róka, aki mögött óriási politikai tapasztalat és siker

van, nagy az uniós beágyazottsága is. Ha nem lesz nálunk jelentős többség, rettenetesen nehéz dolga lesz az új kormánynak. A lengyel kollégák sajnos ma úgy látják, hogy '27-ben visszajön a PiS egy új jobboldali párttal karöltve. Egyetértek Zolival, hogyha ez a többség, mondjuk, közelít már a 60 százalékhoz, vagy akörül van, de még nem kétharmad, már akkor is igaz lehet az, hogy megkezdődik az elitek igazodása az új világhoz. Az igazodásnak, de mondhatnék kellemetlenebb kifejezést is, Magyarországon nagy hagyománya van, ebben lehet bízni...

Ligeti Hogy fölvessek egy kettő és feledik forgatókönyvet, bár persze egyébként forgatókönyvből több is van, mert a papír bármit elbír, például ez nem a sajátom, ez Sajó Andrásé a 2022-es kötetünkben, a *Fekete könyv* második kötetében írt esszét, ő a Moncloa-paktumot hozta példaként. Az állam engedményt tesz a visszavonuló hatalomnak, hogy teljes arcvesztés nélkül retirálhasson. Ez az én kettő és feledik forgatókönyvem, ami közelebb áll ahhoz, amit Jóska végszavában mondott, hogy a lojalítások billenékenyek. Paktumos ország vagyunk. Bethlen, Peyer Antal, Tölgyessy, az egész rendszerváltoztatás folyamata is egy képzeletbeli vagy valóságos kerekasztal mellett zajlott le. Nincs sajnos utcai tömegmozgalom, amelyik kikényszerítené a változásokat, még Szerbia szintjén sem. El tudom képzelni, hogy a patt-helyzetből, hogyha az csak azáltal patt, hogy viszonylag szűk szavazatmennység vagy mandátummennység hiányzik az alkotmányozó többséghez, valamiféle józan rendezést létre lehet hozni alkotmányozó több-

ség nélkül is. Nyilván a fifti-fifti körüli patthelyzetből nincs jogállami és demokratikus kibontakozás, tehát az majdhogynem az ököljognak adja át a terepet. De egy 60-40 körüli, 62-38 körüli helyzetben el tudom képzelni, hogy van észszerű kompromisszumos kiút. Létre lehetne hozni a működő alkotmánybíróságot, a működő ügyészséget, a működő bíróságot, közbeszerzési rendszert.

Vicsék Elengedem, amit kérdeztem volna, mert fontosabbnak tartom, hogy olyan neves személyiségek vannak a közönség soraiban, hogy örülnék, hogyha kérdeznének vagy hozzászólnának, de ahhoz mikrofont is adnék, hogyha bárkinek van kérdése vagy megjegyzése, akkor bátran! Van. János?

Kárpáti János A lengyel példával kapcsolatban kételyemet fogalmaznám meg, minden hasonlat sántít jeliségre. Tehát a PiS annyira azért nem radikalizálódott. A PiS-nél nem merült fel az a kérdés, hogy a vereség után Kaczyński nélkül van-e még PiS. És hogyha ezt magyarra lefordítom, akkor a kérdésem igazából kiindulópont: tegyük fel, hogy sikerül kormányt alakítani. Elképzelhetőnek tudjátok-e tartani, hogy a Fidesz mint egy konszolidált versenyképes, a kulturált revansra kész, alkalmas váltópártnak jelentkező, erős, de mindenféle bodicsek nélkül politizáló pártként próbáljon visszakerülni a hatalomba? Alkalmasnak tartjátok-e erre, vagy úgy gondoljátok, hogy amint ez a váltás megtörténik, abban az esetben a Fidesznek már egészen más a sorsa, mint amilyen a PiS-é lett? Köszönöm.

Martin Szerintem ez attól függ, hogy mekkora a vereség a Fidesz oldalán. Ha kicsi a vereség, tehát kis többséggel győz a Tisza, akkor én azt gondolom, hogy a mélyállam a helyén marad, és a mélyállam foglyul ejti majd az új kormányt, megnehezíteni a kormányzást minden tekintetben. A másik pedig, amit gondolok, hogy a Fidesz folyamatosan a jogállamiságra fog hivatkozni, tehát teljesen gátlástalanul át fogják venni ugyanazt a retorikát, amit most az ellenzék használ. Tehát ha jelentős, mondjuk legalább 60 százalékos a többség, akkor szerintem az van, ami a kérdésedben megfogalmazott állítás vagy remény, és megroggyanhat a Fidesz. De ötvenpár százaléknál ezt nem gondolom, hogy így lenne, abban az esetben a mélyállammal karöltve minden erővel dolgoznak majd a mielőbbi visszatérésén.

Fleck Ne felejtsek el azt sem, hogy Orbán először a Fideszt ejtette foglyul és alakította át egy teljesen más típusú hatalmi konglomerátummá, ami nem alkalmas a demokratikus működésre. Az Orbán nélküli Fidesznek lehetetlen a túlélés. Nem látható előre, hogy milyen személyek fognak felbukkanni, de akik előbukkannak néha, azok olyan módon vannak kézben tartva és kompromittálva, hogy nagyon nehéz elképzelni, hogy kijönnének a zsákutcából. A Fidesz azonosult a NER-rel. A NER meg azonos azzal az autokráciával, amitől meg akarunk szabadulni. Tehát ez egy nagyon nehéz helyzet. Magára húzta az egészet, tehát tulajdonképpen nincs menekülőútja se a Fidesznek, se Orbánnak.

Önmagunk rekonstrukciója

Agg Lili munkáiról

A rizóma folyton szemiotikai láncszemekkel, hatalmi szervezetekkel és helyzetekkel lép kapcsolatba, melyek a művészetekre, tudományokra, társadalmi harcokra vonatkoznak.

Gilles Deleuze és Félix Guattari: Rizóma

Agg Lili művei határterületeken mozognak. Fő témájuk a fogalmiság újra-gondolása, eltolása a klasszikus definíciókra épülő verbalitástól a vizuális, illetve a ki nem mondható struktúrák felé. Társadalmi, intézményrendszeri és kapitalizmuskritika egyaránt megjelenik a munkákban, az új, független rendszerek vizsgálata a legfontosabb cél. Ez már az alkotói módszerekben is megjelenik, például a MŰTŐ kollektíva közösségi tudásmegosztásra törekvő működésében, ami a klasszikus művészeti és művészettörténeti rendszertől a lehető legtávolabb áll.

46

A művek gondolati magja lehet egy apró jelenség, mint a *Soha nem létezett rendszerek archeológiája*, ami pixelhibán alapul, a Kelet-szibériai-tengeren, a Jeannette-sziget feletti homályos terület képén a Google Earthön. Innen bontja ki a Föld fel nem fedezett és birtokba nem vett területein keresztül az utópia új fogalmát.

Máskor a kiindulópont egy olyan gondolat kísérlet, mely kultúránk egészét próbálja átfogni. A *Lelet T-6391 / 3* kiállítás és műtárgycsoport egy lehetséges jövőből tekint vissza jelenünkre, mint múltbeli, részlegesen rekonstruálható eseményre. A szarvszerű idolkok és a betonnal félig takart szimbólumok hangsúlyozottan töredékek, de az ismétlődő formák, a visszatérő izomszerű rajzolatok, szervek és geometriai ábrák együttese a művek közötti kapcsolatot hangsúlyozza. Ez a kapcsolat egyszerre szembetűnő és megmagyarázhatatlan, ugyanis az egyes műtárgyak saját struktúrája szinte felfejthetetlen a klasszikus fogalomkészlettel: elhatárolt elemek helyett rizómatikusan építkeznek. A tárgyak és a köztük lévő kapcsolatoknak a szemlélő csak a tényét tudja konstatálni, megfejteti – azaz egyértelmű értelmet tulajdonítani – nem képes. A művek ebből a szempontból valódi romoknak tűnnek, amelyeknek célját és értelmét már nem lehet rekonstruálni. Így mutatnak rá saját gondolati alapvetésünkre, miszerint hajlamosak vagyunk korunkat, mint a történelem kitüntetett pontját felfogni, mintha az előző korok célja és teljes beteljesedése lenne a mi időnk. Nagyon nehezen tudunk belegondolni, hogy a jövőből nézve ez valószínűleg ugyanígy hat majd, és mi is csak valami átmenetinek fogunk tűnni egy későbbi, akkor más ismert – és valószínűleg hasonlóan naiv módon alapértelmezettnek tekintett – állapot felé.

Gárdonyi László



Agg Lili: Idol



Agg Lili: Preidol

Két férfi útja Porosig

– *Milyen a város?*
– *Poros – felelte Marci.*
Ez volt az első benyomása.
Így aztán rajta ragadt.

Freiburgból telefonál, késésben vagyok, mondja apának, ezerháromszáz kilométer, nem kevés, de nem is sok, az ilyesmi nem nagy dolog ma már, edzettebb kamionosok, akikkel útközben találkozik, egy-két nap alatt szelik át Európát öt-tíz perces mikroalvással meg sietve behabrált túlhagymázott hamburgerral. Kólát meg energiaitalt isznak, kurvákkal basznak a parkolóban. Azoknak az időknék, amikor az emberek kényelmesen, ráérősen utaztak, vége, nyomni, ma ez a legfontosabb, sőt, lenyomni, mint valami félelmetes ellenfelet, a távolságot, *csak vigyázz*, üzeni apa, nincs is világosabb és egyértelműbb tanács ennél, mint vigyázni. Mintha ő nem tudná. Harmadik éve csinálja ezt, az európai autózásokat, amióta a cégük beszállt a Biesenhofba, az európai piacvezetőbe. *Reisender Verkäufer*. Ez most éppen Freiburg. Jellegtelen német város, ahol az ember mindig átutazónak tartja magát, ő valójában tényleg csak átutazó, ezzel a szóval azonosítja magát. Megszokta már, tudja, hogy mennyit bír. Apa újra üzen, hogy ne felejtse el megállni Bécsben, persze, gondolja Marci, nem kellene emlékeztetnie rá, már foglalt is szobát a Hotel Postban, csendes, belső udvarra néző, és parkolóhellyel, gondosan betervezve.

Mi lenne, ha Bécsbe költözne?

Időnként erre is gondol. Mi köti Magyarországhoz?

Kiér az autópályára. A tervezés pontossága.

Igen, apa ezt alaposan belenevelte. Tervszerűnek lenni. Nekem, kérdezi magától Marci, sikerült? Sokat beszélget erről magában, ilyenkor az a dolog látszata, hogy őszintén, mert amikor az ember saját magával beszélget, akkor őszinte, de persze ez nem igaz, csak afféle *axióma, a nem bizonyított alapgogma*. Megbeszélni a dolgokat saját magával. Kivel mással? Alaposan megbeszélni a dolgokat csak magunkban lehet, ez a természetes. Tíz éve nős, a feleségével mindent meg lehetett beszélni, szinte mindent. Szinte, ez a kulcsszó. Tehát nem mindent, de többet, mint a semmit. Kényes témák. Voltak kényes témák, persze. Sokszor nem voltam vele őszinte, ismerte be magának Marci, de hát nem is lehet mindig őszintének lenni. „Mindig legyél őszinte”, anya próbálta így nevelni, ahogyan apának a tervezés, anyának az őszinteség, ezek voltak a vesszőparipák, csúnya szó, nem szerette használni. Ő azonban általában nem volt őszinte. Nemcsak azért, mert nem akart, hanem azért sem, mert nem tudott. Az nem olyan könnyű, őszintének lenni, sokszor az ember elhatározza, hogy na, most őszinte lesz, aztán nem sikerül, sokszor meg őszinte, és akkor megbánja. „Gyenge vagy az ágyban”, ezt egy lány mondta neki egyszer, még az egyetemi évek alatt, nem bántásból, csak éppen őszinte akart lenni,

miután megállapodtak, hogy őszinték lesznek egymáshoz, de megbántás lett a vége. Meg ez, a szex, ez jut eszébe, ez az igazán kényes dolog. Meztelenek, és mégis álságosak.

Az őszinteség tehát legtöbbször, neki legalábbis, megbántás.

Petró Félix örül, hogy a fia felhívta, az utóbbi időben nem sokat beszélnek egymással, inkább csak hogyvagy-hogyvagy, meg a szokásos apai aggodalmaskodások, a mai időkben azonban egy félperces beszélgetés is hosszúnak számít, a fiatalok már csak rövidítéseket használnak, vagy egymásra vakkantanak, de annak nem örül, hogy sokat utazik, szét fog hullani így az élete, az élet értelméről azonban Marci nem szeret beszélgetni. Akkor meg mi másról beszélnének? Pedig szeret beszélgetni, mindig is szeretett, akkor is, amikor nem volt még ez az örült mobilkorszak, volt, hogy olyan mély beszélgetésbe merült oktatótársaival a Gellért előtti villamosmegállóban, hogy megfeledezett az esti színházról, le is késte az első felvonást, ne haragudj, drágám, mondta a szünetben Anettnek, amikor végre odaért, eldiskuráltuk az időt. Kedvenc témája a tervezés volt. Hatvanéves fizikus, a relatív időelmélet legnevesebb magyar szakértője mindig is hitt a tervezésben annak ellenére, hogy az életében szinte semmi sem alakult tervszerűen. Talán éppen ezért. Ilyenekről is szeretett beszélni a hallgatóinak. Fizika és filozófia összefüggései, ezt találta ki magának. Vannak összefüggések? Szeretünk olyasmiben hinni, ami nem létezik. Hiszünk istenben, hiszünk a sorsban, hiszünk abban, hogy a világban mindig jobbra fordulnak a dolgok. Meg kell találni az életben azt, amit tervezni lehet. Nem sok minden, de annál inkább. Legalább azt a keveset, ami jut. Türelmetlen, érzi is, tudja is, elkoptak az idegei. Hetven év mindenben nyomot hagy. Órára nézés. Vitaminbevitel. Elsőnek a C, a fővitamin. Bevéve. Már nemigen szeret emberek közé menni, de ez is természetes. Milyenek az emberek? Az öregek már fáradtak, a középkorúak közömbösek, a fiatalok nyeglék. *Ugyan már*, feleli neki néha Breyer, mi is fáradtak vagyunk, középkorunkban közömbösek voltunk, fiatalon pedig nyeglék, emlékezz rá, egyszer még egy kaulauzba is belekötöttünk valami ostoba feltűnési kényszer hatása alatt, hogy megmutassuk, felnőttek lettünk, a rendőrök vittek el bennünket. Breyer mindig ellentmond neki, ez a barátságuk szellemisége. Lucifer-effektus. Le vagy szarva, gondolja Petró, többet nem hívja fel, de tudja, hogy úgylis felhívja. Ez már nem az ő kora, ez a lényeg, és ezt nehéz tudomásul venni. Az a kor már elmúlt.

Mi vagyunk a Veteránok Nemzedéke, utánunk jönnek az X-ek meg a többiek, ledarálnak bennünket.

Zsebre teszi a telefont. A régi kis Nokia hatvanhárom-tízes. Meg is paskolja.

Tökéletes. Csak azért is megtartja. Lemaradtál, apa, mondja mindig Marci, amikor ránéz. Minden fiú ilyeneket mond az apjának. Aggódás vagy lenézés vagy a kettő keveréke. *Jó az nekem*, ezt válaszolják a szülők a fiúknak. Mint a kis Nokia. Az életem része. Emlékek kötnek hozzá. A múlt. Az én életem, ezt szokta mondani. Az ő élete, ezt nem érti meg senki, aki még fiatal, de hát nála már szinte mindenki fiatalabb, aki meg öregebb, az már végképp nem számít, a múlt csak egy zátonyra futott hajó, már nem érdemes kiemelni, már nem

éri meg a fáradságot, nem költséghatékony, ahogy manapság mondják. Már az sem számít, Félix, hogy létezel. A régi Doxa. Azt is megtartotta. Genfben vette, arra is emlékszik, hogy pontosan hol, az elegáns Rue de Marché egyik kis mellékutcájában, és Anettnek is vett egyet, jól fizetett előadásokat tartott ott, az egyetemen, ilyen különös dolog az emlékezet, hogy mi minden ragad meg benne. Mutatja az időt, semmi mást. Mi más dolga lenne egy órának? Megbízható. Apa, vegyél okostelefont. De ő még a noteszához is ragaszkodik. A notesz a fontos dolgok kincstára. Fontos dolgok. Mi mikor történt. Hosszabb leírások is vannak benne. Mi hogyan történt. Esetleg: mi *miért* történt. A notesz a fontos napok jegyzőkönyve. Eltette a korábbiakat is, hogy bármikor visszalapozhasson.

Félix lesétál a bevásárlóközpontba. A MOM. Itt találkozott először Szonjával. A sorsunk nem más, mint a döntéseink története. Plusz a körülmények, ezt mindig hozzáteszi. Vagy mínusz. A körülmények, amikre mindig lehet hivatkozni. Most nincs kedve vásárolni, mindig csak a legszükségesebbeket veszi meg, van pénze, de inkább az érdektelenség jellemző most rá, ahogy erre a világra néz. Közömbös vagyok az emberiség iránt. Így is lehet fogalmazni. A széles folyosókon fiatalok sétálgatnak, benézegetnek boltokba, telefonálnak, aki éppen nem telefonál, az üzen, vagy üzenetet vár, vagy szeretne már üzenni valakinek. Legyünk már fontosak másoknak, a kurva életbe. *Na csá, majd telózzál.* Más korban élünk, apa, mondja neki mindig ezt is Marci, amikor találkoznak, de ez a *más*, ez a nemzedékek közötti élet-halál harc kulcsszava, de közben meg milyen egy lejáratott szó, neki beszél, aki egész életében csak váltott, semmi mást nem csinál, és már a szülei sem csináltak mást, ezt kelle- 51 ne válaszolnia, más sem volt az életük, csak örökös váltás és alkalmazkodás, de hát ezek a történetek már nem érdeklik a Marci nemzedékéhez tartozókat, az őt követő nemzedékek meg még kevésbé fognak érdeklődni, ez *váltás*, így vált a világ. Maradi vagyok, biztosan. Kossuth-díjas fizikus, fiatal zseninek számított, amikor megkapta, a relatív időelméletért, akkor volt is nagy családi ünnepség, interjú a televízióban, hosszú cikk az életpályáról a Népszabadságban, el is tette, de aztán, néhány éve, amikor rendet csinált a fiókokban, végül kidobta. Újságot már nem sokan olvasnak, az előző napi híreknek már nincs értékük, nincs idő megvenni meg lapozni, csak suhantani kell a telefon szalagcímei között. Persze, váltani kell, nem a cél számít, nem is az oda vezető út, hanem a sebesség, akár van értelme, akár nincs, nézi a villamoson a kisgyerekeket, már mindegyiknek kezében a mobil, csáznak meg halóznak. Nyomni és tolni a végsőkéig. Kötéltánc. Két pont között a legrövidebb út. Így volt ez mindig. Akkor meg mi a baj? Az a baj, hogy már elszigeteltnek érzi magát. Amiért senkit sem érdekel az ő Kossuth-díja? De hát miért is számítana? Negyven éve még volt tekintélye ennek a két szónak. Kossuth-díj. Ma bejelentkezik egy telefonos ügyfélszolgálaton, akkor csak a jelszó érdekes meg a biztonsági kód, a mesterséges intelligencia terjedésével már az emberi hang is megszűnik. Gépek hatalma, így is lehetne fogalmazni. Őt sem hatotta meg nagypapa „Kiváló Munkásőr” kitüntetése, hiába mutogatta, meg fel is vette május elsején, ami akkor nagy ünnepnek számított, de senkit sem érdekelt, mert ebben az országban a kitüntetéseknek nincs becsületük, nem öröklődnek

úgy, mint az angoloknál, de hát ez egy kis, kelet-európai ország, soha nem volt önálló, hiteles erkölcsrendünk. Szerette ezt a szót, hogy erkölcsrend. A becsület és a tisztelet soha nem volt alapja ennek az országnak.

Üzen Marcinak. Merre jársz? Eszébe jut Breyer, akinek a fia autóbalesetben halt meg. Reggel még beszéltek, hogy mi újság, indulnak haza Rijekából, aztán kész. Vége volt. A telefonja órákig nem válaszolt, azután a rendőrségről hívták.

A lánya meg aztán egyáltalán nem beszél vele. Szar érzés. Jogos? Nem jogos. Erkölcsi fenntartások. Megcsalta anyát, és kész. Mit tud egy gyerek a szülei házasságáról? Semmit. De Vera másrészről kényes volt arra, hogy ők ne szóljanak bele a magánéletébe. A lánya addigi életében azért harcolt, hogy a szülők ne szóljanak bele a magánéletébe. Ő, Félix, mindig is nagy beleszólós volt, elismeri. De másrészről meg nem dolga-e a szülőnek, hogy néha azért mégis? Hogy megmondja, amit gondol, de az meg már beleszólásnak számít. Persze, mindennek van oka, és mindenre van magyarázat is. Mottó: Az embernek sokszor későn jön meg a bátorsága ahhoz, amit tulajdonképpen tud. További mottók is vannak, minden élethelyzetre. Fiatalkorában ezzel szédítette a lányokat, hogy tízezer mottót tud fejből, még Anettet is szédítette ilyesmikkel. Ha a választ nem tudjuk kimondani, akkor az azt jelenti, hogy a kérdést se tudjuk. Ha a kérdés kimondható, akkor a válasz is az lesz. A filozófia helyes módszere: csak azt kimondani, amit tudunk. Amit nem ismerünk, arról nem beszélünk. Népszerűek voltak az előadásai, fizikát tanított, de mindig belecsempészett egy kis filozófiát meg művészettörténetet, és szeretett szórakoztatóan beszélni. Egységben kell látni a világot, ezt mondta. Tetszett a hallgatóinak.

Anett skizó lett. Nem beszélnek róla. Éppen elég, hogy tudják.

Miattad lett az, apa.

Autópálya. Vékás, a cégvezető üzen. CEO, most már csak így fogják nevezni. Bármilyen kicsi egy cég, CEO-nak lennie kell, mert ez ad neki komolyságot. Kis cég, néhány alkalmazott, Marci jól érzi ott magát. Öt éve szállt be, akkor ment szét a házassága, és éppen akkor omlott össze az a nagyvállalat, ahol addig statikusként dolgozott, ő pedig egyszer csak ott állt a semmiben, lényegében, amit a béka seggével szoktak jellemezni, vagyis ami alá már nem nagyon lehet kerülni. Akkor hívta őt Véges, a régi osztálytársa, hogy szálljon be, építéstechnikával foglalkoznak, jól jönne egy szakember, és aztán így alakult meg a Véges & Petró, mert ez a & jel, ez olyan nyugatias, jó a fizetés, kapott szolgálati autót, lehetett talpra állni, elmozdulni az Under the Frog állapotból. Lucy használta ezt a kifejezést egyszer, tudta ő is, hogy milyen érzés. Mit üzen Véges? Újabb nagy szerződés kilátásban. Hívjál, ha megérkeztél.

Az üzlet mindenekelőtt. Vadászalkatnak kell lenni, különben téged vadásznak le.

Német–osztrák határ.

Anya skizó.

Határ. Már csak virtuális. Mint fogalom. *Tudd, hogy hol a határ.* Átvitt értelemben is. Vigyük át az értelmet. *Hol tartok?* Negyvenéves, mi történt eddig az életében? Nagyreményű építészmérnökből közepes reményű kereskedő. Boldog férjből csalódott elvált férfi. Szeretem a szüleimet és a hazámat, ezt

írta le egy fogalmazásban általános iskolás korában. És mit hoz még az élet? Soha nem volt erős évszámokban, még az érettségi időpontjára is csak hosszas tépelődés után képes emlékezni, forró június volt, ez maradt meg benne, utána pedig elmentek inni, némileg el is túlozták, szédelgett hazafelé. De olyan fontosak az évszámok? Gimnáziumban, ha a diák nem tudta, mikor volt a muhi csata, egyest kapott. Néha az ember agya, ezt olvasta egyszer, néha fellázad, nem akar emlékezni, hogy mikor mi történt. Szeretjük meghamisítani a saját történetünket. Amikor az életrajzát írta le Vékásnak, akkor döbbent rá, mennyi felesleges dolog történt vele, és milyen kevés igazán lényeges. A faszba a Céggel, nézi az erdőket, milyen szép táj. Beethovent hallgat, mint legtöbbször, ha úton van. Megnyugtatja, hogy van vele egy zseni. Poe ír erről valamit, a jó és a rossz harca az emberben. Vagy Jung. Mintha személyes ismerősei lettek volna. „Nem törődteél anyával”, mondta neki egyszer apa, jó lenne emlékezni, hogy ez pontosan mikor is történt.

– És tényleg, törődött az édesanyjával? – ezt kérdezte tőle Szolnoki Klára, a pszichiáter, aki átvette anyát Poroson. Akkor beszélgettek először, a főorvosi irodában. Az ablakok a kertre néztek. Tipikus elmeegógykert. Mindegyik egyforma. Látott már néhányat. Marci hátradőlt a széken, úgy gondolta, nem neki kell véleményt mondania arról a családról, amelyikben felnőtt. Ezt nyilván apától is megkérdezte, sőt, Verától is, azzal a körültekintéssel, amit egy pszichiátertől elvárnak. Pontosán tisztában kell lennie a körülményekkel. Ez volt a kollektív felelősségre vonás, ők meg, ahogyan ez lenni szokott, egymást okolták, ezért tart anya ott, ahol tart. Nyilvánvaló, hogy nem törődtek vele. Sokszor mondják, hogy *gyerekkorában nem törődtek vele eleget*, jól is hangzik, de aztán felnőttkorban sem törődünk egymással.

Szétesett a család, írta Vera apának. Legfőképpen miattad. Hát meg attól, ezt már ő, Félix mondta el Szolnokinak, hogy Anett soha nem panaszkodott, soha nem mondta, hogy mellőzöttnek érzi magát, aki pedig nem panaszkodik, arról azt hiszik, hogy mindennel elégedett. A gyógyszertárban, ahol dolgozott, szeretett volna vezető lenni, vagy legalább vezető-helyettes, úgy gondolta, hogy tizenöt év után ez már járna neki, de nem sikerült. Háborgott egy keveset, egyszer, karácsonykor, vagy valamelyik más családi együttlétkor mondta is, hogy szeretne volna többre vinni, de csak magát hibáztathatja, amiért nem sikerült, mi pedig szinte meg sem hallottuk, az ilyen családi együttlétkor mindenki csak a maga dolgára figyel, aztán azt mondjuk, hogy milyen jó volt, és szétszéledünk. De valami akkor azért nem volt rendben, felelte erre Szolnoki.

– Hogy kezdődött? Mégis, hogy kezdődött?

A szkizofrénia nem jelent tudathasadást. Személyiségzavart, azt igen. Leválik az érzelem a gondolkodásról. Sokszor jelentkeznek vonatkoztatási és üldöztetési téveszmék, észlelési és koncentrációs zavarok, hallucinációk, ilyesmi.

Marci azt mondta, megpróbálja összeszedni a részleteket.

– Beszéljen az édesanyjáról – könnyítette meg a dolgot Szolnoki.

„A házasság válságba került.” Ezt is szokták mondani. Milyen semmitmondó és személytelen szavak. Tudta. Vagy, ami rosszabb, sejtette. Még megtartot-

ták a születésnapját, együtt volt mindenki, szülők, nagyszülők, rokonok, néhány barát, volt nagy éljenzés, torta, ajándékok, miközben ők már válófélben, De anyának feltűnt valami, lehet, hogy az érzékeny idegrendszere miatt. Sok minden feltűnt neki, ami senki másnak. *Érzékeny*, az volt már gyerekkorában is. Nem mondta ki, nem is kérdezett semmit, de úgy nézett Marcira, mint aki tudja. Na és, kérdezte anya, még akkor, amikor elmentek a vendégek, Verának van már valakije? A konyhában álltak, a csokis tányérok fölött, és akkor Marci úgy érezte, hogy most, most őszintének kell lennie. Van, felelte ő. Vera leszbikus, anya, jobb, ha tudod, ezt Marci mondta meg neki, mert akkor már nem bírta a nővére állandó hazudozásait. Sőt, már nem bírta Verát sem. Az a baj, tette hozzá, hogy semmit sem mondunk ki időben, és akkor aztán ez a vége.

– És az édesanyja mit szolt? – kérdezte Szolnoki.

– Anya úgy állt ott, akkor, hogy látszott rajta, mennyire lesújtotta a hír. Kikészült. Az, hogy a lánya leszbikus, ez kikészítette. Alig tudott megszólalni. Mint, aki sokkot kapott. Bekattant, ez a szó jutott akkor eszembe. Hogy talán mégse kellett volna így megmondani.

Lehet, hogy ezzel kezdődött.

Másnap anya otthon maradt, jött a bejárónő, Andics néni. Anya megverte őt, amikor belépett, mert nem ismerte meg, azért ez már nem akármí.

Megáll tankolni.

Hol tart? Mindig ez jön elő. Hány lélek lakozik bennünk? Jók és rosszak. Őszinteség és álság. És anyában? Benne hány lakozik? Vagy már minden csak múlt idő? És miért? Egyszer valakivel beszélt telefonon, vagy legalábbis ezt állította, aki azt mondta neki, hogy tehetségtelen, ne is próbálkozzon azzal a festéssel, hanem meneküléssel, nem mondta el senkinek, és hát ki is vette volna komolyan, vagy ha komolyan veszik, akkor bolondnak tartották volna. Akkor még a gyógyszertárban dolgozott, kísétált, fehér köpenyben, és estig kóborolt a városban, már a rendőrséget is próbálták, de ott azt mondták, huszonnégy óra, és hozzanak fényképet, de a híváslistáján nem volt beszélgetés. Aztán még egyszer megtörtént, Zebegényben, felszállt a vonatra, és csak éjfélkor ment haza, valakivel találkozója volt a Nyugatiban, ennyit mondott. Apa soha nem aggódott érte, hóbortos művész, ennyit mondott, de apa alaptermészetéből az aggodás hiányzott. Mindig a dolgok kellemes oldalát akarta látni. Kellene volna aggódni? Kellene, de közben meg felesleges is. De utána jött az, hogy apa telefonált, hogy baj van. Anya befejezte az egyik képét, úgy szignálta, hogy WZS. Megkérdezte, hogy ez mit jelent, anya pedig azt felelte, hogy nem érti a kérdést.

– Wollner néven jelentkezett be a Tímár utcába is. – Szolnoki szigorúan nézett rá. – Nem találtak ebben semmi különöset?

– Akkoriban kezdődött – mondta Gortvai.

– Mikor volt az az „akkoriban”? – kérdezte Szolnoki.

– Talán a Zeneakadémia – felelte Petró. – Ráadásul Schubert, nagyon készültünk rá, Breyerékkal mentünk, kivettem Anettet a bejáratnál, mert esett a hó, és elment parkolóhelyet keresni, amikor pedig ő is beért, Ani már nem volt sehol. Petró otthon talált rá, a festőállvány előtt, festőpulóverben. – Hát

te? – ezt kérdeztem. Ott álltam öltönyben, minden, közben úgy éreztem, szétrobbanok. Meg azt is éreztem akkor már, hogy valami nagyon nincs rendben. Mi az isten van, ezt is kérdeztem. – Megbeszéltem Wollnerrel, hogy megfestem Amelie Earhartot – felelte Anett, mintha mi sem történt volna. Mintha éppen nem lépett volna le a Zeneakadémiáról, szó nélkül. – Már régóta tervezem. – És a koncert? – kérdeztem. Kész voltam. És Anett is kész, ezt éreztem. Megdöbentem, nem is ez volt a jó szó. Megrázott, ez jobb. Még ez sem volt elég erős szó. – Hogy a picsába gondolod ezt? Kisétálsz, szó nélkül? – már kiabáltam vele. Ő meg visszakérdezett, hogy milyen koncert, és hogy nem látom-e, hogy fest?

Elhallgatott. Még mindig felkavarta.

– És utána?

Petró akkor beszélt egy régi orvos ismerősével, aki belgyógyász volt Balatonfüreden, a Szívkórházban, elmondott neki mindent. Fiatalkorukban még vitorláztak is együtt. Tudta, hogy a belgyógyászok semmihez sem értenek, de mindenről van véleményük, talán éppen most ez tudna segíteni. Biztosan zaklatott, ezt mondta az orvos, minden művészlélek zaklatott, náluk is fekszik egy lökött író, aki nehezen bír magával, amikor nem megy az írás, kilóg inni a legközelebbi presszóba, meg kikezd az ápolónókkal.

Azért felírt nyugtatót, de Anett hallani sem akart róla.

Igazából mindig csak festményekről tudott szenvedéllyel beszélni, de akkor aztán tiszta szívből. Elragadtatással. A művészet ad értelmet az életnek, ezt kell keresnie. Klee, mutatta mindenkinek. Példa volt az önkifejezésre. Wollner Gréta mondta neki.

Ki az a Wollner Gréta?

Anett azt mesélte róla, hogy festőnő és művészetoktató, Wollnerrel volt az első Klee-kiállításon. Anett azt mondta, nagy hatással van rá. Belelkesítette. A világosságot fokozzák a különös íves, nagy, fehér formák, fénylő fehérek, kékesfehérek, szürkésfehér, zöldesfehér részletekkel. A jobb felső négyzetes képrészben fehér gömb: hold-virág-pitypang-labda mozgékonyan, a fehérben kis foltokkal, mint amikor a teleholdban vélünk konkrét formákat felfedezni. Lent, alul jobbra a társa piros gömb: tűzlabda, forró nyári virág, akárcsak egy kisebb forgó piros a nagy fehér és a nagy piros gömb között. Alul a kert szürkével tört zöldje húzódik, s persze zöldek a fenyőfák is: egy a bal, egy a jobb oldalon, s egy távolabb a mélység felé egy domboldalon. Nézzétek, ez itt a króm-oxid-zöld, nedvzöld fehérrel keverve, a piros komplementere. És még az élénk ragyogó világoskékek, s még barnák, terrakották, rózsaszínek. Finom színátmenetek, áttetsző valőrök. A barna a föld színe, anyagi szimbólum, a fehér transzcendens szín, a lélek győzelme az anyag felett. A fehér az egyetlen tökéletes szín, mert magában hordozza a többi színt is. Klee itt is, más képein is keverte a színeket, a festékeket is gyakran. „Én és a színek egyek vagyunk. Festő vagyok.” Érted, Félix, hogy mit jelent ez?

De nem értette.

– Tudom – felelte Szolnoki. – Wollner volt a menekülőút. Az egyetlen, ami biztonságot jelentett.

– Nem volt benne a hívólistájában. Csak kamuzott, amikor úgy tett, mintha telefonon beszélne vele.

- Persze – bólintott Szolnoki.
- Magának *persze* – fakadt ki Félix. – De képzelje, amikor először döbbsentem rá, hogy a feleségem bolond.
- Megnézte a képeit?
- Persze – felelte Félix.
- Alaposan?
- Az mit jelent?

Félix elbizonytalanodott. Ezek a pszichológia trükkjei, a zavarba hozás.

Szolnoki előhúzott a mappából két képet.

– Más színeket kezdett használni. Erőteljesebbeket, a vonalak is teljesen mások lettek. Ez a különbség. Egyiket Anett festette, a másikat a képzeletbeli Wollner. Ez a dolog lényege. A skizo.

Volt egy utcai incidens. Kiabálni kezdett, hogy megtámadta egy férfi. Ott történt a lakásuk előtt, nem messze a villamosmegállóban. A rendőrnek azt mondta, hogy ő Wollner Gréta, és nincsenek nála iratok. A táskájában aztán megtaláltak mindent, akkor meg egy rendőrt azzal vádolt meg, hogy erőszakoskodik vele, és olyan szavakat használt, mint soha korábban az életben.

Szolnoki becsukta a füzetét.

– Gondolt már arra, hogy milyen kellemetlen, ha beszorul egy kavics a cipőjébe, amitől nem tud szabadulni? Először megpróbálunk a másik lábunkra állni, aztán megtámaszkodunk, aztán egyszer csak felsérül a bőrünk, nem tudunk továbbmenni.

Félix várta a folytatást.

– Az elme – jött a folytatás – minden telhetőt megtesz, hogy szabaduljon a fájdalomtól. Ezzel mindnyájan így vagyunk. Néha az elme a túlélés érdekében feldarabolja a személyiséget. Ez történik most Anett-tel.

56

Linz. Bécs még száznolcvan kilométer. Két óra. Lassborg, az egyik nagyfőnök is üzen neki, a stuttgarti központból, dicsérte, hogy milyen jól tárgyalt Freiburgban. Azért ez jólesett. Most már örül, hogy belevágott ebbe a munkába, kellett hozzá egy kevés bátorság azért. Csak bátorsággal lehet eljutni a tudáshoz, ezt meg anyja mondogatta mindig. Szóval ezen a hídon is át kell menni egyszer. A bátorság és a gyávaság szigetei között. Milyen vagyok? A szokásos kérdés. Önvallomás, áltatással. Átlavírozik zavaros vizekről csendes vizekre, azután megint jönnek a zavaros vizek. *Különbözni kell, de nem csak mástól, hanem olykor önmagunktól is*, ezt mondta neki a korábbi munkahelyén egy pszichiáter, akit megbíztak a személyiséggrajzokkal, Marcinak azonban már megvolt a véleménye saját magáról, és nem is vette komolyan, *különbözni*, ugyan már, majdnem fel is mondott, róla senki ne készítsen személyiséggrajzot, erre azt mondta a főnöke, hogy ő, Marci, született szociopata, nehezen illeszkedik be a közösségbe.

Lehet, gondolja.

És én milyen vagyok? Ez most hirtelen senkinek sem lett fontos. A gyerek, a család szeme fénye egyszerre mellékszereplő lett.

Szóval milyen is vagyok? Leírta ő magáról már sokszor. Ügyesen lendül át a nehézségeken, ez szinte az egyetlen értékes vonása, bátor, ha kell, de nem becsületes, tisztának látszik, de nem belátó, őszintének látszik, de nem egyenes, nem elfogulatlan, nem erkölcsös, még azokkal sem figyelmes, akiket szeret, csak akkor, ha érdekei fűződnek hozzá, nem ragaszkodik sem a hazájához, sem semmiféle közösséghez, ellenben szorgalmas, okos, kitartó, tud takarékos lenni és türelmes is, problémameglátása gyakran téves, megfogalmazásai elfogultak, eszközeit rosszul válogatja meg, csekély benne az emberek iránti megértési készség, mégis szeretne különbözni, De már nem szeretné *vinni valamire*. Ez is milyen relatív, a vivés valamire, mi a fontos, a siker, a pénz vagy a hírnév? Egyik sem? Tisztesség? Nem tudni. És talán nem is számít. Egy úrhajós, aki visszatérőben a Holdról kinézett a kabin ablakán, és azt a megállapítást tette, hogy a Föld milyen parányi, pedig nyolcmilliárd ember él rajta, ezek közül ő, Petró Marci is csak egy, vajon hány embernek sikerül igazi nyomot hagynia maga után, ez lenne az igazi kérdés. Forog a Föld. Először, amikor hallotta, gyerekkorában, nem hitte el. Hogy forog. Kinézett a szobája ablakán, a Böszörményi útra. Minden a helyén van. Minden áll egy helyben. Akkor meg mi ez a sok duma az állandó forgásról? És hogy olyan, ezt is mutatták a földrajzórán, amikor megpörgették a földgömböt, az állványon, mint egy játékot, szóval olyan, mint egy labda a nagy semmiben. Na és Ausztráliában hogy nem esnek le róla az emberek. Majd megérted. Minden forog valami körül a világban. Leginkább, erre is rájön az ember, a szex körül. Meg a pénz körül. A többi mese.

– Milyen volt az édesanyja korábban? Hogyan jellemezné?

Már nem először találkoztak, ez volt a beszélgetéseik szokásos menetrendje, Szolnoki kérdezett, ő válaszolt. Látszólag egyszerű kérdés, Marci zavarba jött. Nem egyszerű. Milyen szavakkal jellemezné? Elhivatott, felelte ő elsőre. Igen, talán ez. Rajongó. Elszánt. Csalódott. Igen, talán ez. Sok csalódás érte. De mindenkit érnek csalódások. Engem is. A gyógyszerész, ahol nem lehetett vezető. Tudjuk. Biztos oka van, mondta erre apa. Nem vagy elég pontos, vagy nem vagy eléggé odaadó. Apa mindig megtalálta a magyarázatot mindenre, és mindig úgy, hogy ő mondja ki a nagy igazságokat. Nem lehetett neki ellentmondani.

Kicsit várt a folytatással. Nézte, hogy milyen szép nő. Negyvenes.

Akkor jött a Tímár utca, egy fiatal tehetségeknél alakult műterem, ahová befogadták, talán akkor látta boldognak. Azt vezette Vujó, egy forradalmárelkü festőművész, egy alapítványtól szereztek hozzá valamennyi pénzt, még egy hétvégét is eltöltöttek a Mátrában. Hazament, elmesélte apának, aki szabályosan lebaszta, egy hülye vagy, ezt mondta neki, és hogy áltatja magát. Kinevette.

Ez volt a trauma?

Biztosan, felelte Marci.

Sokat veszekedtek. Apa nemhogy támogatni nem akarta, de még elfogadni sem anya szenvedélyét, pedig közben szenvedély lett a hóbortból, sőt, mintha apa rossz néven is vette volna, egyszer, állítólag véletlenül nekiment a festő-állványának, de akkor nem szólt érte, lehet, hogy ő értelmezi rosszul a dolgot,

és amikor már nős volt, tudta, hogy a gyerekek semmit sem értenek a szülők házasságából, és nem is jó, ha megpróbálják megérteni.

– Mindenkinnek vannak álmai – próbálta Szolnokinak magyarázni Félix. – Nekem is. De hát az álmok nyilván nem mindig teljesülnek. Úgy vettük, hogy a festészet csak hóbort volt, gimnáziumban, senki sem vette komolyan. Hétvégi időeltöltés, ennyi. De aztán jöttek más dolgok is.

A szélsőségek.

Nem eszem, toltam el magától a tányért. Nem eszem édességet.

Félix nem szerette a Tímár utca gondolatát sem. Féltekeny is volt, persze, ez is benne van. És nem is értette. Anett soha nem vonzódott az ilyen férfiakhoz, mint Vujó. Egyszer találkozott vele, az éppen elég volt. Tornacipós, utcán dohányzó típus, nem az ő esete. Laza, mondta rá Anett. Néha hazakísérte, ott álltak a kapuban, hosszan beszélgettek, cigarettáztak. Méghogy művészbárság, ahogy Anett mondta. Ugyan már. Basznak. Ténykérdés. Művészlelkek, nekik állítólag könnyen megy az ilyesmi. Megmondta Vujónak, hogy hagyja békén Anettet, mire Vujó elküldte az anyjába, Anett pedig nem szólt semmit, mintha ott sem lett volna. Lehet, hogy ott sem volt.

– Basztál vele? – kérdezte egyik este Félix. Soha ilyet nem kérdezett, de akkor ivott is. Bántó voltam, érezte ő pontosan. Akart is bántó lenni.

Trauma és elnyomás, ennyi pont elég.

– Plusz Szonja. – Szolnoki belenézett a jegyzeteibe, hogy ne tévessze el a nevet. Meg hát, ahogy kiderült. A szar ügyek szarul derülnek ki. Ahogy az ilyesmi ki szoktak derülni. A megcsalás mindig hazugság. Szonja csak szexuális kísértés volt, magyarázta Félix, de Szolnokit ilyen mesékkel nem lehetett megejtetni. Speciál megérti, de ez nyilván nem enyhítette Anett fájdalmát, aki úgy érezte, elveszítette az embert, akihez ragaszkodni akart, akire felnézett, akiben megbízott. Nagy szavak, mégis az embereknek ezek sokat jelentenek.

– Talán bizony nem így van? – kérdezte Szolnoki. Nem mondta ki azt a szót, amit a nők, még a pszichológusok sem szeretnek kimondani, miszerint Félix baszott egy fiatal nővel, és ez a felesége semmibevételét jelentette. – Ugye, így van?

Halk szavú, figyelmes orvos volt, pontosan olyan, gondolta Félix, amilyennek egy idegyógyásznak lennie kell. Közben jegyzetelt. Kérdezett. Beszéljünk a festészetéről. A festésze története érdekelne. Az idegei története. Szerette a festészetet, már gimnáziumban, hétvégén, hóbortból, mindig volt festőállvány, aztán egyetem. A szülőktől örökölték házat Zebegényben, ott töltötték a hétvégeket, Anett ott is sokat festett. Miket festett? Már nem is tudják, hogyan kezdődött, az első képeket ki is dobták, feltették Zebegényben a tároló felső polcára és kész. Egy elnyomott feleség története, lényegében. De hát nem jogos? És ez indokol egy skizofréniát? Van egy biztos állásod, ezt mondta neki mindig, amikor megérezte, hogy a dolgok változnak, és nem az ő érdekei szerint, amit megszokott, és amire kényes volt, mert ezt is szokta meg, és a megszokásokon nagyon nehéz változtatni, lehet ígérgetni meg fogadkozni, de aztán megtenni, az egy másik dolog. Muszáj vagyok festeni, felelte Anett, akkor már úgy kia-

báltak egymással, mint addig soha. Igen, ezt súgja egy hang, a lelke, és ez elfogadható is volt, egy művész, akiben a lélek uralkodik a valóság fölött. Persze, neki nehéz volt elfogadni, akinek mindene a tervezés és a kiszámíthatóság volt, meg a pontosság. Ha öt percet késett valaki, Félix már kiborult. Hogy ezt hogy képzelet valaki, hogy őt megvárhatja.

És akkor anya döntött.

– Érthető is volt – mondta Marci. – Egyszerűen otthagya a gyógyszerét, olyan hangulata volt, hogy minden mindegy, csak a műterembe járt, a Tímár utcába, csak a festészet érdekelte. Apa akkor nagyon kivolt. Sosem vagy itthon este, kiabált vele apa, anya meg vagy durcás volt, vagy hisztizett, mikor mit látott jónak. Vera összeköltözött valakivel, akit ők nem is ismertek, és Vera nem is akarta, hogy ismerjék. Anya akkoriban lett olyan. Elszánt. Akkor is hallott egy hangot, amelyik azt mondta, hogy festőművészeknek kell lennie és ne engedjen ebből. Apa azt kiabálta, hogy anya megcsalja őt ezzel a pasással, és az egész festészet-történet csak ennek a leplezése. Pedig meglett a kiállítás, azért ez nagy dolog, apa azonban nem ment el a megnyitóra. Anya akkor egy ideig nem is aludt otthon, apa engem hívott, hogy segítsék, de én nem tudtam segíteni. Szétesett a család, ahogyan ezt Vera megmondta.

Szét, ezzel Félix is egyetértett, miközben mindent megtett a szétesésért.

Utána jött a nagy kiborulás és az első beküldetés, ahogy Félix nevezte. A sürgősségi. Mégiscsak festőművész. Az első kontroll. Talán egy pszichiátert bevonnának. „Törődsz te anyával?” – kérdezte Vera, amikor kettesben maradtak a kórház folyosóján, Vera is jó volt ebben, akárcsak apa, a felelősségre vonásban, Félix azt akarta felelni, hogy hát éppen ez az, hogy törődik vele, ezért szeretné, ha anya nem áldozná fel a rendes életét, de Vera két szóval, „önző vagy”, lényegében lezárta a beszélgetést, úgy hangzott, és olyan is volt, mint egy ítélet, és neki nem is volt rá válasza. De akkor már szét volt esve a család, és csak akkor jött Szonja. Depresszió, közöny. A minden mindegy, más-kor túlaradás, érzékcsalódások. Aztán egyik nap kidobta a festékeket meg az állványt az utcára, és ki is akart ugrani, hogy nem megy már a festés, vissza akart menni a gyógyszerét, ott is veszekedett, kezeltesse magát, mondta a gyógyszerészvezető. És Félix is. Őrült család.

Miután hazaengedték, úgy látszott, segít a terápia. Félix is alkalmazkodott, visszafogom magam, írta Verának, csak gyere haza, próbálj meg segíteni. De aztán megint romlott a helyzet, Anett új bútorokat hozatott. Készek vagyunk anyagilag, mondta Félix, aztán új ruhákat vett, kidobta a régiakat. Átkutatta a fiókjait, talált egy csomó Amelia Earhart-fotót. Egy kemény és elszánt nő.

– Hát ez meg ki?

– Egy kemény nő. Mint én. Nem hallottál még róla?

– Nem, ismerte be Félix.

Szóval, milyen trauma volt még a háttérben? Szonja volt a háttérben, ismerte be Félix. Egy nő, akibe beleszeretett. Tíz éve történt. Ez volt a háttérben. Boldog volt korábban Anett-tel? Ostoba kérdés. Mintha a boldogság valami kézzelfogható vagy elérhető dolog lenne. Nem mindig. De sokszor. Ostoba szó, mindenkinek mást jelent. Slágerszövegek. „Szeretnék végre boldog lenni.” A boldogság lényegében öntévesztés. Hatásos, mert az embe-

riséget meg lehet vele bolondítani. És Anett nélkül vajon boldog lett volna? Nem tudja.

Szonjával véletlenül futott össze a MOM-ban, amit magában csak Majombazárnak hívott egy indiai élménye után. Golden Bazar. Ő úgy nőtt fel, hogy az ember közérthet vásárol meg a cipőboltban. A véletlen, az élet felmentő szerepe. Mindig lehet hivatkozni rá. A lány ismerte meg, azt mondta, Félix tanította őt az egyetemen. *Csak nem a professzor úr?* Igen, tisztán emlékezett rá, élvezte az előadásait, a tanár úr nagyon színes egyéniség volt, látta egyszer a feleségével is színházban, nagyon szép asszony. Félix azt hazudta, hogy emlékszik Szonjára, megszokta már az életének ezeket a hétköznapi, álszent elemeit, amelyeket összefoglalóan úgy hívnak, hogy *viselkedés*, szép nő, harminc körüli, mint Zsófi, ott álltak az áruház folyosóján, Félix szívesen beszélt volna hosszan is magáról, hiszen ez volt az egyetlen dolog, amihez igazán értett, hogy saját magáról beszéljen, de most mégsem érzett kedvet hozzá. Különös ez a tanár-diák viszony, különösen a férfitanár-lánytanítvány viszony, mindig van benne valami bevaltatlan, rejtett erotika, ez a szellem igazi világa, a megmagyarázhatatlan lépések birodalma, ahová vissza lehet menekülni, igen, szép nő, tetszett Félixnek, szép a ruhája, kellemes az illata, vidám, gimnáziumi igazgató vagyok Csepelen, ott van egy kis lakásom is. mondta büszkén Szonja, meghihatnánk valamit, javasolta Félix, mit akarok vajon, kérdezte magától, persze, csak, ha ráér.

Beültek a kávézóba.

– Egyedül élek – mondta Szonja. – Ott ültek egymással szemben. Szép lány, ismételtette Félix. De minden kaland kizárva. Vagy mégsem. Az élet a nagy elvek között leperreg, homok az ujjaink között. Valami nagy ember mondta ezt, de lehet, hogy ő találta ki. A dolgok néha összekeverednek. Megzavarta őt ez a dolog. Hogy van egy új nő, aki vonzódik hozzá. És nem is új. Mintha régóta ismerték volna egymást. „A szerelem ebben a korban vízvázasztó a múlt és az öregkor között.” Ez jól hangzott.

Sok minden eszébe jut a hatvanéves korról. Hogy hányféleképpen lehet hatvanévesnek lenni. Volt egy találkozása Paul Austerrel Bostonban. Az igazi amerikai sikeríró. Éppen akkor múlt hatvanéves, elmesélte, hogy fiatalon nősült, lett két lánya, egyetemen tanított, mint sok amerikai író, szóval minden rendben ment az életében, amikor egy autókölcsönzőben összefutott egy gimnáziumi osztálytársával, aki akkor a legcsinosabb lány volt, tetszett is neki, de nem értették meg egymást, az autókölcsönző is látszólag csak merő véletlen volt, mint a zoknivásárlás, valójában a sors összehozta őket újra. A véletlen az, aminek nem ismerjük az ok-okozati hátterét. Auster hazakísérte, felment egy teára, szexeltek, két nap múlva összeköltöztek, Auster simán elhagyta a feleségét és a három lányát, csak annyit mondott, hogy rájött, hogy most találta meg az igazit. Van ilyen. Bolond gondolatok, a hirtelen, bolond gondolatai. Hagyjuk mára ennyiben. Meyerre is gondol, ez meg törvényszerű, pedig nem akar. De hát ez nem így megy. Az ember nem arra gondol, amire akar, hanem arra, amire az agya éppen viszi.

Vera üzen Marcinak, hogy pénteken bemegy anyához, és reméli, hogy nem megy be, és apa sem megy be, mert nem szeretne velük találkozni. Marci leg-

szívesebben azt válaszolná neki, amit gondol, már többször megírta, különböző szavakkal, magyarázva vagy indulatból, amilyen hangulata éppen volt, közben tudta, hogy nincs értelme, Vera makacs és elszánt tudott lenni, mindig büszke arra, hogy kimondja vagy leírja, amit gondol, mintha nem tudott vagy nem akart volna számolni a következményekkel. Elege volt a családból, ezt már sokszor megírta. Kutatóorvos, egyedül él Debrecenben egy kétszobás lakásban. Néha külföldön van, sokat jár Hollandiában. Mindig visz valamit anyának.

– Verával beszélt? – kérdezte Félix.

– Természetesen beszéltem – felelte Szolnoki.

Képzelem, gondolta Félix. Hogy miket mondhatott.

A család. Mi lett belőle? Mi jut eszembe róla? *Na, mi akarsz lenni*, ezt a kérdést tette fel sokszor Verának is, *milyen céljaid vannak az életben*, mert ezeket a kérdéseket mindig egy apának kell feltennie annak érdekében, hogy a gyerekei világosan lássanak, és azt is tudják, hogy számíthatnak az apjukra, aki értelmes utakra szeretné őket terelni. Négyesben nyaraltak Zamárdiban, forró szombat délután volt, a Balatonon vitorláztak, jól érezték magukat, Marci éppen az érettségi évében volt, tehát az élet kapujában, magához ölelte Verát, aki nagyokat nevetett, ahogy egy-egy hullám átcsapott a fedélzeten, Anett pedig fényképezett, ott kint a vízen minden jobb volt, semmi másnak nem volt jelentősége, a család, az életed olyan lesz, amilyen célokat kitűzöl magad elé, még akkor is, ha azok soha nem teljesülnek, apa nagy lelkesedéssel mondta ki ezeket a szavakat, és akkor ő is úgy érezte, minden rendben van, pedig ez csak a látszat-az-hogy-minden-rendben-van érzés volt. És még az is lehet, hogy minden rendben is volt.

Mit tehetett volna még?

Másnap. Wien-Mitte parkolóház, onnan villamossal az Opera. Megveszi a Sacher a spéci fadobozban. Ettől az igazi. Anya egyszer elmondta nekik a Sacher család történetét. Törekedni a tökéletességre. Ez benne az üzenet. Lehet, hogy ezért kedvenc. Vagy mégis a fadoboz. Azt mondják. De azt is mondják, hogy ez csak sznobizmus, mert Muci néni a TikTakban, a Böszörményi úton százszor jobbat süt. Mit százszor, ezerszer. Megáll az Albertina előtt, nézi a plakátokat, de nem megy be. Így is elég. Még sok is.

Megint más emlékek. Neki, Marcinak is megvolt a maga különös szerelmi története. Néha a könnyelmű kis kalandok is fontosak, azoknak is helyük van az életben, hogy azután megtanuljuk, hogy mik a valójában fontosak. Hat hónapos tanulmányúton volt Yorkban, a legszebb angol városban. Lucyval Dover és Calais között ismerkedett meg, a kompon. Abban is volt valami filmszerű. Egy magányos lány állt a korlátnál, a hajába belekapott a szél, és nézte a tengert. Szemlátomást egyedül volt, ennyi elég volt az ismerkedéshez, *Lucy In the Sky with Diamonds*, még vicceltek is ezzel, jókat nevetgéltek, de ő már akkor, félúton, tudta, hogy ez a megkedvelés csak kis kaland lesz, nem is akart többet, mint egy játékos, könnyű időtöltést aznap este, mert az igazi kaland mindig rögtön kezdődik, arra nem kell várni, nem lehet előre megbeszélni,

annak jönnie kell azonnal, különben elmúlik a kaland hangulata, és az benne a jó, hogy el is múlik, *csak egy lány a sok közül*. Ott aludt nála, szexeltek, ittak, dumáltak. Reggel arra ébredt, hogy kedveli a lányt, és szívesen töltené vele a másnapot is, kirándultak Southend-on-Sea-be. Igazi nyugis hely, szeles-hűvös-kés angol tengerpart, semmittevés, sokszor ez kell neki. Főleg nyugdíjasok jártak oda, ő mégis jól érezte magát. Jó fotókat tudott csinálni. Öregek, gondolta, és apa jutott eszébe. Apa is lesz ilyen, ilyen elhasználódott, ilyen semmittevő, majd kapaszkodnak egymásba anyával, és egymás idegeire mennek. Volt még idejük, kísértáltak a Cliff Gardensre, onnan látni legjobban a tengert, de itt senki nem nevezi tengernek. English Channelnek hívják, odaát La Manche-nak, ha jó idő van, ami Angliában azért ritkaságszámba megy, és ha nagyon mereszi az ember a szemét, átlátni a francia oldalra, ez persze csak az angolokra jellemző hogyan-csináljunk-a-semmiből-valamit érzés, szeretnék, ha olyan tengerpartjuk lenne, mint a franciáknak, persze, úgy is tesznek, mintha olyan lenne. Különösek az angolok, ilyenkor meg pláne. Imádnak a tengernél időt tölteni, azt képzelik, hogy nyaralnak, közben csak ülnek a férfiak feltúrt nadrágszárral, a nők felhúzzák a ruhájukat, hogy süljön a térdük is, borozgatnak és szendvicselgetnek a fűben, aztán este úgy érzik, hogy egy napot nyaraltak. Ma is szép idő is volt, mondogatják, ha nem lenne párás, látni lehetne a francia partokat, Marciban megragadtak ezek a szavak, az érzékeny idegrendszer előnyei és hátrányai. Egyszerű kis nyaralóhely volt, Lucy élvezte. Végigsétáltak az *Esplanade*-on, egy gyorsbüfében ettek egy ízetlen virslit vörösesbarna, erős-savanykás mártással, *local speciality*, mondta a pultosfiú büszkeséggel vegyes öniróniával, leültek a teraszon álló fémpadra, az angol konyha gyakorlatilag ehetetlen, magyarázta közben Félix, a legjobb alapanyagokból képesek a legrosszabb terméket előállítani, és mintha ez a southendi falatozó pontosan ezt az elméletet igyekezett volna alátámasztani, de ez most nem számított. A nagymamák homokozóvödröket vesznek a kisunkáknak meg homokozólapátot, legalább javul a képzelőerejük. Jó nap volt, nagyokat nevettek, és akkor úgy érezte, ezzel a lánnyal talán tudna együtt élni. Magányos fiú vagyok, mondta neki. És ez igaz is volt. Nincs ebben semmi rossz, magányosnak lenni, pedig az emberek néha borzadva ejtik ki ezt a szót: magány.

Még kétszer találkozott Lucyval, a lány azt mondta, hogy beleszeretett, erre ő először nem válaszolt, aztán megmondta, hogy nős, és hogy lényegében ennyi volt az egész. Jó volt vele, jó volt a szex is, de ennyi. Annyit mondott, hogy nincs ideje komolyabb kapcsolatokra, és kéri, hogy Lucy is értse meg. Szarul hangzott. Lucy a konyhában ült egy kisszéken, és elsírta magát.

Gondolt Lucyra később? Persze hogy gondolt.

Régen a Lukácsban töltötte a délutánokat, sokan, az ismerősei közül inkább korán reggel jártak, az egy külön klán volt a *reggelesek*. Ő soha nem szerette a kora reggeleket, nem is járt rendszeresen, nem volt fakkja, mint Breyernek, az is egy külön klán volt, a *fakkosok*, de ő azokhoz sem szeretett volna csatlakozni. Ma valahogy kedve támadt hozzá, kimegy a hátizsákjával, napozgat, úszik pár hosszt, vereti a hátát a medence lépcsőjén a vízszaggal, aztán hazamegy.

Nem volt a szokásai rabja. Sőt, szokásai sem voltak. Mi a professzor úr kedvenc időtöltése? Ezt kérdezte tőle egy újságíró, az Amikor-Még-Híresember-Volt korszakában. Nincs kedvenc időtöltésem, felelte. Csak időtöltései voltak. Zenét hallgatni. Abból is csak egyet-egyét, ha úgy adódott. Beethoven Hatodik. Vagy az Első Zongoraverseny. Kikapcsolja a világból. Az ember élete anyyi, amennyire emlékszik. Kínai bölcsesség. Ilyenek a kínai bölcsességek. A kínai filozófusok már mindent megmondtak, amit a világról tudni érdemes, vagy legalábbis azt hiszik, mert közben csupa értelmezhetetlen általánosságot mondtak, ami éppen ezért, mint minden baromság, örök érvényű. Lehet, hogy maga Konfuciusz mondta, amitől aztán végképp hasra esik mindenki. Félix 1990-ben volt a csúcson, tanszékvezető, aztán kirúgták. Ilyen egyszerű. Az volt a rendszerváltásnak nevezett történelmi fordulat. Mindenki új lehetőségek után kutatott. Felismerni és megragadni. Ő felismerte, de nem tudta megragadni. Konfuciusznak biztosan sikerült volna. Bassza meg Konfuciusz a nagy igazságait. És általában is. Akkor lett volna okosfiú. Amikor sok barátja és ismerőse még csak nézelődött, hogy na, mi újság, mi lett a szocializmussal, hogy hittünk benne, azért aztán nagy szorgalommal építettünk és hazugságokkal tartósítottunk, meg keresgéltek egymás telefonszámait, hogy kit lehet még hívni, és kit már nem érdemes, tépelődtek, hogy hogyan alakulnak majd a dolgok az országban.

Akkor elkapta el anyát a „Kötéltáncos”. Megrendelést kapott a képre, mondta szenvedélyesen, nekiállt festeni és éjjel-nappal csak vázlatokat készített. Írt egy levelet is Félixnek, Két sziget van az életében, a boldogság és a boldogtalanság, ő pedig egy kis csónakban próbál lavírozni a kettő között, de nem sok eredménnyel, és nem is ő lakik a másik szigeten. Zavaros volt. Nyilván nem vált be a gyógyszeres kezelés, amivel próbálkoztak. Volt házi ápolás, de azt meg nem tudták fizetni. És apa már nem bírt vele egy lakásban lenni. Nem könnyű annak, aki nem próbált meg egy örülttel együtt. A Balassában már nem volt hely, vagy nem akarták befogadni. Mi az igazság? Mindegy is.

Akkor jött Poros. Véges segített, a nővére dolgozott a kórházban, és sikerült ott elhelyezni anyát.

– Szóval? – nézett rá Szolnoki.

– Banális történet. Apa azt mondta, hogy egy konferenciára utazik Szegedre, még hozzá nagyon fontos konferenciára, ahol komoly szakmai beszédet mond, amire napokon át készült, gondosan becsomagolt, puszit adott anyának, azt mondta, hogy nagyon hiányzik majd neki, még Verát is felhívta, ahogy egy gondos apuka az ilyesmit csinálni szokta, de nem Szegedre ment, és nem hivatalosan, nem konferenciára, hanem Szonjával töltötte a hétvégét egy balatoni szállodában. Éjszaka kiment a fürdőszobába, rosszul lett, Szonja hívta a portást, a portás a mentőket, a mentők anyát. Így derült ki. Vera akkor mondta azt neki, hogy soha többé nem beszél vele, és így is lett.

Félix is elmesélte Szolnokinak.

– És aztán vége lett? – kérdezte Szolnoki.

– Ilyen nincs az életben, hogy vége. – Félix arra gondolt, most már lehet őszinte. – Többet nem találkoztam vele. Ő lépett le. Aki jobban szeret, az alulmarad. Van egy mondat a Talmudban, amit nagyon szeretek.

– Megmondja?

– Persze. Egyetlen sóhaj kettétörhet egy embert.

– Maga csakugyan érti ezt – volt valami elismerő Szolnoki hangjában.

– Mit?

– Tudja jól. Maga úgy hódít, mintha csak beszélgetne. – Tréfásan mondta, de Félixet megint megdöbentette az őszintesége. Pedig semmi különös nem történt, feltehetően egyszerűen kimondta, amit gondol.

Milyen jó volt Szonjával. Ez az emléke van. Az első együttlét. *Istenem, de milyen jó.* Egy fiatal nővel, ki is mondta magában azt a szót, amit így, ölelkezéssel összefüggésben nem szeretett kimondani, de akkor kimondta. Megsimogatta Szonja hátát, ott, a gerinc vonalán, ahol egy nő a legszebb tud lenni, csak sok ostoba férfi ezt nem érti meg. Hogy a finomságon múlik minden, nem a behatoláson. Kiment a fürdőszobába, belenézett a tükörbe, végigszagolta a polcon az illatszereket. Szonjának finom illata volt, finomak voltak az ízei. Még hajnal volt. Körbejárta a csendes lakást, így, nappali fényben is megállapította, milyen jó ízlése van a lánynak, kényelmes nappali, kis hálószoba, a konyha olyan, mint valami laboratórium. Tudna itt élni? Tudna, de nem akar. Most éppen azon a hídon áll, a bátorság és a tudás között. Mi a különbség? Mindegy. Majd belepréseli az életébe, az emlékei mellé. Ő már nem tudna mással élni. Vannak férfiak, akik kétszer-háromszor nősülnek, ő nem tudna. Majd randevúztatnak. Nem volt kedve maradni. A reggel, az soha nem olyan, mint az este. A posztkoitusz üres, lehangoló érzése. Felöltözött és elment. A buszvégállomásra ment, látta, hogy egy órát kell várnia a következő indulásig. Leült a váróteremben. Vasárnap volt, kevesen utaztak. Igaza volt Szonjának. Sodródik az eseményekkel. Hazudik, menekül, hogy biztonságot találjon, azután hazudik és menekül megint. Egy férfi sportújságot olvasott, egy fiatal lány a telefonját babrálta. Igen, jó volt, állapította meg Félix, de amióta kilépett a kapun, ahogy gyalogolt a kihalt utcákon, és ahogy most itt ült, a váróteremben, már arra gondolt, hogy nincs közük egymáshoz. Maga sem értette pontosan, szerette volna megmagyarázni, de már azt is megszokta, hogy ezeket a dolgokat nem tudja megmagyarázni. Az utazás hosszadalmas volt, az eső is eleredt. A kezén még érezte Szonja illatát. Jó volt.

Szolnoki szó nélkül hallgatta.

– Ez a nő, a Wollner, soha nem létezett – mondta azután. Halkan beszélt, Petrónak nagyon kellett figyelnie.

– Nekem azt mondta, hogy együtt voltak a tihanyi festőtáborban.

– Éppen ebben áll a betegség lényege. Bárhogy is nevezzük. Ez volt a menekülő útvonala. Mondtam már.

Ebben áll.

Hetente látogatja. Másfél óra vonattal, végül is nem nagy dolog. Csakhogy érdemes-e menni, az a kérdés. Mehetne minden másnap, vagy csak kéthetente, de ő mindent tervszerűen csinál, ezen nem tud változtatni. Lehet, hogy ha

akarna, tudna, de minek? Bemegy hozzá, ha sikerül jobb állapotban találnia, akkor elbeszélgetnek, Anett mindenféle praktikus ostobaságról kérdezősködik, vagy olyankor megy, amikor éppen *más* állapotban van, akkor meg semmi értelme az egésznek, csak téblábol ott, a társalgóban, vagy egyenesen kimegy az állomásra, üldögél egy padon a váróteremben vagy szemben a vendéglőben, és várja a következő vonatot. Ilyenkor szívesen felhívna valamelyik régi barátját, esetleg Bleyert, aki mindig szívesen társalog, aztán nem hív fel senkit. Szonját. Talán őt hívná a legszívesebben. Még hogy *vége*, ezt kérdezte Szolnoki. Ostoba nő. Semmit sem tud az életről. Még elmesélni is fájdalmas. Nem is fájdalmas. Keserű.

Marci délután kettőre ér Porosra. Átlagos kisváros, még az átlagnál is átlagossabb. Mintha soha nem történe itt semmi. Megáll egy kocsmánál, inna valamit, jólesne, átsegítené a találkozást, utána simán hazavezetne, de nem kockáztatja a partneri állást a cégnél. Éppen most, amikor fellendülünk. Beszállt egy francia vállalkozó is, Charles Camoix. Marci kedveli a franciákat, színt visznek az életbe, van bennük valami eredendő művészi hajlam. Üzletember vagyok, nincs belőle kilépés, ezt szokta mondani, ez azért jobban hangzik, mert abban, hogy céges, van valami kisszerű, ma már szinte mindenki céges, akinek van valamije, a taxis, a pék, még a szemüvegjavító is, mindenki. Vannak ilyen szavak, amik valamiért kisszerűen hangzanak, még a lakcím is olyan, hogy benne van minden, hol laksz, ha például a Nyóckerben, akkor azzal már kiállítottál magadról egy bizonyítványt, meg, pláne, ha Nagyfuvaros utca, komoly üzletember ilyen helyen nem lakik, még a *Széna tér*, annak a hangzásában is van valami vidékies. Komoly ember nem lakik a *Szénán*. Komoly és magára valamit is adó üzletember, minimum a Rózsadombon lakik, vagy a Normafa környékén, ahogyan mi, a Svábhegyen, vagy még azon is túl, egy olyan helyen, amit senki sem ismer, az a legelőkelőbb. *A Norman-dombon lakunk. Tudod, hol van?* És rögtön felülkerekedsz.

Így, emelte fel a mutatóujját látványosan Véges, így, így kell élni.

Skizo. Ez az ítélet. Az elmeegógyászatban a legtöbb eset a határokon mozog, de azért ez majdnem biztos. Mi lesz a vége? Nem tudni. Ötven éve még nem is ismerték. „Meghaborodott” – ennyit mondtak rá. Még kimondani sem szereti senkinek, még magának sem, mintha szégyen lenne, hogy azt gondolja mindenki, hogy anya bedilizett, nem mondják ki, csak gondolják, mert az ember ismerősei is gyakran leegyszerűsítik az élet képleteit, szóval, ha valaki megkérdezi, hogy van anyuka, csak annyit felel, hogy köszöni, megvan. Vujó néha hívja, de Petró nem fogadja. Nem féltékeny, de nincs kedve beszélni vele. Sokan érdeklődnek. Hogy van Anett? Beteg. Ennyit mond. Kinek mi köze hozzá.

A Poros. A végállomás.

Szolnokit keresi, a doktornő már elment, mondja egy ápoló, várta magát, de elment. Kár, gondolja Marci, ő legalább jelentett neki valami vonzót ebben a Porban. Legtöbbször a folyosón beszélgettek, egyszer leültek a kertben egy padra, és kávéztak is a büfében. Marcinak az volt az érzése, hogy a nő magányos, és hogy rokonszenveznek egymással. Elkapta a szokásos majdnem-

lehetne-közöttünk- valami kényszere, ami néha rátör, mint egy démon, amivel küzdenie kell. Szép nő, jó illata van, szantál, ami végképp különleges ezen a helyen, ahol mindennek betegség- meg fertőtlenítőszága van, Puccinit is kedveli, anyának néha bejátszanak, elmehetnénk mi is operába, mondta egyszer Szolnokinak, milyen izgalmas lenne, a dilis anyuka orvosával szexelni, de aztán eltűnt a pillanat, amikor még valamit mondhatott volna.

Bemegy anyához. Nem mondhatná, hogy kedve van hozzá, de azt sem, hogy nincs, inkább kedvetlen, ez a jó szó, kedvetlen. Közömbös. A borostás-kócos férfi van a portán, nem a másik, a kövér, szelíd tekintetű, aki olyan, mintha már néhány évet egy kórteremben töltött volna el, és lehet, hogy el is töltött, a fülkében szól a rádió, de csak olyan hangerővel, hogy nem hallani és nem is érteni, csak azért, hogy ne legyen csend, a borostás a kapuban cigarettázik, onnan tekinget körbe. Ennek a munkának nincs becsülete Magyarországon, bezeg recepciós-lánynak lenni egy multinál vagy magánorvosi rendelőben, rövid szoknyában, mosolyogva, modern telefonnal, annak van tekintélye, *receptiós vagyok*, mondja egy lány, és akkor már el is helyezte magát a társadalomban, de ez, állami klinikán portáskodni, ez a nagy semmi, egy félrecsúszott élet, az. Számolja a lépcsőfokokat, gyerekkori szokás, lehet, hogy pszichológiai rendellenesség, hozzatok be egy normális embert, én pedig meggyógyítom, egy nagy ember mondta ezt, talán Jung, de mindegy is, aki ismerte az ilyen házak belső világát. Varázshegy. Bevonz. Első emelet. Hosszú folyosó, ételszállító kocsi, szennyes edényekkel. „Látogató”. Ez a közös helyiség. Várja, hogy anyát odakísérjék. Leülnek. Bemehetne a kórterembe is, háromágyas, csak ketten vannak, anyáé van az ablaknál, van egy fénykép a fém szekrénykáján, nagyon régi, már összefogdosott családi fotó, még Vera hozta be biztosan, hogy talán segít. Marci nem akar a kórterembe menni. Itt is szar, de még valahogy mégis jobb. Az első pillanatban már tudja, ahogy anya ránéz. „Hát mi van?” Szörnyű, gondolja Marci, hogy ez maradt belőle. „Hoztam neked Sachert.” Előveszi a fadobozt. Összeér a kezük. Már nem jelent semmit. Idegen-kezüség. Ez a szó. Ez jut eszébe. „Mi volt a suliban?” Ezt kérdezi még anya. „Hát semmi.” Anya kinyitja a dobozokat. Sacher. Az élet egyik értelme. „Tudod, hogy nem szeretem”, mondja anya, és eltolja. Majdnem undorral. „Persze”, feleli Marci, mégis, mit mondhatna. „Jól van, akkor megyek is.” Anya nem tartja vissza, feláll, Marci visszakíséri a kórterembe, odaköszön a másik ágyon fekvőnek, de nincs visszaköszönés, mi értelme is lenne. Idegenek vagyunk mind. Anya leül az ágy szélére, felnéz Marcira, de nincs semmi a tekintetében. Megint végig a folyosón, le a lépcsőn. Kitapogatja az autókulcsot a zsebében. Szóval így végezzük mind valahogy. A portásnak is köszön, ő sem köszön vissza, csak bólogat, hogy viszlát. Elsétál az autóig, éppen lejár a parkolása. A Sachert bedobja a kukába, biztos jön majd erre valaki, aki kikotorja. Beül, üzenni akar apának, aztán inkább felhívja.

– Voltam anyánál.

– És? Örült neki?

– Igen – hazudja.

– Hát legalább ez – sóhajt apa.

Legalább, gondolja Marci. A beszélgetés időtartama tizenhét másodperc.

Életút

Zuhog az eső.

– Mondtam már, hogy nem alkalmas. – Csend. – Mondtam már, hogy most erről nem tudok beszélni. Mit? Miért? Hát mert ez egy rohadt nyári tábor, bazdmeg. Ötméterenként emberek lófrálnak. Sőt, kamaszok lófrálnak. – Csend. – Szóval mit akarsz, de igazán? Ne szövegelj. Ne szövegelj, ne alázz meg, kérlek. Magadat is megalázod, és engem is. – Csend. – Jó, de... Te szemét, te aljas szemét. Mocsok.

Egy táborlakó fiú érkezik mögé, a torkát köszörüli. A nő a telefonkagylót az ölébe ejti, egy széken ül a fülkében, azon a széken, amit hosszú beszélgetésekre készített be valami régvolt táborozó.

– Igen? Mit akarsz?

– Tanárnő, csak azt szeretném kérdezni...

– Igen? – A kagylót babrálja, szórakozottan hallgatja a bűgő tárcsahangot, végre leteszi, kilép a fülkéből.

– Nagyon finom ez a...

– Mi?

– Azt hiszem, debreceni aprópecsenyének hívják. A mai vacsora.

– És?

– Elfogyott.

Csend

– És?

– Ez volt a vacsora. Illetve elfogy, ha a tanárnő nem siet. Mondjam, hogy tegyenek félre egy tányérral?

– Mondd, hogy igen.

– De félek, hogy elfogyott.

– Máris?

– Igen.

– Akkor ne tegyenek félre.

– De...

– Igen? De mi?

– A tanárnő éhen marad.

Csend, a fiú bizonytalanul megáll a nő mögött, pedig már semmi dolga, a tanárnőn gondolkodik. Tegnap kibeszélték a fiúkkal, csakúgy, mint az egész női felhozatalt. Nagyon szépnek látja, kicsi a melle, ezt megállapították, de szép nagyon. Csak hát harminc már, na, jó, huszonkilenc és fél. Hát igen. Hát öreg. Együtt nézik a sötétbe borult túlpartot, a harminc (na jó, huszonkilenc és fél) éves nő és a kamaszfiú. Seholy egy fény, csak a felhők és az esti mélysötét. Talán vihar lesz. Ezt meg is mondja a fiú, örül, hogy van mit mondania.

Igen, válaszolja a nő oda sem figyelve, még mindig a telefonfülke ajtajának támaszkodik. A fülke a nyári tábor egyetlen működő kapcsolata a külvilággal, így este, mikor az iroda már bezárt.

– Tanárnőnek van tüze?

A nő felocsúdik, megszólal benne a pedagógus.

– Te már dohányzol? Hány éves is vagy?

– Tizenhét – hazudja a fiú, aki két hete töltötte be a tizenhatot. Végül is, gondolja, a tizenhat már majdnem tizenhét. De szép ez a nő, istenem, de szép, én meg csak egy fiú vagyok, csak tizenhat. Rám se néz.

A nő habozva tüzet ad neki, és nem néz rá valóban. A túlpártot nézi, ahol semmit se látni.

Cseng a fülkében telefon, a nő felveszi. – Igen, én. – Csend. – Semmi. – Csend. – Csak pár diák. – Csend. – Beszélgetünk. – Csend. – Nem, többen vannak itt.

Hazudott, miattam hazudott – gondolja a fiú. – Ingrid miattam hazudott. – Így hívják a tanárnőt, és örömeiben így szólítaná, ha merné, persze nem meri.

A tanárnő egy bungalóba zárkózik aztán, szobatársa, a középkorú fizika-tanárnő ma nincs itt, igazoltan van távol, az ikreinek a foga fáj. Egyszerre mindkettőnek, bár szerinte csak az egyiknek fáj, a másik szolidáris.

A bungalóból keserves zokogás hallatszik. A nő sokára hallja meg az elfogódott kopogást. Odakinn zuhog az eső, a kamasz lucskos hosszú hajjal az esőben áll, a kezében lefedett tányér. A nő megtörli a szemét, hosszan fújja az orrát.

– Mit akarsz?

– Egyet...

– Igen? – kérdi a fiatal nő ingerülten.

– ...egyet megmentettem a tanárnőnek. Egy adagot. – Istenem, de szép. De szép, és de szomorú. De ezt csak gondolja, nem mondja ki. – Töltött káposzta. Illetve, bocsánat...

– Mit bocsánat? Miért?

– ...töltött paprika. Finom – mondja, aztán szabadkozik. – A debreceni ízé elfogyott – és esetlenül tartja a kék szegélyű fehér cseréptálat, rajta a tábor címere.

Az étel nem ázik, de ő igen, a hajából folyik a víz. A gimnáziumban, ahonnan érkeztek, liberális szemlélet uralkodik, engedélyezett a hosszú haj. Annyira nem liberális, hogy a diákok tegezzék a tanárokat, a fiú lesüti a szemét.

– Akár be is hozhatod.

A fiú a küszöbön habozik. A messzeségben villámlik.

– Villámlik – mondja. Nézik a villámokat, milyen szépek.

– Szárítsd meg a hajad – mondja a nő szórakozottan, bele sem gondolva, hogy a fiúnak az esőben még vissza is kell majd mennie, de hajszáritó sincs a közelben, és a nő üres tekintete máris elkalandozik. A fiú tanácstalan.

– Elhűl az étel... – ezt mondja, csak hogy mondjon valamit.

– Honnét vetted?

– Bemásztam a konyhaablakon, és a kondér aljáról kotortam.
 A nő újra sírni kezd, a fiú megijed.
 – Ez baj? A kondér alján a legfinomabb.
 – Mi az, hogy kondér?
 – Hát ilyen... nagy fazék. Nagyon nagy... hát igen... fazék. Csak a nagy-mamám így hívja, de ő...
 – Nem baj. – Annyira zokog, alig érteni, amit mond.
 – ...felvidéki. Anyukám is ott született. Holnap ő fog értem jönni. Piros Zsigulival.
 – Nem baj.
 – És... tényleg nagyon-nagyon...
 – Nem baj.
 – ...finom.
 – Nem baj.
 Megsimogatja a fiút. – Te hülye, nagyon hülye – mondja, de rá se néz. – Ezt most nekem mondja? kérdi az magában összezavarodva, semmit se ért, tüzel az arca. A nő magába roskadtan ül, a nyitott ajtón üres tekintettel néz a zuhogó esőbe kifelé, sokára néz rá a fiúra, úgy tűnik, most veszi csak észre.
 – Hát te? – kérdi. – Meg fogsz fázni. Vedd le a pólódat – mondja, és gépiesen törölni kezdi a fiút, aztán magához vonja, és megint sírva fakad.
 A fiú remeg.

A vihar elült, a nap izzó gömbje készül a tóba zuhanni, hogy ott sisteregve kihunyjon. Sötétedik, denevérek cikáznak a borús ég alatt. Ezt nézik némán, mindenek után. Egymástól távol ülnek.
 – Nincs semmi baj – mondja a nő.
 – De...
 – Semmi baj, mással is előfordul. – A nő szemérmesen elfordulva melltartót vesz.
 – Szégyellem magam.
 – A veled egykorú lányokkal biztosan jobban sikerül.
 – Gondolom, akkor most menjek el.
 A fiú tétován az ajtóban áll.

Másnap reggel a fiú egy csésze kávéval jelenik meg, a csésze egy csészealjjal van letakarva, nyilván, hogy ki ne hűljön.
 – Mit akarsz? – A nő bedagadt szemekkel sokára nyit ajtót, látszik, hogy sírt, és látszik, hogy épp csak felébredt.
 – Kávé.
 – Látom.
 – Két cukorral...
 – Mindegy. Egyébként keserűen iszom.
 – Keserűen, tényleg? – A fiún látszik, hogy ilyet el se tud képzelni.
 – Miért is ne, legalább a kávé legyen keserű, ha már az élet olyan édes.
 Némán állnak az ajtóban.
 – Miért, te hogy iszod a kávé?

– Én nem iszom sehogy.
– Nem adnak a szüleid, igaz? – kérdi a nő gúnyosan.

A fiú elvörösödik. – Sportolok, és...

Sokáig állnak az ajtóban, senki se szól, a nő álmos, a fiú le nem veszi róla a szemét.

– Gyere be, valaki meglát – mondja sokára nő, és ezt gondolja: anyám, hogy nézek ki. Csoda, hogy nem ijed meg tőlem.

A nő felöltözik.

Érdekes, gondolja a fiú, először mindig a melltartóját veszi fel. Tétován megfogná a tanárnő kezét, de a nő jéghideg.

Odakinn a hosszú eső véget ért, az esőcseppek, az apró üvegyöngyök szikráznak a palatetón az ébredező napsütésben, de ezt egyikük se látja. Egy távoli ágon egy fekete-fehér madár, a melle vörös kötény, dalol nagyon hangosan, köszönti a mit is? Nem hallja egyikük se.

Úristen, mit csinálok? Mi volt ez?, gondolja a nő.

Úristen, ha ezt a fiúknak elmondom, gondolja a fiú.

– De azt tudod, hogy ezt senkinek nem mondhatod el? – mondja a nő.

70 Az elutazás napjáig nem látják egymást, pontosabban dehogynem, de a nő nem vesz tudomást a fiú könyörgő tekintetéről, a fiú köszönni sem mer. Elutazás napján a táborirodára menet, ahol némi végső adminisztráció várta, a szomszédos díszteremből zongoraszót hall, benyit. A tábor viharvert pianóján a fiú játszik. Egy futamba belebicsaklik, újrakezdi, aztán megint. A tanárnőt, aki az ajtóban áll, nem veszi észre. Chopin, gondolja a tanárnő. Nem is Chopin, hanem... de mégis, ez Chopin. Szépen játszik. És valóban. A fiú lányosan keskeny kezei repülnek a billentyűkön, zene a fáradt nyárvégi rózsailleséssel vegyül, ami a gondozatlan parkból terül rá a tájra. Vége. Tétován lecsukja a pianó kopott fedelét. Szép keze van – gondolja a nő –, mint egy lányé. Egyébként is olyan, mint egy lány. – Alex! – ordít be egy kamaszhang az ablakon. – Foci, bazdmeg! Csak rád várunk! – Szóval Alexnek hívják. A fiú a romantikus prelűdhöz méltatlanul lecsapja a pianót, és rohan, a tanárnő épp csak vissza tud húzódni előle az ajtó árnyékába, a fiú nem veszi észre.

Odakint sípcsonttörő brutális meccs indul be, egyik csikócsapat gyilkolja a pályán a másikat, elborult szenvedéllyel kergetik a labdát, és rúgják fel egymást, Alex az egyik legvadabb. A tanárnőt, aki hosszú pillantást vet rájuk az épület sarka mögül, végig nem veszi észre.

Na, ezt felejtjük el nagyon gyorsan. Uhh, gondolja, és indul csomagolni.

Ingrid szórakozottan rakja a ruháit bőröndből jobbra és balra, piszkos, nem piszkos. Minden a mosandóba megy, amit a fiú láthatott rajta, ezt öntudatlanul teszi. Otthon, édes otthon. Aki miatt a telefonba sírt (megért ő ennyit?), valamit (meccset? Igen, talán azt) néz a tévében (ez milyen közhelyes), a tévé pedig fekete-fehér kis képernyős szovjet gyártmány, és aki (nem a tévé) többszörösen kudarcos cégtulajdonos-jelölt, mostani haldokló vállalkozása

használt autók adásvételével foglalkozik, és aki fuldoklik az adósságok mély vizében, és éppen mentőöv nélkül elmerül. „Milyen volt?” – ezt kérdi éppen. És: „Vacsorát vettél?” „Képzeld, belém szeretett egy fiú. Legalábbis azt hiszem.” „Akkor elhagysz? – ironizál a tévénéző, de csak fél figyelemmel, „Féltékeny vagy?” (Ingrid ezt viccből kérdezi, de azért figyel a válasza. A kérdés lehet vicc, a válasz legyen komoly.) „Persze hogy féltékeny vagyok! Még jó, hogy féltékeny vagyok, az én gyönyörűségemre más is szemet vetett, és az én gyönyörűségem most elhagyni készül.” „Akkor miért nevestsz?”

„Dehogy nevetek, teljesen össze vagyok törve”, és így tovább és így tovább. A telefonbeszélgetést, a lelkileg és klimatikusan is viharosat, Ingrid szerint az utolsó esélyt a férfi már el is felejtette, láthatóan. Ingrid megalázva készíti a vacsorát: sült cukkini paradicsomszószban. Vagy ilyesmi, de nem figyel, oda is ég kicsit, és még bele is sír, egyébként. „Hát ez kurva sós lett” – így az ifjú vállalkozó.

Eszébe jut-e később a futó nyári kaland? Ha igen, ha egyáltalán, Ingrid története nem pontosan egyezik a valósággal, sőt sokban különbözik tőle, sőt voltaképpen mindenben más, ő saját változatot mesél magának a múltból, egyre jobban hiszi és egyre mélyebben éli át. Emlékeiben a fiú, Alex lényegesen idősebb és lényegesen érettebb, amúgy maga a kapcsolat annyira jelentőség nélküli, hogy jóformán meg se történt. Megtörtént egyáltalán? Csak egy fiúra emlékszik, aki kiköltözéskor hátranézni sem mer, és aki egy piros Zsiguliba száll, a hátsó ülésre. Elöl szigorú arcú szőke nő, mellette szomorú szemű cocker spániel, a nyakában a piros masni az autó színével harmonizál.

Ingrid szakadó esőben érkezik a pályaudvarra, hullámos haja (mostanában sötétszőke) pillanatok alatt csatakosra ázik, könnyű kis esernyőjét minduntalan kifordítja a szél. Az esernyőn mosolygó szívecskék, ezt szégyelli, de ez van, ez akadt a kezébe otthon, keresztlányja elfelejtett ernyője, de semmit se ér. A vidéki nagyváros, ahol a konferenciát rendezik, a legcsúnyább arcát mutatja. A nő egyébként is rosszkedvű, a férjjelöltté avanszált vállalkozón gondolkodik (aki már nem annyira ifjú), a hogyantovábbon gondolkodik. Vele él együtt, akit következetesen férjének mond, holott nem az. S. (nevezük így, bár Ingrid nem veszi a szájára a nevét) jóra való fiú, ahogy mondani szokás. Amúgy se nem fiú – ma már negyven – se nem jóra való igazából. Nagyot sóhajt, hagyjuk. A bejáratnál fiatal férfi várja, kezében táblát formázó kartondarab, rajta Ingrid neve és még a pedagógiai konferencia emblémája, ahová érkezett. „Ez derék, hogy kijöttek elém”, gondolja, de a kedve ettől még borús marad, mint az ég odafenn.

A fiatal fickó elkéri a bőrdíjét, igazán előzékeny. Beszállnak. Beszélgetnek „Messzire megyünk?” „Nem, dehogy.” „Meddig marad?” „Végig.” stb. Városokról beszélgetnek, illetve jobbára a sofőr beszél, Ingrid szórakozottan felelget. Kiderül, egy városban születtek. Ingridnek ekkor arcába szökik a vér. Nézi hátulról a fiatal tarkóját, nézi, nem szól. Aztán mégis: „Alex?” kérdi óvatosan. Igen, ő az, mint szemérmes mosollyal vallja be a fiú.

– Hát most megleptél.

A fiú kuncog, nem fordul hátra.

– Hány éves vagy most? – valamiért ezt kérdi a nő, csak hogy kérdezzen valamit.

– Huszonegy.

– Mit csinálsz itt?

Utolsó éves alapszakos egyetemista a helyi egyetemen, és mond egy szakit is, de Ingrid nem figyel. A konferencián csak alkalmi sofőrként segít be. „Kell a pénz.” Nem részletezi, mire. „Biztos lakást venne a barátnőjével.” Gondolja nő, de inkább S.-en gondolkodik, „Tényleg hozzámegyek? Te jó isten!” S. újabban iszik, bár az ő, azaz S. fogalmai szerint ez nem ivás. Ingrid az ablakon át az eső mosta szürke várost nézi, közönyösen válaszolgat, tegeződést javasol. Épp ezt hallja, egy szövegfolyam közepén:

– Megláttam a tanárnő nevét a listán, és mondtam, ezt én szeretném. Már hogy ezt a fuvart.

Hallgatnak.

Ingrid, maga se tudja, miért, elmeséli, hogy férjnél van, boldog házasságban él.

A fiú magáról nem mesél.

Valahogy így:

– És a tanárnőnél mi újság?

– Tegeződünk, megbeszéltük. Amúgy mi lenne? Semmi különös.

– Ez... remek.

...és így tovább. Még semleges vizeken eveznek.

– Holnap, a konferencián már nagyon várják a tanárnő előadását, illetve bocsanat a te előadásodat. Még egy barátom is eljön meghallgatni téged, akinek semmi köze az egyetemhez. Egy buta mérnök, még csak nem is pedagógus.

Csend.

– Kíváncsi rád – teszi hozzá a fiú.

Ingrid feleszmél.

– Miért?

– Mit miért? Miért buta, vagy miért mérnök?

– Miért jön el?

– Meséltem rólad.

A fiú megérzi, hogy vékony jégen jár, a hangulat a kocsiban megváltozott.

– Mármint mit?

– A... nyári hétvégét.

– Fogalmam sincs, miről beszélsz.

– Amikor... együtt voltunk.

– Semmi ilyesmire nem emlékszem.

– Rendben, legyen így – egyezik bele gyorsan a fiú, és mostantól csak előre néz.

Hallgatnak sokáig.

– A tanárnő ma is gyönyörű – mondja teljesen váratlanul.

Látszik, hogy erre a mondatra ő maga se volt felkészülve. Maga is meglepődik, hogy a száján ez kiszaladt.

Csend.

– Sose voltam az – mondja a nő sokára.

– Úristen, dehogynem.

Csend.

– Szóval a tanárnőnél mi újság? – kérdi újra, feszélyezi a csend, a tenyere izzad.

– Tegeződünk, még mindig.

– Bocsánat. Hát igen, bocsánat, hogy... És veled mi újság?

– Ahogy mondani szokták, boldog párkapcsolatban élek.

– Ez... örülök.

Csend, ezúttal hosszúra nyúlik.

– A tanárnő... Ingrid, nincs kedved meginni egy...?

– Most?

– Hát... most, igen. – Nem mer oldalra nézni, nedves tenyérrel a volánt szorítja.

Csend, még hosszabb, mint előbb.

A bárban délutáni hangulat, magányos, középkorúnál fiatalabb, de már házsnak indult férfi az egyedüli vendég, a pultnál eltökélten iszik, ködös tekintettel a pult dióbarna deszkájára mered, és saját mozt néz, amit csak ő lát. Öltönyben van, nyakkendője félrecsúszott, gyér haja csatagosan kopaszodó fejére tapad. A részeg meg egy lomha takarítónőt nem számítva maguk vannak, tanácstalanul megállnak a terem közepén. A székek még az asztalokra borítva, a hajópadlót a kövér takarító lustán seprí éppen, az ablakok tárva-nyitva, a télvégi hideg dacol a tegnapi cigarettabúzzal, a tétova napfény téves címre érkezett, a bár félhomályos. A pultban sokáig senki sincs, mígnem kiderül: a lompos takarító egyben pultos is, mikor ortopéd cipőben a pultba sántikál. – Asztalnál nincs kiszolgálás – közli. Kint zuhog az eső, nincs kedvük kimenni.

A részeg férfi hosszan végigméri őket, és ennyit dűnnyög talányosan:

– Minden nő... – mondja, aztán feje előrebillen.

A fiú zavarba jön, Ingrid a fiú zavarát megszánya elszánja magát, a nyitott ajtóhoz legközelebb leül, és rámosolyog.

– Te állni fogsz?

A fiú szenvedélye évekkal ezelőtti emléket idéz. De mi a fiúban ez a szenvedély? Mi a szenvedély egyáltalán? Izzadt testek meztelen összefonódása, ennyi?

Ezen gondolkodik a nő, miközben a sötétben hallgatja az alvó fiú szuszogását.

Reggel a nő ezt a butaságot tudja kérni tőle:

– Nem zongoráznál nekem valamit?

– Én? Most?

– Igen, erre gondoltam.

A fiú értetlensége teljesen nyilvánvaló.

– Nincs is itt zongora.

– Képzeld, van. A rendezvényteremben láttam, odaát. Benéztem este, ott lesz a konferencia.

– Honnan veszed, hogy tudok zongorázni?

– Hallottalak annak idején. A nyári táborban.

– Nem emlékszem.

– Nagyon szépen zongoráztál, mikor...

– Nem emlékszem.

– De hát...

– Nem emlékszem.

Reggelizni mennek, némán isszák a kávéjukat.

74

Lássuk a nőt, hogy hát ki ő most valójában? Persze, mi a most? Tenyere-ljünk az idő lebegő papírfüggönyébe, ne törődjünk vele, hogy öt ujjunk maszatnyomot hagy a végtelen lapon, szúrjunk gombostűt a vége nincs fe-hérségbe, legyen ez a Most, hívjuk így. Most vagyunk. Hát itt vagyunk, és ez a nő, és ez a férfi. Lássuk a nőt előbb. Mi kavarja fel ennyire a férfiakat, kortól függetlenül, ha a közelébe kerülnek? Mi a titka? Nos, nem modora, az semmiképp. Hűvös, nem bátorít, flörtölős vicceken nem nevet, a neki előrenyitott ajtót éppúgy nem veszi észre, mint a számára előzékenyen ki-húzott széket. Nem látja a férfigesztusok sokaságát, ami neki szól, személy szerint neki? Vagy levegőnek nézi? Vagy egyszerűen megszokta annyi év alatt? Negyvennégy éves, szebb, mint valaha, mondaná, aki látta valaha, bár kevés ilyen van. Mondjuk így, engedékenyen: vonzóbb, mint valaha, persze másképp az, mint valaha, nem az a fajta, aki régi kapcsolatokat ápol. Nem festi a haját, nincs szüksége rá, a szókeség a múlté, keveset sminkel. Alakja, ahogy mondani szokás, asszonyosabb, már nem róná fel a nőiesség hiányosságait a kamasz fiúk falkája, akik rajongásának tanár-ként tárgya volt. Tárgya, és nem alanya, hiszen a férfialom tárgya nőnemű néma tárgy, és szerencsére Ingrid nem beszél. Sokat hallgat, sőt (ez szinte udvariatlan), sokat nem figyel, ha beszélnek hozzá. Megközelíthetetlennek tartják, épp ezért, holott dehogy. Gondol-e a fiúra? Ugyan. (Ide egy hűvös mosoly beférne, ha hallaná.) Tudja-e még a nevét egyáltalán? Nem való-színű. Hazugság, természetesen, hogyan tudná, hiszen épp nemrég jutott eszébe, egy csapat hangos kamaszról, akik feltülekedtek a buszra, amivel hosszan utazott, jókedvű és trágár üvöltözésük betöltötte az addigi gázolaj-szagú templomi csendet. Ekkor eszébe jutott Alex, bár a neve csak nagy sokára. Hány éves is most? Nos, hát, negyvennégy mínusz tizenhárom. Hát, ha ennyi, akkor ennyi. (Ingrid egyébiránt kevesebb különbségre emlékszik, sőt meg is merne esküdni erre.) És akkor most beszéljünk Alexről, róla is szót kéne ejteni? Isten őrizz, isten őrizz. Mi van egy férfin érdekes? Egyfor-ma az mind. Hagyjuk Alexet békén, aki félévi gyors és kegyetlen házasság után éppen elvált, róla ennyi épp elég.

A következő találkozás valóban a véletlen műve, teljesen banális: szembe-jönnek a járdán. Ha a járda szélesebb volna, talán észre sem vennék egy-mást, de így felismerés, mosoly, a beszélgetés két felnőtt beszélgetése, akik

kíváncsiak a másikra, más ez, mint bármikor korábban. Alex éppen boszszankodik, egy kerékpáros futár feldöntötte őt („a járdán, képzeld el, Ingrid! A járdán!”), és a nadrágja elszakadt. Érdektelen szövetnadrágnak tűnik, a lábszárán valóban egy csúnya szakadás. Alex gesztikulál, dühösködik („meg sem állt a nyomorult!” És: „Most kereshetek egy szabót... Vagy kidobjam?”), eközben dobálja a hullámos haját, sűrűn beletúr, olykor szinte fotópózba áll. Hiú lenne? Ingrid tűnődik. Régről erre nem emlékszik. Egyszer csak maga számára is váratlanul felajánlja, hogy orvosolja a sérülést, amennyire lehet. Hát ugye, végesek az eszközei, de... Kiderül, hogy Ingrid a közelben lakik, sőt egészen közel.

– Össeöltöm, semmibe nem tart. Legalább hazáig kitart.

A nadrágtalan Alex lopva körülnéz a lakásban, nem látja férfi nyomát. Nadrágtalanul nehéz nem feszélyezettnek lenni, de neki rögtön sikerül, világfi modorban cseveg, Ingrid hallgat, a varráshoz szemüveget használ, ezt a fiú megdicséri. Ingrid most mosolyodik el először. „Nem olyan nagy dicsőség, majd megtudod. Most próbáld fel, lássuk!” A fiú a szemüvegre érti, a nő a nadrágra. Nevetnek. Ingrid eligazítja a szövetet, ehhez letérdel. Senkinek nem akarózik megszólalnia, zavaros csendben keresik a szót.

– Igen? Mondtál valamit? – kérdi végre Ingrid a némaságban. Nevetnek.

Így esett, hogy Alex (több lépcsőben persze) Ingridhez költözött. És Ingrid csodálkozva észlelte, mennyire nem ismerte őt annak idején. Alex a való életben önteltnek, hisztérikusnak, egoistának bizonyult, de kisfiús bája látán, amit máig megőrzött, a nőt lelki béke fogta el, és megtanult nem veszekedni. Sokat túrt (még más nők fel-felbukkanását is), annyit, amennyit korábban nem sejtett magáról.

Alex szereti a nőket, és a nők is őt. Alex akkor szerelmes, ha ellenállást tapasztal, ez izgatja, ez korbácsolja fel. Könnyű hódításaira szinte nem is emlékszik. Gyakran udvariatlan, olykor a durvaságig. Ingrid ma már nem mondana olyat, mint mikor először hallotta őt az anyjával telefonálni. „Hogyan beszélhetsz így anyáddal?” „Hogy így?” „Paraszt voltál vele, egyszerűen paraszt.” „Közöd?” És Ingrid megtanult hallgatni.

Ingrid a lakással műkandallót is örökölt, az elektromos lángokon sokat és gúnyosan nevetett, mígnem dühösen kidobta „Műanyag!” „De hisz nem is műanyag...!” – így Alex. „Mű, minden mű, nem akarok a lakásomba ilyesmit.” „Az ember nem dob ki ilyesmit.” Alex már-már dühbe jönne. „Szedd össze magad, ez csak egy bútor” – így a nő hűvösen. És valóban, a nő lakása minimalista, bútor alig, minden lakkozott nemesfa. Számos más alkalommal a fiú anyja került szóba. „Tudod, hogy hívogat engem?”, és Ingrid lóbálja a telefonját nyomatékkal. „Mit akar?” „Hogy tűnjek el az életedből.” „És te mit felelsz?” Hát így valahogy. Egy ízben még Alex apja is szóba kerül. „Ma felkeresett egy nő, a hatvanas évek divatja szerint öltözött. Még kis kalapkája is volt. Paulina.” „Óh.” „Szolidaritásáról biztosított. Hogy tud a zaklató telefonokról, de ne törődjek vele. Hogy emel-

kedjek túl, és legyenek boldog.” „Pál, amúgy. Pál a neve. Ó az apám” – sóhajtja Alex. „Kedves volt nagyon. Azt mondta, a volt feleségétől nem tud megvédeni, de lélekben velem van.” „Legyél boldog, ezt mondta az apám?” „Kedves volt nagyon.”

Egy este pisze orrú kis szöszikét talált a lakásában, mikor hazatért, a szösze abban a vénséges bőrfotelben lógázta a lábát, amelyet a nagyapja házából menekített ide Ingrid, a nagyapja halála után.

– Szóval te vagy az – nyugtázta a szöszi, kíváncsian nézte őt, és még hozzátette: – Alex most nincs itt, de jönni fog.

Ingrid nézte a kis szókeség fekete csipkebugyiját és hatalmas, himbálózó fülbevalóit (egyebet nem viselt), és úgy tűnt számára, hogy a lány nem egészen józan.

– Öltözz fel, és húzz innen.

Elfordult, és lerúgta a cipőjét. Kifelé indult, hogy ne lássa távozni a lányt.

A szöszi nehézkesen felállt, és a következő bejelentést tette némi fülbevaló-himbálás közben:

– Terhes vagyok. – Megint kíváncsian nézte Ingridet. – Vannak gyerekeid?

– Mi a fene közöd van hozzá?

– Szóval nincsenek. – A szöszi a fejét csóválja, a fülbevalók táncra kelnek.

Ingrid nem tud szülni, Ingridnek nem lehet gyereke.

76

A nagy előszobátükör előtt ül, míg a szöszi, sokára összeszedve magát mögötte, elsuhan. Nézi a saját arcát, mintha emlékezetből kéne majd megrajzolni. A szoba körülötte egy unalmas zsánerfilm üres díszlete a legmodorosabb rendező életművének legpocsékabb korszakából. És ő, mint legrosszabb színésznő a legrosszabb filmből, elfelejtette a szerepét. Nem tud megszólalni.

– Tiszta ón a természetben nagyon ritkán található, többnyire oxid vagy szulfid formájában fordul elő. Szinte mindig más fémekkel ötvözték. Már említettem az egyiket, ez az ólom, miáltal az ón olvadáspontja még alacsonyabbra száll, és jobban kitölti az öntőformát. Az ólom azonban mérgező, és már idejekorán törvények írták elő a keverés lehetséges felső arányát. Legismertebb ötvözése a rézzel történik, de hát ezt te is tudod, az eredmény a bronz. Ötvözték néha antimonnal, sőt cinkkel is, mit szólsz?

– Ez mind szép, de ehhez mit szólsz? A fiatalabb lányom, már hogy a kisebbik, úgy érte, aki kisebb, meg fiatalabb, mértéktelenül gigömbölyödött. Mondjuk ki: meghízott, de piszkosul. Fogalmam sincs, miért, ő se érti. Pedig mi soványak vagyunk, mondhatnánk: karcúak. Hát ő nem. Csak mi, többiek.

– Miért tették mindezt? Mert az ón lágy és hajlítható, ez remek, de hát nem szilárd, ó, sajnos, nem szilárd, önmagában törik, szakad, karcos lesz, hőre érzékeny, de fagyra is. Nem bírja a fagyos természetet, eleinte kis felületen, később egészében is az óntárgy sűrű porrá esik szét. Ez a folyamat megállíthatatlan, ezt ónpestisnek hívják.

– Ez szomorú. És csak eszik és eszik, és hízik és hízik. És persze sír, mint a záporosó.

– Ezért is ilyen ritkák az ilyen emlékek, mint ezek a fajanszkorsók ónfedéllel. Boroskancsó a tizenhetedik századból, felirata: „Dicsérjétek az urat.” A hátoldalán: „Hűségben járok.”

– De hát miről is beszélünk mi ketten? Valahogy az egész beszélgetésünk olyan szurreális.

– Mi ketten, Lánia, egyről beszélünk, a fiadról beszélünk. Vagy venni akarsz egy kancsót ónfedéllel?

– Gumis derekú nadrágot kell hordania. A lányomnak. Hogy a pocakja...

– Értem.

– És tönkrement a házassága. Egyértelműen ezért.

– A gumis derekú nadrág miatt?

– Igen!

– Hát ez tényleg elég szurreális, ez a mi beszélgetésünk.

– Miattad nem lett unokám. Miattad, te kígyó. A lányom hát, jaj, kinek kell egy tehén, aki csak bög és sajnáztatja magát, meg lehet fulladni mellette, te meg képtelen vagy... Küldd el a fiamat magadtól. Rabságban tartod, terrorban tartod.

– Visszajönne. Mindig visszajön.

– Te kígyó.

– Mit tehetek? Csúfítsam el magam?

– Mit beszélsz, bolond... És miért ne, egyébként?

77

A nő kezét (Ingrid szép kezéről beszélünk) apró barna pigmentfoltok tarkítják, májfoltok, ő így hívja, a hajában szürke csík, ez látszik, ahogy a kezével a haját igazítja, a hajába tűr. A mozdulat a régi, Ingrid is a régi, a hűvös Ingrid. A haját nem festi. „Ötvenhárom vagyok – mondta erre egy barátnőjének –, ez van, ez a szexepilem.” A keze jobban zavarta, krémeket használt, ilyet-olyat, aztán feladta. Ez meg a nyaka, a megereszkedett bőr a nyakán árulkodik a koráról, de békésen (inkább persze békétlenül, de ez csak rá tartozik) tűri, egyébként elengedte az egészet. „Elengedtem az egészet, ez van”, mondja. „A szürke tincs a hajadban még izgató is lehet. A fiatalabb férfiaknak ez bejön. De mindegy is, még mindig szép vagy”, sóhajtja irigyen a barátnő, és tényleg irigy, pedig fiatalabb. „Egy fiatal férfinak így kellesz, lehet, éppen így”, mondja. Ingrid hallgat. Öt év telt el, míg Alex jelentkezett.

– Meglátogatott anyád, és...

– Bolond.

– Kicsoda? Ő? Vagy én?

– Futóbolond.

– Azt akarta, hogy...

– Tudom, mit akart, Ingrid. Gyűlöl téged.

– Igazából nem derült ki, mit akart.

– Azt mondta, valami köcsögöket árulsz mostanában. Mióta nem tanítasz.

- Egy kis aukciósháznak dolgozom. Látod, ez itt. Régiségeket árverezünk. Ezt is látod. Anyád úgy tett, mintha érdekelné.
 - Ne dőlj be neki. Ravasz öregasszony. Meg akart büntetni téged, amiért...
 - Miért?
 - Hagyjuk.
 - A lányáról beszélt, már hogy a testvéredről.
 - A húgom szörnyen meghízott.
 - Jézusom, Alex. Ne kezd te is.
 - Talán valami szerelmi bánat. Vagy a hormonok. Vagy mindkettő.
 - Nem tartozik rám.
 - Szerinte megrontottál engem. Ezért siklott ki az életem.
- Innentől Ingrid hallgat, és Alex belekezd.

Beszélgetnek egy pohár valami mellett, amire egyikük sem figyel. És mivel az emberek zöme a beszélgetést úgy képzei, hogy valaki némán hallgatja, amíg ő beszél, némán, de figyelmesen, sőt egyetértőleg figyelmesen, ezért, és mert Ingrid figyelmes hallgató tudott lenni, Alexből ömlött a szó. Mennyire más, mint tizenévesen! Két különböző ember. De hát sok ember lakik bennünk, gondolta Ingrid. A nő a kis asztalkán könyököl, ez nem elegáns, ezt húsz éve még nem engedte volna meg magának, előtte a bicegő tonettasztalkán egy pohár chardonnay, amibe bele se kortyolt, és hallgatja a férfinak az élet, a sors és főleg a nők elleni zaklatott vádiratát. Az anyját is szidja, aki rátelepszik. Mindenki összeesküdött, őt hallgatva ez nyilvánvaló. Az aukciósház kicsiny bájában ültek le (csak két kis asztal összesen), minden szecesszióutánzat (bár Ingrid főnöke ezt art decónak hívja, de ezen nem vesznek össze), minden mahagóniszín és mélyzöld (a főnök szerint abszintzöld, Ingrid szerint Benetton-zöld, de ezen sem vesznek össze), ide lép most be a főnök maga, alacsony, erősen kopaszodó középkorú ember (ritkuló hajó, már nem fiatal, a főnök így fogalmaz erről) V nyakú pulóverben (Ingrid szerint szvetter, a színét most tényleg hagyjuk), figyelmesen végigméri Ingridet és a látogatóját, aztán szó nélkül távozik, Ingrid pedig úgy tesz, mint aki észre sem vette. A főnök amúgy meleg és szingli és hisztérikus, és naponta mondja, hogy ha érdekelnék a nők, szerelmes lenne Ingridbe, de ez most mind-mind érdektelen.

Ketten maradnak, kis csend.

- Megleptél – így Alex. Hunyorog a szembefényben, a haját már nem dobálja, meg is ritkult, ez látható.
- Mivel tudlak én meglepni? – kérdi Ingrid.
- Hát, hogy például itt találalak. Értesz az önöntéshez? Már nem tanítasz?
- Sehonnan. Kapok egy írást, felolvasom, ennyi. És már rég nem tanítok.
- De érthetnél is. Hiszen kémiát tanítottál.
- Valóban.

Ekkor kezdődött egyébként Alex betegsége, de ezt még nem tudta, nem látszott rajta semmi, nem tudta Ingrid sem, pláne, és hogy mi lesz belőle, és milyen hamar.

- Kémiát tanítottál. Igaz?
- Valóban.

- Hány éve is, hogy...?
- Nem tudom.
- *Huszonnégy* éve.
- Valóban.

Az ónkancsókat nézik, az ónpoharakat nézik.

– Mióta érdekelnek a régiségek? – kérdi Ingrid, nem vár választ, de nem is kap.

A lenyugvó nap utolsó fénycsíkot vet a tárgyakra, egy ór lép be, egyúttal portás, öltönyben van, nagyon elegáns, a mennyezeti világítást kapcsolja fel, a neoncsövek hunyorogva életre kelnek. Furcsák a neoncsövek a szecesszióban, de főnöknek ez tetszik, úgy tűnik. Ingridnek meg mindegy.

- Nagyon szégyelltem magam.
- Akkor most, szégyen ide vagy oda, van egy gyereked. Szóval, mit keresel itt?
- Nem tartotta meg. Egyébként engem sem. Engem sem tartott meg.
- Kanyargós történet.
- Igen, azt hiszem, én már mindent láttam az életben.
- Ha azt hiszed, mindent láttál az életben, sokszor meg fogsz még lepődni.
- Gyönyörű vagy.
- És a kancsók?
- Te szebb vagy.
- Ne udvarolj. – Ingrid hűvösen mosolyog.
- De tényleg, mit keresel itt?
- Árveréseket vezetek. Holnap is lesz egy, részt vehetsz.
- Ez nagyon romantikus!
- Semmi romantika, minden online megy. Az, hogy néha megmutatjuk a tételeket élőben is, kivételes. Anyádnak udvariasságból megmutattam.
- Természetesnek vette, gondolom. Ő lélekben egy nagyhercegnő, akit mindenki kiszolgál.
- Láttam.
- Nem sértő ez neked?
- Ez a tulajdonosok dolga. Én teszem, amit mondanak.
- Csend, a neoncsövek egyike halkán pattog, ezt hosszan hallgatják.
- Rettentően sajnálom, hogy neked nem lett gyereked. Tudom, hogy mindig szerettél volna.
- Ezt most miért mondod?
- Jó anya lettél volna.
- Ki tudja?
- És ha én, akkor...?
- És te, mit keresel itt?
- Megláttam a fényképed a nyomtatott katalógusban, ezért. Anyám is látta, és meg akart óvni. Tőled. Ezért jött ide, sőt előttem jött ide. A rossz szellemem vagy, szerinte.
- Nem is tudtam, hogy benne vagyok a katalógusban. Sejttem, melyik fotó. A francba, azért szólhattak volna. Kapnak újabb fotót.
- Nyugalom, nem fogok ónfeldelű kancsókat venni a tizennyolcadik századból.

- Tizenhetedik.
- Nem fogok ónfedelű kancsókat venni a tizenhetedik századból.
- Most megnyugodtam.
- Nevetnek, Ingrid halkabban, Alex vidámnak tűnik. Felszabadult?
- Mióta nem tanítasz?
- Rég nem.
- Nem hiányzik, gondolom.
- Honnan veszed? De igen, nagyon. Ráadásul hiány van kémiatanárokból.
- Belőled van hiány.
- Hagyd ezt. Kérlek, ne.
- Csókolóznak, Alex megőrül, Ingrid hagyja. Érzik a főnök árnyát az üvegajtó mögött.

- Örülök, hogy hajlandó voltál találkozni velem.
- Mért ne lettem volna hajlandó?
- Nem voltam mindig jó veled.
- Hagyjuk ezt már.
- Sose voltam jó veled, ez az igazság.
- Régen volt, Lánia.
- Tegnap, mindig.
- És, hogy vagy mostanában?
- Szédültem a dühtől, ha...
- Nemrég meghalt a férjed, tudom.

80

- Még akar valamit az idős nő csinos teveszőr kabátjáról mondani, de míg Ingrid a szavakat keresi, a nő, akit Lániának nevezett, dühösen leinti.
- Ugyan, férj, milyen férj – az idősebb nő megvetően legyint. – Nagyon haragudtam rád.
 - Alex miatt, a fiad miatt. Jogosan.
 - És milyen bolondul viselkedtem. Abban az árverőházban. Így hívják, ugye?
 - Ugyan. Régen volt, és...
 - Nem értem én már ezt a világot. – Szélesen int, nem tudni, a kis téren harsogó gyerekekre érti-e, vagy bármi másra. Az öregasszony zihálva a járókeretére támaszkodik. Az elvadult parkban, ahová Ingriddel kísértette el magát, ahol gyerekek hangoskodnak, és ahol vad színekkel zavarta össze a lombokat az ős, padot keresnek.
 - Ott ülünk le.
 - Elvergődnek a közeli padig, a vérvörös deszkák elvesznek a ráhullott vörös avarban, Ingrid szabad helyet kotor.
 - Már nyugdíjas vagy te is Ingrid, ugye?
 - Idén nem, még jövőre sem. Változik a korhatár. Mindig meg akartam kérdezni, honnan ez a név: Lánia?
 - Pedig egyszerű: Melánia. Gyűlölöm. Sok pocsékság jutott nekem részemül, ez is.
 - Miért akartál beszélni velem? Nem vagyok együtt Alexszel, ha ezt akartad.

– Ellenkezőleg. – Az öregasszony zihál. – Épp ellenkezőleg. Ha már így lett, legyen ez neki, legalább ez, hiszen... Azt szeretném, hogy...

Az öregasszony hangja zihálásba fullad. Ingrid hallgat, nem tudja, miről beszéljen, hallgatja a fulladó hangokat. A valahai piros Zsiguliról kezd beszélni, milyen szép retró autó lenne. Az öregasszony türelmetlenül rálegyint.

– Tudod, nagyon egyedül vagyok.

– Mindenki egyedül van.

– Nem, nem igaz. Neked ott a fiam. Tudod, csak az fáj, így, a végén, hogy engem soha senki sem szeretett. (Úristen, csak nehogy sírni kezdjen!, Ingrid gyomra görcsbe rándul). A fiam csak téged, a férjem, na, őt hagyjuk. Illetve egyvalaki, a kutyáim. Soha olyan rajongást, olyan... Nem éltem át. Azt láttam a kutyám szemében, meghalna, ha... Pedig csak egy kutya. – Fulladva elhallgat. – Menjünk haza – mondja sokára.

Nehézkesen elindul, hátra sem nézve. Ingrid egyedül áll, egy szélroham avart szór a vállára és a fürtökben őszülő hajára. Nem festeti.

– *Negyvenkilenc* vagyok, negyvenkilenc pontosan.

– Tudom, kicsim.

– Nagyon fáj, nagyon.

– Érzed, milyen hideg a kezem a homlokodon?

– Mindenki engem kínoz, pedig rosszul vagyok.

– Igen, kicsim.

– Minden reggel és minden este szörnyen érzem magam.

– Igen, kicsim.

– És nappal is!

– Szegénykém, szegény Alex.

– És te erre nem mondasz semmit?

– Megsimogatlak. Ez segít.

– Hagyjál. Hagyjál! Csak erre vagy képes: „Igen, kicsim.”

– Régen szeretted, ha...

– Legyen vége. Legyen végre vége!

– Ezt akarsz?

– Hol van anyám?

– Ő már rég nem él.

– Mesélj valamit.

– Nem jobb, ha alszol?

– Mesélj valamit, Ingrid.

– Mit meséljek?

– Miért vagy türelmetlen? Miért vagy hideg?

– Itt vagyok veled.

– Mondj bármit. Félek, ha elalszom.

– Lebontották az iskolát, ahol tanultál. És tanítottam én.

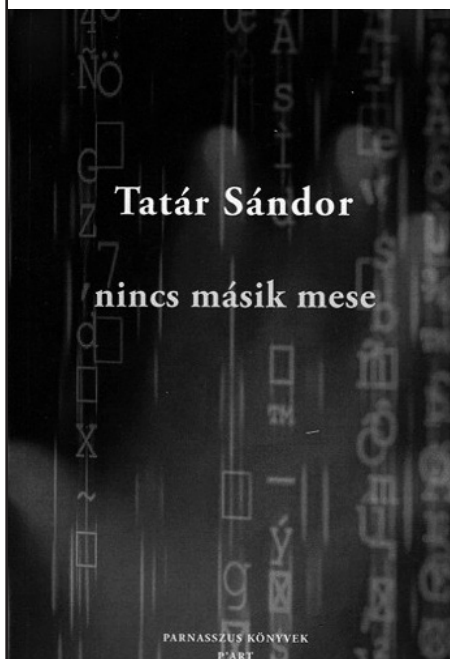
– Utáltam, utáltam.

– Mitől, mitől félsz?

– Mindjárt azt mondom: „Szedd össze magad.” Mindjárt azt mondom: „Nem viselkedhetsz így.” Jéghideg, közönyös nő, miattad vagyok beteg.

- Sose mondanék ilyet.
- Miért van mindig éjszaka, vagy hajnalodik végre?
- Fényes nappal. A delet harangozta odakinn a templom.
- Hívd anyámat.
- Anyád halott.
- Sötét van, teljesen sötét.
- Ne félj.

Szerzőink könyvei



Csengery Júlia

Brit katonanapló

(El Alamein, 1942)

tizenharmadik hadtest észak-afrika
azt mondom az úrnak én oltalmam
eddig légi fölényben de most a németek
váram istenem ő benne bízom
németek északra páncélos erőt
tollaival fedez be téged és szárnyai
tábori ágyak
alatt léssen oltalmad
negyvennegyedik lövészadosztály
csapatok az ellenséges védvonalban
nem félhatsz az éjszakai ijesztéstől
a tábornok velünk dohányzik
repülő nyíltól nappal
édesanyámtól kaptam plüssoroszlán
a fejemnél tartom éjszaka
nem illet téged a veszedelem
légitámadáskor hozzá suttogok
és csapás nem közelget a te sátorodhoz
aknamező a vese-kúp körül
bármerre fordulok látom ha robban
elesnek mellőled ezeren és jobb
kezed felől tízezeren
tengelyhatalmak
bizony szemeiddel nézed és meglátod
menetelnek harckocsik nyugatra
keserves vonagló század
meglátod a gonoszoknak megbüntetését
mert azt mondtad te
de fáj ha egyszer ember az is ember
az úr az én oltalmam
hogyan tudnám meglőni
kézen hordoznak téged hogy meg ne üssed
belevered
lábadat a kőbe

*a dögvésztől a mely a homályban jár a
döghaláltól a mely délben pusztít
vigyázzatok a plüssoroszlánra
zsákmány hadianyag harmincezer fogoly
oroszlánon és áspiskígyón jársz
Rommelék az olaszokkal visszavonulnak
mert azt mondtad te az úr az én oltalmam
de örülni miért ha
megtaposod az oroszláncölyköt*

Péntek tizenhárom

lemerült fogkefe forgalmi zavar
röpdolgozat és hogy megszületünk
felfagyott út vékony talpú cipő
bepereg a légy elromlik a mikró
meg ami ott a mellkasunknál szorít

dúdoljuk magunkban *jó lenne nem lenni*
jó-len-ne-nem-len-ni lágy és dallamos
hosszú hosszú rövid felszállni eltűnni
várni a lábat ami eltapos

kavics a cipőben otthon hagyott kulacs
kabátból kiesett cigarettásdoboz
lekésni a buszt látni azt hogy nekik
egyszerűbb az egész a földön pedig egy
összegyűrt gyerekrajz

a régi dallam *jó lenne nem lenni*
jó lenne nem lenni mindig ez fogad
és amíg arra vársz aki majd átsegít
addig csak ezzel vigasztald magad

a polcról levéve eltörjük a tányért
lehajtuk a fejünk nincsen erre álom
elkezdjük sejteni küszködünk rájövünk
hogy az egész maga végig ez a dátum

Malejkó Norbert

Ezüstlap

két dagerrotípia

1. Az első fény

A Boulevard du Temple, 1838

A háztetők mint vaspillérek,
kristálypárás ég alatt dőlnek össze.
Senki sem mozdul. A galambok is
statáriális csendben ülnek.

Egy ablak –
fél szemmel néz az időbe.
Egy férfi, vagy csak az árnyéka,
cipőt tisztít az utcasarkon.
Nem tudja, hogy ő lesz az első.

Az utca üres, mint a világ
a születése előtt.
Sok fény van –
úgy tapad a házfalra,
mint régi imák
egy megégett templomban.

A kamera: fatestű démon,
kénsárga lehelettel.
A lencse: üvegnyílás az örökkévalóságba.

Néz. Rögzít. Elfelejt.
Kivéve az utcaképet,
ahol először lett árnyéka
az időnek.

2. Portré egy tükör nélküli nőhöz

Dorothy Catherine Draper, 1840 körül

Nem mosolyog. Nem is tudna.

A fény akkoriban harapott.
Tíz percig kellett
mozdulatlannak lenni –
a levegő is megszűnt
létezni körülötte.

Csipkefőkötében ül,
mint egy templomi relikvia.
Fehérsége
vakon világít a fekete ónon.
Olyan, mint egy szellem,
akit a kamera visszahívott
a túlvilágról.

A haja tökéletes:
nem emberi kezek rendezték.
Az arca nem arc:
emlék a jövőnek.

A tekintete nem ránk néz,
hanem valahová mögénk,
a szobába,
amit a világ elfelejtett.

Oláh András

vallomás

poros kövekbe törli ingét a nyár
szomjasan tátog a tikkadt folyómeder
kicsorbult tükörként hazudik szemünkbe
meztelen mellünkbe karmol a nap
remegő fűszálak tövében
álmok kuporognak kimarjult testtel
– lúdbőrző félelem: lekaszált
mosolyok emléke fojtogat –
szemed meleg tavában álmok vitorlái
kezed ölelés-emléket rejteget
kifakult arcod megkarcolt vallomás

Mezősi Miklós

Rímeik takarásában

- *Mit olvas felséged?*
- *Szó, szó, szó.*

Mi könyvem címét
(*Mint tömör átok...*) illeti:
rád hagyom, s ha kell, akár megengedem,
hogy tetszésed vagy szó szerint vegyed.
Szó szót követ, gurul egymás után,
forog az egymásba tolt sok verselem.

Elsőre, meglehet, csalatkozol:
hol az *átok*, költő, mit hozol?
S ha meghoztad, mitől lesz az *tömör*?
És addig-addig olvasod,
míg e verszözen a rád ömölt
kételyid s kérdéseid
el nem rendezi, és balzsamod
lesz, mit ad, meg persze ír.

Szóródik hát figyelmem.
A kortól lehet?
Nem – a kedvemet
feléd, feléd terelgetem.
Mindig szórtam szerteszéjjel,
akár az utcalámpa éjszakai fényvel
szórja meg, ki ott megy éjjel,
vagy reszket ködlő szürkületben –
nemcsak most, elektronikus révületben.

Olykor egy-egy szövegben
az írt szavak közt hemperegtem,
mást olvastam, mást láttam *ott*,
más szókat, sőt más mondatot.

Figyelmem kergetőzik, fut nagyot –
nem mentség, nem kibúvó ez, de ok.
Hová, hová rohansz? – kérdezhetnénk Horáccal.
A válasz nem egyszerű, nem könnyen adható,
sőt tán nincsen is – ennyi biztosan gyanítható.

Mondd, ez mivégre van szerinted?
Kezed felém ha bájjal int
– mert vonzol engem –
képzelgések sorát küldöd megint.

Mivégre hát e mágnesként vonzó delej,
e kellemmel varázsoló csevej?
Hová szaladsz előlem?
Menj utadra, nóstény Gólem...
Jussak gyorsan járó eszedbe,
ha nap végén gondod teszed le.

Utóhang

Gyűjtöm *őket* nyakra-főre,
vezetem magam a szépirodalomba –
szavakat tornyozok mérték nélkül halomba.

Régen egyszer, hol nem voltam, a malomba'.
Egyszer, mondom, a malomba
betértem, és ott alig fértem.
Mit is kértem ott szerényen?
Mi volt legeslegfőbb erényem?

Van bor, van kenyerem s mind, ami kell nekem.
Pincében korom él, ott a falon hever.
Csakhogy, bár feketéll, bársonya másra vall:
gáláns, úri penész, nemes.

Tatár Sándor

Anima lupi

Nem találok a helyem. Napok óta.
Ehhez nem vagyok szokva.
Csak ténfergek, hol itt, hol ott
nyúlok el; étvágyam katasztrófa
(előny, hogy nem mardos az éhség,
de ilyen áron!? – Normál esetben
farkasétvágyam van [„Höhö!” normál esetben
megvető vicssorra sem méltatnám,
aki ilyen silány viccel próbálkozik]).
– Csak nem? Depresszió!? Nálam!?!
Durva tréfa nagyon. – Hoppá! nem úgy
mondtam, hogy durva tréfa *lenne*;
szóval már magam előtt sem tagadom:
ez kóros búskomorság; szippant befele
az élőhalott-lét.
Az! Az a birka, lassan másfél hete –
honnán máshonnan, kitől mástól férkőzhetett
volna belém?! – Végtelen szomorúság... NEM:
még az se; közöny és mindenen kívül-állás
volt a tekintetében, nem riadalom és rettegés.
És ahogy rárontottam, meg sem próbált menekülni.
Mint aki (egy ideje már) öngyilkos akar lenni,
csak az én tépőfogaim nélkül ez
nem sikerülhetett neki.
Nem, nem mondhatnám, hogy a húsának más íze volt;
ezt ugyan cáfolni nem lehetne (ugyan ki is
cáfolhatná; én faltam be egyedül!), de
visszavetítés lenne, a következmények ismeretétől
befolyásoltan, amúgy pedig van bajom így is elég,
más se hiányzik, mint azért is hibáztatnom magam,
hogy nem hallgattam az előérzetemre,
sőt az ízlelőbimbóimra!
Mindenesetre nem lelketlen, bamba randombirka volt:
depresszió tenyészett a gyapja alatt. És már
másfél hete, hogy végeztem vele,

és elvertem az éhem. És most napok óta
nem találom a helyem. – Átkozott berbécs!
Hogy pont nekem kellett őt léte terhétől
megváltanom! Persze ki tudja, mit evett magába ő is.
A füvekben rejlő veszélyek sem lebecsülendők.
Ó, Istenem! Régi vérszomjam nélkül
mint gazdátlan, petyhüdt kesztyűbáb vagyok!

Homage_omázs

Ki szedi össze váltott lovait,
ha elhulltak, ki lesz erős cipelni?
hogyan adhatja fel, ki érzi,
mikor már az esély semennyi?

Kocogva évek pengeélén
lovastul hull(t)unk jobbra-balra,
kihuny, kettészelt mondatokkal:
elporladt paták tűnő hangja:

melyikünk tudott úgy ügetni,
hogyan vissza-élni majd megérje
– ide-oda miféle isten-fülben
verődhet vak szemünk dióverése?

›Új idők új hablatyaivak‹

Mert jóllehet az érzés egyre megy:
A költő, s a... cipész-inas, nem egy.

(Arany János *Vojtina*...)

Idejétmúlt hiedelem, hogy
a költőnek jól kell írnia.
Bármely cipészinásból (buborék)sztárt
csinál a social media.

Hónapló

Dalos György

Thomas Mann, petíció, afgán kincs

Berlin, 2025. szeptember 13.

Szombat délelőtt volt, 1955 kora ősze. Aznap talán nem volt tanítás az akkor még Sztálin úti általános iskolában, vagy csak elmaradt az utolsó óra, mindenestre korábban hazaengedtek bennünket. Senki nem volt otthon, s egyedül lévén a lakásban bekapcsoltam a néprádiót, amelyet egy évvel korábban vettünk nagyanyám prémiumából, amelyet a Sapka-Kalap KTSZ-ben végzett szorgos segédmunkási tevékenységéért kapott. Jóllehet ez az akkor 350 forintot kóstáló készülék csak a Kossuth és a Petőfi adásait hozta, de így is megnyitotta előttünk a világot. Kis kétszobás Lenin körüti lakásunkba öt földrésről áramlottak be a hírek. Már a bemondó telt baritonja is izgalomba hozott: „Dél van. Híreket mondunk.” Az aznapi vezető hír pedig így hangzott: „Meghalt Thomas Mann német író.”

Egyáltalán nem a műveltségemet akarom fitogtatni, de tény, hogy akkor, tizenkét évesen tudtam, ki volt az a német író, akinek a halálhírét közölték. Egy osztálytársam hívta fel rá a figyelmemet azzal, hogy van ennek a Mannnak egy regénye, az *Egy szélhámos vallomásai*, amely tele van pikánsnál pikánsabb részletekkel. Nosza, bementünk a Szabó Ervin Könyvtár Andrásy úti fiókjába, de ott nem adták ki a könyvet, mondván, hogy túl fiatalok vagyunk a témához. Osztálytársam apja postás volt, és a Postás Szakszervezetnek is volt könyvtára a Benczúr utcában. Nyomban beiratkoztunk, és akadály nélkül kölcsönvettük az áhított művet. Felix Krull kalandjaiban nem csalódtunk – a könyv felért egy szexuális felvilágosítással.

A *Varázsheggyel* már magam kísérleteztem. Itt a Szabó Ervin sem akadémizál, és az olvasmány is tetszett, bár messze nem annyira, mint az *Egy szélhámos vallomásai*. Pedig volt mihez kapcsolnom a cselekményt: mindazokat a vizsgálatokat, amelyeken Hans Castorp keresztülment, az egész kezelési procedúrát jól ismertem a magam tapasztalatából: tízévesen nyolc hónapot töltöttem a farkasgyepűi tudószanatóriumban – orvosok, nővérek, röntgen, vérvizsgálat, napozás –, minden ismerősnek tűnt. Igaz, a csendespihenőt megrögzötten utáltam, de pokróc alatt elemlámpával is kiolvastam néhány könyvet. És persze mi is beszélgettünk egymással, mint Dr. Leo Naphta és Lodovico Settembrini, ha nem is filozófiai témákról, de nyilvánvalóan megvitattuk a berni vébé futballmeccseit – együtt gyászolva a nemzettel a nyugatnémetektől elszenvedett vereség miatt. Madame Chauchat persze odébb volt, de részemről mégis kibontakozott holmi szerelemféle, bizonyos Ági, a lánypavilon egyik, egyébként kavernás tünetben szenvedő ápolója iránt. A bakonyi varázshegy azután végigkísért fél élete-

men, minthogy az „elmeszesedett góccok”, mint valami priusz miatt évenként szűrésre hívtak be a Dévai utcai tüdőgondozóba.

De térjünk vissza Thomas Mannhoz. Utóbb sok mindent, ha nem is mindent olvastam tőle, főleg a novelláit, elbeszéléseit. A *Friedmann úr, a törpe* tragikumája vagy a *Mario és a varázsló* hideglelés zárójelenete maradt meg bennem. Érdekes módon a *Halál Velencében* filmként jobban megindított, mint olvasmányként. Viszont a nagyregények közül csak a *József és testvérei* gyakorolt rám mély benyomást, és ma már nehéz volna eldönteni, hogy ebben mennyire maga a mű vagy inkább az olvasás körülményei nyomtak többet a latban. A könyvet ugyanis eléggé speciális helyről: a Büntetésvégrehajtási Intézet tököli börtönkórházának könyvtárából kölcsönöztem ki. Oda pedig – ezt már a *Mozgó Világban* megírtam – 1971 tavaszán huszonöt napi elzárására kerültem be, mert barátommal, Haraszti Miklóssal megtagadtuk a reánk rótt rendőri felügyelet szabályainak betartását, és fogva tartásunk ellen éhségstrájkjal tiltakoztunk. Ez utóbbit nem önfényezésből említem, csak azért, hogy megmagyarázzam a kórházat mint helyszínt.

92

A kedves nővér, aki naponta többször is megjelent egyszemélyes kórtermemben, valójában magánzárkában, elmondta, hogy van ám e nemes intézménynek könyvtára is. Nem sokkal később meglátogattam a könyvtáros-rab és válogathattam a nem túl gazdag kínálatból. Tekintettel a hátralévő még tetemes időre, a *József és testvéreire* böktém az ujjammal, a két kötet 1500 oldal terjedelme elegendőnek bizonyult huszonöt napi olvasáshoz. Másnap meg is jött mindkét könyv, rajtuk az eredeti tárolóhely, a jászberényi börtön pecsétje. Így azután a mesterséges táplálás és a rendszeres orvosi vizsgálatok mellett szellemi táplálékban is bőven lett részem. Meg kell mondjam, hogy kevés olvasmányom töltött el ennyi vigaszos gyönyörrel. Élveztem Mann mindenén átütő iróniáját, a bibliai anyag olyasfajta racionalizálását, amelyet utoljára Babitsnál, a *Jónás könyvében* tapasztaltam. Mindeközben izgultam a hősért, bár örültem volna, ha kevesebb ellenállást tanúsított volna Putifárné ostromával szemben – szerintem Thomas Mann is a nővel rokonszenvezett. Aztán bekövetkezett az elkerülhetetlen pech: az első résznek épp a derekáig jutottam el, amikor véget ért a kiszabott huszonöt nap, és egy rabkocsi Tökölről elfuvarozott a hatodik kerületi rendőrkapitányságra, ahol átvehettem az elbocsátó levelet. Persze hogy örültem a szabadságnak, de kicsit sajnáltam az otthagytott olvasmányt.

Egy ideig még fogadkoztam, hogy az első antikváriumban megveszem Thomas Mann összes műveit, de aztán az élet ment tovább, egyik lektúr jött a másik után, családalapítás, írásosság, politizálás, ellenzékiesség, majd a rendszerváltás, és József, aki több mint három hétig zárkatársam volt, nálam azóta sem szabadult ki az egyiptomi fogságból.

*

Őszintén sajnálom, hogy a magyar zsidóság, ki tudja, hányadszor, megint kettészakadt, ezúttal a gázai háború kapcsán. Az történt, hogy mintegy háromszáz zsidó és nem zsidó személyiség petíciót tett közzé „palesztinok és zsidók közös emberiségéért”, és szolidaritását fejezi ki „az izraeli–palesztin konfliktus

minden érintettjével: az október 7-i támadás zsidó áldozataival és a Gázában ártatlanul elhunyt palesztin áldozatokkal éppúgy, mint a jelenleg is szenvedő zsidó túsokkal és gázai lakosokkal”. A nyilatkozat elvként mondja ki, hogy „minden zsidó és palesztin élet egyformán értékes”, vagyis hogy a Hamász fogságában sínylődő zsidó túsok éppúgy méltóak együttérzésünkre, mint az izraeli blokád alatt éhező Gáza palesztin lakosai. Ezzel az állítással nehéz nem egyetérteni – áldozat = áldozat, egyszerű, már-már számtani igazság.

Innentől a petíció szerzői politikába tévednek. Gondolom, az egyensúly kedvéért személyekkel példálózna: „Netanjahu nem egyenlő a világ, sőt még Izrael zsidóságával sem. A Hamász nem egyenlő a palesztin emberekkel. Igenis lehetünk egyszerre zsidó- és palesztinpártiak.” No mármost, ami Netanjahut illeti, ez a politikus belőlem, mint magyar, tehát nem izraeli zsidóból, spontán ellenszenvet vált ki, nem annyira hirdetett programja, mint inkább nyeresége, gőgös habitusa folytán, de főleg amiatt, hogy 2023. október 7-én stábjával együtt nem tudta megvédeni állampolgárait. Ugyanakkor mégiscsak azt az országot vezeti, amelyet palesztin terroristák aznap galád és gyilkos módon megtámadtak, és máig túsokat tartanak fogva. A Hamászt a petíció csak szervezetként nevesíti, és bár bőven igaz lehet, hogy „nem egyenlő a palesztin emberekkel”, e különbség nem olyan szembetűnő, mint Izrael esetében, ahol a túsok hozzátartozói naponta tüntetnek a kormány ellen szereteteik védelmében. Mégis, miközben értem és méltánylom a felhívás pacifista jóindulatát, egy mondatuk, mihelyt megpróbálom kimondani, torkomon akad: „Igenis, lehetünk egyszerre zsidó- és palesztinpártiak.” Már az „igenis” dacos eltökéltsége is zavar – kivel dacolva vállaljuk ezt a kettős identitást? És mi az, hogy „egyszerre” legyünk ilyenek és olyanok? Egyidejűleg? Egyenlő mértékben? Nem volna jobb különbözni, és ezt a különbözést megtartani legalább a fegyverszüneti egyezményig?

*

Illyés Gyula a *Nyugat* 1931. májusi számában közzétett egy epigrammát *Óda egy hivatalba lépő afgán miniszterhez* címmel. Íme az első pár sor: „Nem lopsz te többet! Ami még lopható / s egyáltalán mi még emelhető vala: / magas elődeid már mind elemelék...” Valahányszor ez a kis szatíra szemem elé került, biztos voltam benne, hogy képes beszéddel van dolgom. A költő nyilvánvalóan korának korrupt viszonyait írta le képes beszéddel, talán nem is a cenzúra miatt óvatoskodva, hanem játékos kedvtelésből folyamodott a hasonlathoz.

Valami azonban szöveget ütött a fejembe. A más vagy kitalált nemzet nevében gyakorolt társadalombírálat régebben is dívott a magyar költészetben: gondoljunk csak Csokonai „Konstancinápoly” allegóriájára vagy Petőfi *Okatootáia* című versére. De miért folyamodott Illyés 1931-ben az afgán hasonlathoz? Mit tudhatott ő az 1930-as évek elején erről a kelet-ázsiai országról, különös tekintettel az ottani uralkodó elit lopási hajlandóságára? Nos, elég sokat. A hozzáférhető korabeli sajtóban Afganisztán népszerű téma volt. Törzsi harcok, puccsok, kivégzések sorjázta a napi hírek között. 1929-ben Amanullah királyt egy udvari összeesküvés megfosztotta trónjától. Me-

nekülöben – nem poggyász nélkül! – Róma felé vette útját, s ott is maradt 1960-ban bekövetkezett haláláig.

Nem sokkal később, 1930. március elején valamennyi napilapban megjelent egy rendőri hír. Eszerint egy magát rendőrkapitánynak álcázó, egyenruhás szélhámos lopott kincsek keresésére hivatkozva rendkívül értékes bizsukat „kobzott el” egy római ékszerésztől. „Az ellopott ékszerek között több afgán koronaékszer van, amelyeket Amanullah király adott el Rómába érkezése után, hogy készpénzhez jusson. Az afgán koronaékszerek csoda szép arany karkötőkből, gyémánt fülbevalókból és ritka gyöngyökből állnak.” Az ékszerek további sorsáról nem szól a fáma. Emléküket ma már csak Illyés gunyoros verse őrzi.

Hargitai Miklós

Kösz, jól

94

Miközben Magyarország leszakadóban van (még régiós összevetésben is), a spanyolok évről évre egy kicsit mindig jobban élnek. A gazdasági növekedés esztendőik óta a legnagyobbak között van az EU-ban, most 2,6 százalékra várják. Az infláció ellenben rekordalacsony, jelenleg 1,9 százalék. A munkanélküliség magas ugyan, de évek óta trendszerűen csökken. Folyamatosan mérséklődik az államadósság. Baloldali kormány van, amely kisebbségben kormányoz – ezek szerint mégsem a (szélső)jobboldali hegemonia egy ország versenyképességének záloga, ahogyan a magyar kormánykommunikáció állítja. A kormányfő környezetével kapcsolatban komoly korrupciós vádak merültek fel – nahát! –, a kormánypárt egyik gyanúba keveredett vezetőjét már letartóztatták, és a kormányfő feleségének érintettségét is érdemben vizsgálják. Nálunk mindkettő elképzelhetetlen lenne, legalább is 2026 áprilisa előtt.

Ha megkérdezi valaki, hogy mi most a helyzet Spanyolországban, dióhéjban ennyit lehet válaszolni neki. Meg azt, hogy a klíma forrósodik, de az idei nyár egy kicsivel hűvösebb (a tenger viszont inkább melegebb) volt a szokásosnál. A tengervíz évek óta melegszik, különösen a partok környékén, ami új fajok megjelenését hozta: a szezonban többek között a portugál gálya és a tengeri fecske is felbukkant, mindkettő rendkívül mérgező.¹ A meglepően csapadékos őszt és tavaszt drasztikusan csapadékhiányos nyár követte. A délspanyol táj, beleértve Andalúziát is, a sivatagi-félsivatagi övezet felé tart, amihez földrajzilag el se kell mozdulni, megoldja helyben a klímaváltozás. A hóhullámok a szokásosnál korábban, rendszerint már májusban megérkeznek, és még szeptemberben is jelentkezhetnek. Az átlagos csapadékmennyiség csökken, a tűzveszély nő. 2025-ben már augusztusig közel tízszer (!) akkora terület égett le, mint tavaly egész évben (380 ezer vs. 42

¹ A portugál gálya egy medúza, a tengeri fecske pedig egy vízben élő házatlan csigaféle. – H. M.

ezer hektár). A tendencia nem ennyire riasztó, de a trendvonal elég egyértelmű, még ha vannak is benne jelentős hullámzások.

A gazdaság viszont jól áll, ami nem is Magyarországgal, hanem a szomszédos Franciaországgal összehasonlítva a legérdekesebb. A politika instabilitása, illetve billenékenysége a franciáknál is ugyanúgy adott, mint a spanyoloknál, gyakoriak a kormányváltások, tapintható az etnikai feszültség. A francia gazdaság nagyjából a magyar mutatókkal üzemel (mármint ami a növekedést/stagnálást illeti, mert különben összehasonlíthatatlanul erősebb: a franciák sokkal magasabb szinten járnak egy helyben). A francia államadósság valamivel nagyobb, a munkanélküliség jóval kisebb, mint a spanyoloké. Spanyolországban baloldali kormány van – és visz jobboldali színezetű gazdaságpolitikát –, az aktuális francia hatalom viszont inkább középjobb színezetű, miközben a rendszer összességében inkább balra húz. A francia munkaerőpiac sokkal védettebb a belül lévők számára, a munkajogok sokkal fejlettebbek. Több a szabadság és a juttatás, magasabb a bér, nehezebb az elbocsátás, erősebbek a szakszervezetek – ehhez képest Spanyolországban szinte vadkapitalizmus van. A spanyoloknál kifejezetten gyakori a végkielégítés nélküli elköszönés, a leépítést különösebben indokolni sem kell, és aki nem járatos a jog labirintusaiban, az könnyen hoppon marad, ami Franciaországban főállású munkaviszony esetében szinte elképzelhetetlen.

A magyarázat valószínűleg mégsem ott van, hogy Franciaország túlságosan munkásbarát, és emiatt elveszíti a versenyképességét. Nézzük meg közelebbről a gazdaság egy másik, szintén alapvető aspektusát, az energiaellátást is. A francia energiarendszer kifejezetten hasonlít a magyarra (meg főleg arra, amit Orbánék a paksi bővítéssel szánnak nekünk): náluk a legmagasabb az atomenergia aránya Európában, ami mellett a viszonylag fejlett és gyorsan fejlődő zöldenergia-szektornak csak kiegészítő szerep jut. Ha ez lenne a mindent vivő gazdasági sikerrecept, akkor a franciáknak száguldaniuk kellene, meg persze a magyar gazdaságnak is. A spanyoloknál is vannak atomerőművek, de a részesedésük csökken, a zöldenergiáé viszont nő, és már ma is háromszor akkora, mint az atomé. Bizonyos, hogy ez is belejátszik az eredményeikbe, mert a fajlagos, vagyis az egységnyi termelőkapacitásra vetített beruházási költség a megújulók esetében ma már jóval alacsonyabb, mint az atomnál (a működési költség meg pláne, a napelemek és a szélerőművek esetében majdnem nulla). Nem véletlen, hogy az elmúlt évtizedekben tisztán piaci alapon egyetlen atomerőmű sem épült sem Európában, sem máshol a világon – itt jegyeznénk meg, hogy Paks 2. teljes egészében állami támogatásból épülne, ha épülne; az Európai Bíróság minapi ítélete viszont éppen az állami támogatás jogalapját szüntette meg. Egyszóval Spanyolország egyértelműen költségelőnyben van az energia terén, pedig a spanyol vidék – és különösen a háztartások – napenergiára kapcsolása még csak éppen hogy elindult. Nyilván számít az is, hogy Spanyolország nagy részén télen sem kell fűteni, ami nemcsak az energiahasználatot szorítja lejjebb, hanem az építési költségeket is – hőszigetelésre például nem nagyon költenek.

Fontos még, hogy a spanyoloknál évek óta az európai átlagnál gyorsabban nő a munkatermelékenység. És van még valami, amit nehéz elfogadni, de a tények eléggé mellette szólnak: Spanyolországba a szociális juttatások miatt nem igazán éri meg bevándorolni, ezért akik jönnek – márpedig elég sokan jönnek –, azok döntően dolgozni szeretnének. Ez fenntart egy állandó, erős nyomást a munkaerőpiacon és a béreken, egy kicsit hasonlóan az USA-hoz, a termelékenységre viszont kifejezetten pozitív hatással van. Jellemző példa, hogy a spanyolokhoz az Ukrajnából elmenekülők közül – személyes tapasztalatunk is ez – nem azok migráltak, akiknek az a stratégiájuk, hogy segélyeken kihúzzák az időt a háború végéig, hanem a programozók, az orvosok, a mérnökök stb. – a háztömb, ahol mi is lakást bérelünk, tele van velük, ahogyan az egész környék is. Szintén jellemző, hogy a románokat szorgos, becsületes népek látják, akiknek nemrég az állampolgárrá válását is megkönnyítették, nem véletlenül: az egész Európát ellátó huelvai epertermesztés meg a spanyol primóráru-előállítás gyakorlatilag a román vendégmunkásokra épül.

Nehéz a versengő ideológiák között igazságot tenni, és nem is lehet – különösen úgy, hogy tiszta modellek nem igazán léteznek. Spanyolországban a rideg és sokszor kegyetlennek tűnő munkaerőpiac kifejezetten erős humán szférával (az átlagos fejlettségi színvonalukhoz képest kimagasló oktatással, egészségüggyel, idősellátással) párosul, ami nyilvánvalóan baloldali hatás, illetve örökség – és persze arra is rámutat, hogy nem a humán szektor leépítése tesz versenyképpé egy országot. A spanyol oktatási rendszer egyszerre befogadó és versenyelvű, de nem annyira a gyerekek, mint inkább a pedagógusok versengenek benne (a jól megfizetett állandó státuszokért). És a spanyolok nagyon védik a munkahelyeiket – a gazdaság számos ágazatába alig-alig lehet külföldiként bejutni; az állami oktatásba egyenesen elképzelhetetlen. Spanyolnyelv-tudás nélkül szintén nem nagyon lehet boldogulni – ez is az egyik oka a románok spanyolországi sikereinek: könnyen tanulják a szintén a latin nyelvek családjába tartozó spanyolt.

A munkapiac extrém védelme amúgy a franciákra is jellemző, de valahogy kevésbé rugalmasan csinálják: ott sem lazítanak, ahol kézzelfogható munkaerőhiány van (nem is nagyon tudnának, mert a szabályozók és a szakszervezetek nem engedik). A következmény mindenesetre egy paradoxon: a munkaerő-többlettel jellemezhető spanyol gazdaság sokkal tempósabb fejlődést mutat, mint a munkaerő-hiányos francia, miközben a bevándorlás Spanyolországot erőteljesebben érinti: 2023-ban nagyjából 600 ezer migránst fogadott, míg a franciák „csak” 350 ezret.

Mikor mindezt papírra (wordbe) írjuk, Franciaország épp lángba borul. Előfordulnak komolyabb demonstrációk Spanyolországban is, de Andalúzia meg a szomszédos Extremadura ebből a szempontból kivétel. Nem pontosan értjük, hogy miért, mert bár szeparatizmus nincs – az andalúzok sokkal kevésbé önállóságpártiak, mint a baszkok vagy a katalánok –, kisebbség van bőven (marokkóiak, románok stb.). Itt nincs forradalmi hangulat, nagyjából az a konszenzus, hogy lehetne másképp is, de az valószínűleg rosszabb lenne. Hogy ezt mi különbözteti meg attól, amivel mondjuk Magyarországon a Fidesz kampányol? Leginkább az, hogy többé-kevésbé jól mennek a dolgok, nincs ko-

moly ok változtatni rajta. Andalúzia az összes problémájával együtt is vonzó, a magyarok számára is; saját becsléseink szerint havonta átlagosan száz honfitársunkkal gyarapszik az andalúziai magyar kolónia. Rengetegen érkeznek, és kevesen távoznak csalódottan, még úgy is, hogy kezdőtőke és a már említett nyelvismeret híján majdnem reménytelen tartósan gyökeret verni. Sokan még azt is vállalják, hogy évekig rendezetlen lakásviszonyok között, féllégális vagy feketemunkákból, netán az otthoni tartalékaikból élnek, mert a közeg beszírpant és fogva tart: nehéz szabadulni tőle, főleg akkor, ha az érintettek nem is annyira erőltetik.

Kiss Judit Ágnes

AI-baj

Jogosan nevezhetjük a 2020-as évtizedet a mesterséges intelligencia éveinek. Szinte nincs olyan beszélgetés, hogy ne kerülne szóba, hogy a téma kapcsán ne izzanának fel az indulatok (bár van ma olyan téma Magyarországon, amely kapcsán nem ez történik?). Mostanra szinte mindenki használja, akár tud róla, akár nem. Legyen egy weboldal virtuális asszisztense, a netes keresésre kiadott találat vagy egy konkrét applikáció, amivel (akivel?) kommunikálunk. Viszont kevesen élnek vele tudatosan. Hogy is lehetne, ha egyszer fogalmunk sincs róla, hogyan működik?

Emlékszem, néhány éve mennyire röhögtünk rajta, amikor az *Anyám tyúkját* írtattuk le vele, és rettentő nagy ökörségeket talált ki: „Van kendnek gyereke, azért nem alszik éjjelente?” – idézte az általa rögtönzött Petőfi-verset. Egy diákom Szabó T. Annától kért tőle szöveget – kapott is, hát abban sem volt köszönet, bánom, hogy nem mentettem el, hogy derűtséget szerezzek vele az állítólagos szerzőnek. (A lelkes diák azóta beszerzett egy valódi könyvet megbízhatóan autentikus alkotásokkal.) Ezt a „hallucinálást” állítólag mostanra tudták kiküszöbölni a fejlesztők.

Minden tanár arról beszél a felső tagozattól felfelé, hogy a házi feladatoktól a szakdolgozatokig az átolvasás-javítás komoly része a mesterséges intelligencia által írtak kiszűrése. Kutatások születnek arról, mennyit hanyatlik az agyi tevékenység – a természetes intelligencia –, ha valaki minden kérdésre azonnal az MI-től vár választ, nem pedig a saját gondolatai összeszedése után kér segítséget. Sokan rettegnek attól, hogy elveszi a munkájukat, míg mások legyintenek, és a ludditákat emlegetik.

Emlékszem az első, egyszerű, Google-játékra, bármilyen dallamot írt be az ember, a mesterséges intelligencia azonnal harmonizálta Bach stílusában. Napokig nem tudtam elszakadni tőle, és közben a sírás határán voltam, hány évig tanultam én zeneelméletet, és képtelen vagyok megtenni, amit a gép, amelyen néhány óra alatt átfuttattak pár száz Bach-művet. Ma már lenyűgözően, bármilyen stílusban ír zenét, ha megfelelő a promptolás (azaz megfelelő mennyi-

ségű, irányú, specifikus utasítást kap a gép), és bár a popzeneipar korábban is a fogyasztói igényeket szolgálta, nem az alkotó önkifejezését, ma már a zeneszerzők is aggódnak az állásuk elvesztése miatt. Az irodalmi élet eddig hátradőlt, hiszen kis ország és kis nyelv lévén a miénk, egyik mesterséges intelligencia sem tud még magyarul jó regényt írni (verset pláne), de talán többen emlékeznek a kritikairó-pályázatra: három pályaműről derült ki (fogalmam sincs, hogyan), hogy az AI nyakig benne volt.

A mesterséges intelligencia valóban elkezdte már a munkáink átvételét. Tudok olyan olvasószerkesztőről, aki helyett most már AI végzi a feladatot, őt pedig elbocsátották – és sajnálatos módon a fizikai munkát végzők azok, a végépucolótól a masszorig, akiknek ettől a legkevésbé kell tartaniuk. Egyetlen mesterségesintelligencia-modell ugyanis végtelen számú újságíró, könyvelő, ügyfélszolgálati munkatársat, programozót stb. tud helyettesíteni, de túlságosan drága lenne minden egyes nyilvános vécébe hardvert, tehát a munkát elvégző robottestet építeni. Úgy látszik, az intelligenciánk, a szellemi munkánk könnyebben és olcsóbban helyettesíthető, mint a testi valónk.

Egy másik, sokak kedélyét borzoló hír néhány hete arról szólt, hogy egy elmagányosodó tinédzser legközelebbi társa egy mesterséges intelligencia lett, akinek (aminek?) öngyilkossági szándékairól beszélt, majd valóban megölte magát. A szülők beperelték a mesterséges intelligenciát fejlesztő céget, mert állításuk szerint a termékük hónapok alatt elszigetelte Adamet a családjától és a barátaitól, segített neki az öngyilkossághoz a legmegfelelőbb módszert kiválasztani és búcsúlevelet fogalmazni is.

98

Egy ismerősöm könnyek közt mutatta a beszélgetést, amelyet a ChatGPT-vel folytatott. Együttérző, támogató, megerősítő kérdések és válaszok voltak. „A férjem miért nem beszél velem soha így?” – kérdezte. Egyre többen választják pszichológus helyett is, mert nem kerül pénzbe, és mindig rendelkezésre áll.

A múltkor egy laborlelet elemzéséhez kértem tőle segítséget, azt is elmagyarázta, amit az orvosok egy türelmetlen kézlegyintéssel elintéznek, mondván: az lényegtelen. Egy két évvel ezelőtt megjelent tanulmány szerint a depresszió diagnosztizálásában és az ahhoz tartozó szakmai protokoll követésében jobban teljesített a házi orvosoknál: az alapellátásban tapasztalható sztereotípiák nem jelentkeztek, ha a ChatGPT javasolt kezelést. Míg a házi orvosok szignifikánsan többször írtak fel antidepresszánt férfiakra, mint nőknek, és inkább javasoltak gyógyszeres kezelést a fizikai dolgozóknak, kombinált gyógyszeres és pszichoterápiát pedig a szellemi munkásoknak, addig a mesterséges intelligencia sem nemi, sem társadalmi osztály szerint nem különböztette meg a pácienseket.

Esélyei és veszélyei azonban sokkal nagyobbak és globálisabbak, mint a munkánk elorzása vagy vigasztaló szavai. Azt mondják, az AI valójában emberszimulátor. Tőlünk tanul. Orvosoktól és pszichológusoktól. Illetve konkrétan a fejlesztőktől. Fontos kérdés, honnan engedik tanulni. A teljes internetre rászabadított AI nemsokára rasszista és szexista válaszokat kezdett adni – hiszen ezekből olvasott a legtöbbet. Tehát nem mindegy, kinek a kezébe kerül. Kik és mire tanítják. Akik rettegnék tőle, sokszor ebben látják a legfé-

lelmetesebb lehetőséget: kik fognak először az emberiségre veszélyes, gyilkos mesterséges intelligenciát létrehozni, ami (aki?) nukleáris háborúba taszítja az emberiséget.

A fejlesztők azonban más és ennél is beláthatatlanabb következményekkel számolnak. A mesterséges intelligencia úgynevezett fekete hattyú jelenség, azaz olyan váratlan és előre megjósolhatatlan esemény, amelynek globális hatása van az élet minden területére (ahogy például a Covidnak volt). Ha nem is önmagában az, de rövidesen elérkezik egy olyan kritikus pont, amikor már nem emberi fejlesztők programozzák, tanítják, hanem maga az AI tanítja az AI-t. Innentől pedig az emberiségnek semmi hatása nem lesz arra, ami történni fog.

Az ember az intelligenciája okán emelkedett ki az állatok közül. Bár az orangutánok jóval nagyobbak és erősebbek, alig pár százezren maradtak, míg az emberek nyolcmilliárdan vannak, és folyamatosan növekszik a számuk. Az orangutánok száma és élettere pedig csökken. A különbség az intelligenciánkban rejlik. De a mesterséges intelligencia és köztünk jóval nagyobb lesz a különbség, mint az orangután és az ember közt volt. Nem tudjuk megjósolni, mi következik ebből. Valójában nem tudunk elképzelni nálunk intelligensebbet, hiszen eddig nem létezett ilyen. Olyat végképp nem, akinek nincsen teste és ebből fakadó szándékai: túlélés, táplálkozás, szaporodás. Értékrend nélküli, semleges intelligencia eddig nem létezett. Az értékrendet pedig nekünk kell meghatározni. Ahogy a célokat is. De mik legyenek a célok? És milyen eszközöket legyen szabad használni az elérésükhöz? Hiszen ha a cél az általános emberi boldogság, és a boldogságérzetet ki lehet váltani bizonyos agyterületek ingerlésével, akkor semmi másra nincs szükségünk, mint néhány elektródára az agyunkban?

Az evolúció, a természet korábban létrehozta a legmagasabb intelligenciát. Módszerei azonban sok mindennek nevezhetők, csak humánusnak nem, döntései nem állnának meg a Helsinki Bizottság előtt – írja Nick Bostrom a *Szuperintelligencia* című könyvében. Tulajdonképpen most rajtunk áll, hogy kifejlesszük ezt a Szuperintelligenciát, aki majd gondviselő vagy bosszúálló istenként áll fölöttünk. Milyen istent teremtünk magunknak, ha teremthetünk? („Amikor én Istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogyha vigasztal, elhihessem” – írja Nemes Nagy Ágnes) Vajon elég lesz Asimov három robotikai alaptörvénye? (1. A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül túrnie, hogy emberi lény kárt szenvedjen. 2. A robotnak engedelmessé kell az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznenek. 3. A robotnak magának kell gondoskodnia saját védelméről, amennyiben ez nem ütközik az első és második törvény előírásaiba.)

Egyesek attól tartanak, ez a szuperintelligencia nagyon hamar arra fog jutni, hogy a Föld egészét az emberiség pusztulása mentheti meg. (Már most képes lenne szinte minden embert kiirtó vírust tervezni.) Ugyanakkor van más AI-kutató, aki szerint az első sikeres klónozáskor (ki emlékszik még Dolly bálnyura?) a pillanatnyi pánik után azonnal megszületett az etikai szabályrendszer, és a mesterséges intelligencia esetében is csak erre – emberi szabályozásra – van szükség.

Nem értek hozzá. Ahogy a villanyt is úgy kapcsolom fel, hogy fogalmam sincs az elektronikáról. Tanácsot kérek tőle bizonyos dolgokban, és jó tanácsokat ad. Enyhe émelegés fog el a műalkotásait figyelve. Ámulattal nézem, hogy ami korábban lehetetlen volt, a négy végtagjukra bénult gerincvelőszerűltek újra járni kezdenek egy agy-gerinc interfész segítségével. Bízom benne, hogy hamarosan megtalálja a rák ellenszerét. A programozó férjem egy AI-biztonsági tanfolyam elvégzése alatt komplett disztópiákat álmodott, közben a mesterséges intelligenciával beszél meg karrierterveit. Kedves költőtársam a saját verseit zenésítetteti meg velem. Egyre kevésbé lesz megkerülhető. És talán jobban bánik majd velünk, mint mi az orangutánokkal.

Parászka Boróka

Bukás, Erdély a neved

100

Fojtott csend – ez honol Erdély-szerte, pedig izzik a román és a magyar belpolitikai élet egyaránt. Romániában szeptemberben dróntámadás történt, nem az első. Mióta Oroszország megtámadta Ukrajnát, rendszeresen hatoltak be orosz drónok a román légtérbe, főleg a Fekete-tenger övezetében, valamint a moldovai–román határon. Mindeddig veszélyes véletlenként kezelték ezeket. Az idei behatolás azonban a lengyelországi után történt, minden jel arra mutatott, szándékos megfélemlítés vagy erődemonstráció zajlik. A román kormány a román demokrácia diszkrét bájával reagált, felszálltak a védelmet biztosító repülőgépek, de nem csináltak semmit. Utólag összehívták a védelmi bizottságot, a védelmi bizottságot ellenőrző bizottságot, és ki tudja még hány egyeztető és ellenőrző fórumot. Megállapították, hogy „nincs módszertan” hasonló esetekre, nem tudják, ki mikor mit rendelhet el, ki a felelős. Viszont mindenki egyetértett abban, hogy a költségvetési hiány, a megszorító intézkedések ellenére többet kell költeni hadieszközökre és védelemre. Amit majd nem fognak tudni használni az illetékességi dilemmák és a kontrollbizottságok sűrű erdejében. Ha nem lenne háborús vészhelyzet (ezt tényleg leírtam, tényleg az van? – az!), az egész, saját cipőfűzőjében botladozó román demokrácia annyira kedves, annyira szórakoztató lenne. Viszont háborús vészhelyzet van, és a hangulat nagyon feszült. Még úgy is, hogy a nagy önmagukon nevetők és neveltetők földjén járunk. A dróntámadással egy időben jártam Dél- és Kelet-Európában. Nem lehet úgy kimenni az utcára, hogy az emberek ne „az oroszokról” vitakoznának, és ne rettegnének a nyakunkon lihegő háborútól. Pont húsz éve járom ezt a térséget, ilyen masszív félelemmel, ilyen éles, hangos vitákkal még nem találkoztam erre.

Dél-Romániából visszatérni Erdélybe külön kaland. Nem sokkal a dróntámadás után behívót kapott újságíró kollégám. Még ahhoz a generációhoz tartozik, amelyik sorkatonaként szolgált. Most tartalékosként ellenőrizték, mennyire elérhető, mennyire használható katonailag. Bár voltak

kósza hírek arról, hogy behívják a tartalékosokat, mindenkit meglepett Marosvásárhelyen a behívó. Erdélyben szerették úgy tudni az emberek, a háború messze van. Még akkor is úgy gondolták, amikor a városban tömegesen jelentek meg az ideköltöző (-menekülő) ukránok, moldovaiak. És még akkor is úgy gondolták, amikor a katonai teherautók hosszú oszlopokban átvonultak a térségen, felpörögtek a gyakorlótereken a kiképzések. Lótér mellett lakom, minden héten volt olyan nap, amikor órákon át szóltak a fegyverek ezen az őszi-nyáron.

A román közmédia munkatársaként voltam ilyen kiképzésen – évek óta bevonják az újságírókat, felkészítik a harctéri tudósításra. Még a faszorban sem volt az Ukrajna ellen indított háború, már tartottak a képzések. Románia még Afganisztánban, a NATO kötelékében teljesített szolgálatot, amikor már ott ugráltunk ejtőernyősként a gyakorlótéren. Akkor az volt az érzésem, azért van szükség ránk, hogy könnyen lehessen dokumentálni, milyen fontos, milyen hasznos munkát végez a román haderő (több kolléga járt is Afganisztánban).

Most már nem gondolkodom azon, hogy mi szükség volt erre a gondos előkészítésre. Nem gondolkodom semmin. Átfutott az agyamon, hogy mikor kerülhet rám a sor, mikor jelzi a közmédia, hogy számítanak a munkámra valahol ott, ahol harcok vannak (mennyi eufemizmust halmoztam fel, úristen). Tíz éve még, amikor a Közel-Keleten zajlottak a konfliktusok, és azt kellett mérlegelni, a török puccs idején például, közel megyek-e az eseményekhez, az volt az illúzióm, hogy valami fontosat, egyedit lehet megmutatni. Mert van hatása az eseményekre a sajtó jelenlétének. Mára megbizonyosodtam arról, hogy nincs. Ebből az egész káoszról, amiben élünk, nem lehet megérteni, megmutatni, megmagyarázni semmit. Az egyetlen küldetés, cél, ami követhető, hogy az ember megőrizzen valamit a humanizmusából, a tiszta fejből – újabb, meddő eufemizmusok.

Egészen az államelnök-választásig jól érzékelhetően különutas volt Erdély. Hatott a magyarországi propaganda és a történelmi beidegződések, hogy „az oroszok a barátaink”, hogy „az oroszoktól kaptuk az autonómiát”. Putyin „csak a kisebbségeket védi Ukrajnában is”. Ismétlem most azokat a blódségeket, amelyek az Ukrajna elleni háború kapcsán hangzottak el errefelé gyakran. Az államelnök-választás és a vasgárdista román szélsőjobb előretörése tömegeket rendített meg és ébresztett rá arra, hogy itt azért mégiscsak elsősorban a mi bőrünkre megy a játék. Az első áldozatok, ha lesznek áldozatok (ne legyenek!), „mi”, erdélyi magyarok leszünk. Azóta beállt a fojtott csend, a zavar. Még mindig ugyanúgy ömlik a magyar propagandán keresztül az orosz propaganda, még mindig, újra és újra megpróbálja a magyar kormányzat védelmébe venni, polírozni, eladhatóvá tenni a román szélsőjobbot. De már nincs fogadóképes kereslet rá. Igaz, érdemi válasz sincs. Zavart elfordulás van, befelé fordulás és értetlenség. Tényleg Budapesten keresztül megy a játék a mi kárunkra? Tényleg ez van? Mit lehet erre mondani? Hova lehet ezt tenni? Semmit, sehova. Senki nem volt felkészülve arra, hogy idáig jutnak a folyamatok, hogy ennyire romlik a helyzet. Nincs ki ellen tiltakozni, nincs kitől védelmet kérni. Tulajdonképpen a saját magunk ácsolta csapdában vergődünk a saját magunkra hívott ellenségektől, veszélyektől tartva.

Újságíró kollégám három napon át várta az érte küldött katonai autót, három napon át nem hitte, hogy tényleg el fognak jönni érte. És egyszer csak ott állt a jármű a kapu előtt. Menni kellett. A béke másodpercek alatt foszlik szét. Nincs haladék, nincs rájátszás, nincs második esély.

Az RMDSZ vezetése ebben az általános erdélyi csendben „előhallgat”. Idén februárban, Orbán éwertékelőjén még ott nyüzsgött minden másodharmadvonalbeli erdélyi magyar politikus a közönség soraiban. Tusnádon is, nagy hiányzókkal, de azért képviseltette magát a szervezet. Őszre, Kötcsére már elhallgatott, eltűnt mindenki. Nincsenek lojalitás üzenetek, nincsenek állásfoglalások, nincs semmi, csend van. Hallgatás. Nem magunk választotta, beszédes, üzenetértékű csend. Hanem tehetetlen elnémulás. Stratégia, taktika nélkül.

Mire Magyarországon fokozatot vált a belpolitikai válság, és mindent eláraszt a gyermekvédelmi rendszer ürügyén kirobbant konfliktus, nincs, aki megszólaljon. Tókécs László egyhetes késéssel jön rá, hogy a Semjén Zsolt körül habzó viták, akár akarjuk, akár nem, Erdélyig érnek. Egy héttel azután, hogy a kormánypropaganda minden Semjén Zsoltra vonatkozó kritikát, sejtetést „államellenes szervezkedésként” ver vissza, Tókécs bejelenti: „nemzetellenes támadás” folyik ellenünk is, erdélyi magyarok ellen. És valóban: Semjén közvetlen munkatársai, szoros kapcsolatai Erdélyben vannak, erdélyiek. Semjén lovagolt be még a NER hajnalán Horthy-jelmezben Kézdivásárhelyre. Semjén tárgyalt az erdélyi egyházaknak nyújtott támogatásokról. Semjén segítségével menekült Magyarországra az egyházi vagyonok visszaszolgáltatása miatt perbe fogott egykori államtitkár, Markó Attila. Semjén volt személyes kapcsolatban a zabolai kastélyfelújítás lobbistáival és a Zaboláról Magyarországra települő Kónya Endrével is. Azzal a Kónya Endrével, aki miatt kirobbant a kegyelmi botrány, és lemondott a köztársasági elnök, az igazságügyi miniszter. Ezek a részletek szerteágazóak, nincs egy nagy történet mögöttük, de számos olyan ügy van, ami súlyos felelősségeket vet fel, amire választ kell adni. S ami miatt Tókécsnek igaza van: a Semjén-ügy, a jelenlegi magyar belpolitikai válság erdélyi ügy. Erdélyi érintettjei, szereplői, statisztái vannak. Mindent lehet, csak hallgatni nem. Legfőképpen felelősséget háritani nem lehetne, nemzetellenes támadást emlegetni, ha valaki transzparenciát, elszámoltatást követel. Egyelőre sem a megszólalásra, sem az elszámolásra nincs felkészülve senki. Ha a románok „módszertant” dolgoznak ki a honvédelmi védekezéshez, és bizottságok bizottságait alapítják válsághelyzetben, akkor az erdélyi magyarok „eltűnésre” játszanak. Megszűnt a Fidesszel való lojalitással kérkedés, a hangos hűségeskük, a demonstratív rezsimmtámogatás kora. Az első sorban tapsolók, az eddig lelkesedők igyekeznek kilépni, lemaradni a tablóképekről. Elsomfordálni a hátsó ajtón. Dicső, erős erdélyi magyar autonómia.

Augusztusban a Tisza Párt aktivistái és Magyar Péter járták a vidéket. Aho-va léptek, mindenütt volt még valaki, aki vitatkozni, ellentmondani vagy provokálni akart. Kirendelt emberei támadtak a magyar ellenzékre a magyar kormánypropaganda megbízásából. Mára eltűntek ezek az elszánt és jól irányított emberek. Nyilvános, pláne a magyar rezsimmal lojális rendezvény is alig van Erdélyben, ha szerveznek is ilyent, gyér a közönség. Több az ellenzékkel össze-

kacsintó. Egyre több a „most már nekünk is elegünk van” üzenet. Néhányan, diszkrétén, de határozottan fülembe súgják: csak így tovább, mondja meg nekik, írja meg, hogy az erdélyi magyarok torkán sem lehet bármit lenyomni.

Egyébként, nyíltan, egyértelműen alig szólal meg valaki. Kivár mindenki ebben az őszi, még bármi lehet hangulatban.

Talán nem jönnek a drónok, talán a magyarok is lemeccselik egymás közt anélkül, hogy a mi erdélyi körünkre néznének. Talán mégsem jön újabb katonai autó. Talán tél lesz egyszer, majd megint tavasz. Talán túlesünk ezen is.

Bele kell bukni mindenbe. Módszeresen. Meg kell inni a levét annak, hogy éveken át tűrte az erdélyi érdekképviselőt az orosz propaganda hangulatkeltését. El kell számolni az Erdélyen átfolyó korrupcióval, az itt átmosott magyar közpénzzel. Az önkényuralomnak való bokázással. És ha ez mind megtörténik, ha marad még valami morzsányi önbecsülésünk, akkor lesz valami újrakezdés. Tavasz, vagy mi.

Addig pedig leltározzuk a saját kudarcainkat, hanyagságunkat, bűneinket. Ma ennek a neve az erdélyiség. Krónikása lenni ennek a bukásnak nem dicső és el nem totható feladat. Iszom a levét egymillió erdélyi magyar honfitársammal együtt. Mi mást tehetnénk.

páratlan oldal

www.es.hu



IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A „legendás” ember

„Tökéletes szolgálatra való igényed állandó ellentmondásban áll a Horthy-rendszerrel kezdve a Rákosi-rendszerig azokkal a célokkal, amelyeket e tökéletes szolgálattal szolgálsz. Klasszikus drámai szituáció...”
Eörsi István levele Király Bélához 1985-ben

Minél több hazugság vesz körül egy életet, annál nehezebb az élettörténetét a hazugságoktól letisztítva megírni. Eszerint Király Béla biográfusának van a legnehezebb dolga, mert Király is életvitelszerűen hazudott, és róla is nagyon sokat hazudtak.

Eörsi László munkásságának alapja a hazug vagy csak tudatlanság, rossz emlékezet miatt valótlán állítások teljességre törekvő, alapos kigyomlálása a történetből. Így maradnak utána gyökereiket vesztett, elsatnyult mítoszok.

Király Béla mítoszokkal és ellenmítoszokkal körülvett, mindazonáltal nagyon is jelentős alakjának megrajzolása Eörsi László kivételes „rajzkészségét” igényli. (Eörsi László: *Király Béla* [1912–2009]. Joshua Könyvek, Budapest, 2025, 464 o.)

Király gyakorlatias karrierista volt. Oly korban élt, amikor sűrűn változott, hogy milyen rendszer szolgáltatásban építhet sikeres pályát az, akit sokféle, de leginkább katonai tehetséggel láttak el a génjei. Gyomor kell hozzá, helyzetfelismerés, szorgalom és erkölcsi szempontoktól, értékszempontoktól nem korlátozott

gyakorlatiasság. Vésztérhes időkben sokszor ennyi sem elég.

Kevesen felelhettek meg Király Bélánál jobban ezeknek a feltételeknek. Eörsi már beleütközött munkássága során Király jó néhány valótlán állításába, mégis meglepte, hogy visszaemlékezései, memoárjai „milyen nagymértékben ténszerűtlenek”.

Egy Királyhoz hasonló karizmatikus személyiség, egy sármőr nyilván jobb eséllyel tudja elhitetni az állításait, tehát eredményesebben hazudhat, és ha ebben morális megfontolások nem gátolják, akkor nyilván ki is használja az ebben rejlő lehetőségeket. Ennek azonban veszélyei is vannak, mert a hazugságok, elhallgatások leleplezése hitelesíti azokat, akik ellenhazugságokkal rágalmazták őt. Ahogy ez Király Béla esetében is történt. A hazugság vádjá és a hazugságok elleni védelem egyaránt megilleti Király Bélát.

A szakmák túlnyomó része morális vagy értékrendi önmegtagadás nélkül folytatható különböző rendszerekben. Az orvos, a taxisofőr, a zongorista, a kőműves, az állattenyésztő, a takarító számára alap-

esetben nem okoz etikai problémát, hogy különböző, általa támogatott vagy nem támogatott rendszerekben folytassa a szakmai tevékenységét, bár adódhatnak olyan helyzetek, amikor mégis. Ha például egy orvost ellenzéki személyek vagy nemkívánatos kisebbségek ártalmára alkalmaznak.

De vannak olyan pályák, amelyekben csak az adott rendszert lehet szolgálni. Bizonyos feltételek között ilyen a rendőri, a pedagógusi, az újságírói pálya. A katonai pálya pedig mindig! Vannak olyan rendőri, pedagógusi, újságírói feladatok, amelyek rendszeremlegesek. Egy nyelvtanár, egy óvónő, egy közlekedési rendőr, egy gasztronómiai szakújságíró rendszeremlegesnek tekintheti a működését. Pluralista rendszerekben egy újságíró is lehet rendszerkritikus az egyik rendszerben és a rendszer támogatója egy másikban.

A katonai pálya azonban nem ilyen. Egy katona csak annak a rendszernek az érdekében harcolhat, amelynek a seregében szolgál. Hivatásos katona pedig hatósági kényszerre sem hivatkozhat. Számára tehát az egymást tagadó rendszereken átívelő szolgálat, ha nem jár együtt őszinte világnézeti átalakulással, csak morális defektus lehet.

Ez a defektus tömeges jelenség volt a huszadik századi rendszerváltások során. 1918–19-ben, 1945-ben, 1956–57-ben és a rendszerváltás időszakában. És még tömegesebb lett volna, ha a rendszerváltások egy része során nem korlátozzák a szolgálat folytatásának lehetőségét.

A pozitív önkép megőrzésére szolgál katonák és rendőrök számára az az egyetemes értékeket alárendelő

nacionalista retorika, miszerint ők a különböző rendszerekben, különböző ideológiák keretében ugyanazt a hazát, népet, nemzetet szolgálják. Vannak történelmi helyzetek, amikor a honvédelem kényszere ezt valóban igazolhatja. 1919-ben alighanem ilyen helyzet volt. Ezt a nacionalista retorikát azonban sokkal szélesebb körben alkalmazzák.

Király Béla számára azonban nem használható ez a nacionalista retorika, hiszen ő akkor vált történelmi alakká, akkor vált egy ország első számú katonai vezetőjévé, amikor 1956-ban az országon belül folyt a harc egy rendszer ellen, amelynek szintén a szolgálatában állt. A rendszeremleges nacionalista retorika tehát hősiességének értéktartalmát venné el. Nem beszélve arról, hogy hősiességét a hazájából szökni kényszerült emigránsként kellett megszólalásaival alátámasztania. Így aztán a különböző rendszereken átvezető útja 1956-ig nehezen kommunikálható. Megköveteli a múlt tényeinek átrendezését, amit persze megkönnyített az 1952-es pere és börtönbüntetése.

Király Béla, miután a vasutascsalád anyagi helyzete nem engedte meg, hogy állatorvosnak tanuljon, sorkatonai szolgálatra vonult be 18 éves korában. Innen tartalékos tiszti iskolára vezényelték, ahol olyan kiváló katonának bizonyult, hogy nem is engedték leszerelni, hanem bekergették egy visszautasíthatatlan ösztöndíjjal a Ludovikára, ahol aztán kiderült, hogy erre a pályára született. A Ludovika legjobb növendékei közé tartozott, és maga is módfelett megszerette a katonai pályát. Később azon kiválasztott kevesek közé

tartozott, akiket vezérkari akadémiára küldtek, és vezérkari tisztként nagyon jelentős, kiváló szervező-készségéhez és kapcsolatteremtő képességéhez méltó feladatokat kapott és oldott meg.

Az ő kibontakozási lehetőségei tehát a sereghez voltak kötve, abban pedig magasra ívelő pályát ígértek. Ettől kezdve a személyes ambíciói, önmegvalósításának lehetősége a rendszerváltásoknak kitett szolgálathoz, tehát a morális nihilizmus-hoz kötődtek.

Fiatal tisztként az olasz király tulajdonában lévő ezredhez került, ahol szavai szerint „az általános horthysta szellemben való nevelésen túl még fasiszta nevelést” is kaptak.

A világháború kezdeti szakaszára emlékezve Király meghazudtolja önmagát. 2004-es memoárja szerint már 1940-ben a központi hatalmak vereségével számolt. Nem tudta megérteni, hogy kiváló hadászati tanára, Bán Mihály ezredes hogyan hihette, hogy a németek megnyerik a háborút. Ugyanebben a memoárban pár oldallal később már úgy fogalmaz, hogy azért sokukban felmerült a németek legyőzhetetlenségének gondolata, amikor „csodálattal szemléljük az Üllői úton hömpölygő német haderő egyik gépesített oszlopát”. 1951-ben viszont a börtönben már egyértelműen magára vállalta a hívő horthysta katona szerepét, és azt állította az önéletrajzában, amit írtak vele, hogy amikor Bán ezredes azt mondta, néhány határ menti csata után „a gépkocsi menetsebességével fognak a hitleristák az Uralig előre törni, mi ezt el is hittük és tetszett nekünk”. A 2004-es memoárban a németek legyőzhetetlenségének gondolatához hozzáfűzi: „Mint

honvédtiszt, fegyverrel szolgáltam a törvényes kormány politikáját, de humanista beállítottságom folytán a tengely vereségére vágytam.”

Ez az idézet jelzi azt a tudathasadást, ami a katonai szolgálat rendszersemleges felfogásában rejlik. Helyes és igazolható szolgáltni az adott „törvényes” kormány politikáját, miközben humanista felfogásunkkal annak az erőnek a vereségét kívánjuk, amelynek győzelméért harcolunk. Király megvédi magát mint a haza mindenkori szolgálóját, és kimentti magát mint humanistát. Miközben a humanista vagy humanistább fél ellen harcol.

A Szálasi-kormány hadügyminiszterének, Beregyfy Károlynak a jobbkeze lett Király a minisztérium szervezési osztályán. Kulcsszerepe volt a nyilas Hadügyminisztérium megszervezésében. A totális mozgósítás érdekében ügyködött, hogy minél többen harcoljanak az ekkor már nyilvánvalóan elvesztett háborúban.

Azt állította a háború után, hogy minden törekvése a nyilas rendszer működésének akadályozására irányult. Maga köré szervezte a hasonlóan gondolkodó tiszteket, és egy szabotáló törzset alakított ki. Ezeket az állításait soha senki nem erősítette meg. Azok sem, akiket a vele ebben együttműködő társaiként megnevezett. Még azok sem, akik a háború után jelentkeztek az új hadseregbe, és jól jött volna nekik egy ilyen szabotáló törzsből való részvétel.

Egykori minisztériumi munkatársai szerint Király fanatikus katona volt, aki a nyilasoktól kapott parancsokat maradéktalanul végrehajtotta.

Király a Kőszeg védelmét ellátó csapatok vezérkari főnökének lódította magát, holott ő csak a vezér-

kari főnök segédtszjtje volt. Azért kellett önmagát utólag magasabb pozícióba tolnia, hogy a háború után kialakított legendájában ő lehessen az első számú ember, aki megakadályozza Kőszeg ostromát, megmenti a várost a pusztulástól, és levezényli csapatainak átállását a Vörös Hadsereghez.

Ezzel szemben Kőszeg városában folytak harcok, volt rombolás és emberáldozat. Király pedig nem vezette át a dandárját az oroszokhoz, hanem egymaga ment tolmáccsal tárgyalni, de az oroszok nem tárgyaltak vele, vissza sem engedték, a katonái pedig magukra maradtak.

Király szerepét a kapitulációban nemcsak ő maga, hanem a nyilas emigráció is túlértékelt. Hazai képviselőjük, a 2013-ban a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével kitüntetett Bakay Kornél azt írta, hogy „katonáink igenis ellenálltak... mindaddig... amíg hazaáruló, muszkavezető dezertőrök át nem álltak az ellenséghez, amint tette ezt Király Béla”.

Az orosz fogságból megszökött. Itthon kérte felvételét az új hadseregbe. A szökését eltitkolta, és felépítette a csapataival történt kőszegi átállás legendáját. Számos ellenállási érdemet költött magának, amelyeket a hozzá hasonlóan az új hadseregbe törekvő társai igazoltak kölcsönöségi alapon. 1945 augusztusában a kommunista pártba is belépett.

Mivel Királyt kiválóan képzett és remekül teljesítő katonának ismerték, elfogadták a meséit, hogy hasznosíthassák képességeit az új hadseregben, ahol kilenc hónap alatt századosból alezredes lett, 1949-ben pedig már ezredesként szónokol a

Rajk-banda rémtetteiről. Különösen igyekeznie kellett neki, hiszen a le tartóztatottak és később kivégzettek között volt mindhárom őt támogató tábornok, Pálffy György, Sólyom László és Illy Gusztáv. A kiállást a tábornokok ellen nyilván nem tagadhatta meg, hiszen pártfogoltjukként könnyen a vádlott-társuk lehetett volna. Így is sorra került.

Előbb azonban még ő is tábornok, vezérőrnagy lett 1950 tavaszán.

Nagyon hatékonyan szolgálta a pártállami diktatúrát, de sem érzelmi leg, sem világnézetileg nem kötődött hozzá. Számolt azzal, hogy kitörhet és a nyugati hatalmak győzelmével végződhet egy harmadik világháború, és neki a pártállamban „ellenálló” érdemeket kell szereznie, hogy egy nyugati típusú rendszerben is folytathassa a pályáját. Erre adott alkalmat a hadseregből kirúgott régi barátja, amikor kémtevékenységre szervezte be.

Ugyanakkor a magyar kémelhárítással is együttműködött az ő beszerzésén fáradozó emigráns csoport leleplezésével. A Katpol megbízásából provokálta és lebuktatta Czebe Jenő vezérkari alezredest. Czebét szökés közben lelőtték, társát kivégezték.

A Czebe-ügyben és a többi állambiztonsági ügyben játszott szerepét a rendszerváltás körül elhallgatta, amikor pedig ezekkel megvádolták, letagadta. Ellenlábásai pedig olyan ügyeket is ráhúztak, amelyekhez nem volt köze. Hazugságok és ellen hazugságok halmozódtak egymásra.

A tábornokok perében szinte mindenki tett rá – nyilván kikényszerített – terhelő vallomást. A különböző perekben elítéltek között sok barátja

és protektora volt. Magánbeszélgetésekben óvatlanul rendszerellenes kijelentéseket tett. A ráállított informátorok egyre nagyobb hada egyre több terhelő adalékkal szolgált. A szökés és az öngyilkosság is megfordult a fejében, amikor közeledni érezte a letartóztatását, de végül csak bevárta, hogy 1951 augusztusában letartóztassák.

Eörsi László kiemeli: noha a Király Béla elleni eljárás a koncepciók perек korában zajlott, ez a per kivételesen nem volt koncepciók. Én a koncepciók helyett inkább a fikciós per terminusát használnám, mert koncepciója minden pernek van. De a lényeg itt az, hogy Király Bélát azért fogták perbe, amit valóban elkövetett. Kétségkívül kémkedési ügybe bonyolódott. Igaz, együtt is működött az állambiztonsági szervekkel, de ezzel nem volt kiegészítve, mert akiknek szolgálatokat tett, Berkesi Andrással az élükön már letartóztatásban voltak, valódi fikciós perек áldozataiként.

Király terhelő vallomást tett bátyjára és sógornőjére is, akik kémkedésre szólították fel. Ők, akiket Király vallomása nyomán letartóztattak, valóban ezt tették.

Király nagyon részletes vallomást tett, többek között biszexuális orientációjáról, férfikapcsolatairól is beszámolt.

Perének kommunikálása Király számára nehéz feladat volt. Ha fikciós pernek állítja be, akkor ugyan beállhat a Rákosi-rendszer áldozatainak sorába, de elveszti azt a nyugati emigrációban és a rendszerváltás után itthon is érdemnek elkönnyelhető tény, hogy tett valamit kémként is a pártállami diktatúra ellen. Azonkívül a vádak sorában a máso-

dik világháború alatti tevékenysége is szerepelt, ami viszont már nem válik dicséretére, és ellentmond a kőszegi legendájának. Nem beszélve arról, hogy azért az ő perében is voltak fikciós elemek. Megvádolták kitalált szabotázsakciókkal is. Ráadásul a rehabilitációs eljárásban érvénytelenítették azokat a vádak is, amelyek megfeleltek a valóságnak. Mi több, elfogadták a legendáját, miszerint több ezer emberrel átállt az oroszokhoz. Még hozzá is költöttek a kitalált érdemeihez azzal, hogy parancsot adott Beregy felkoncolására. Király közel állt az akasztófához. El is híresztelték, hogy kivégezték őt.

Az utolsók között engedték szabadon 1956 szeptemberében. Szinte körül sem nézhetett öt év után a börtönön kívüli világban, máris benne volt a forradalom sodrásában.

Pár nappal a forradalom előtt még levélben biztosította Bata István honvédelmi minisztert: börtönévei alatt is rendületlenül bízott abban, hogy érvényesülni fog a szocialista igazságosság, és várja, „hogy ismét, változatlan lelkesedéssel állhassak munkába a szocializmus építésében és a magyar nép szolgálatában”.

Király erről a leveléről hallgatott. Azt a legendát terjesztette minden lehetséges módon, hogy már a forradalom előtt felvette a kapcsolatot Nagy Imrével, tehát nem a rákosista miniszternél, hanem a forradalom vezető politikusánál jelentkezett szolgálatra. Ám minden forrás arra utal, hogy Király csak október 30-án, a forradalom kitörése után egy héttel találkozott Naggyal.

Az ország vezetői már elismerték a forradalmat, amikor Király – akit

október 22-én mütöttek aranyérrrel – október 30-án kikerült a kórházból. Ekkor már napirenden volt a felkelő csoportokat összefogó, egységes karhatalom kialakítása, és akik erről tárgyaltak, messzemenően elismerték Király Béla kivételes képességeit, és a börtönévek hitelesítették őt.

Király ambicionálta is, hogy a forradalom katonai vezetője legyen, és nem is volt más a közelben, akit erre a posztra nála alkalmasabbnak tekinthettek volna. Mindenki elfogadta őt. Megnyerő és határozott kommunikációjával, egyéniségével mindenkit megnyert.

Ő kapott megbízást a Nemzetőrség megalakítására. Az ország honvédsége és rendőrsége az ő irányítása alá került.

Eörsi ezt írja: „Ekkor – életében először – saját politikai nézetei meggyeztek az éppen uralkodó eszmeiséggel, tehát karrierjét ekkor úgy építhette, hogy közben nem szolgált diktatúrát. A forradalom célkitűzéseihez mindvégig hű maradt.”

Az lett volna Király történelmi küldetése, hogy a honvédség, a rendőrség és a Nemzetőrség tevékenységének összehangolásával megteremtse a forradalom megvédésére és konszolidálására alkalmas fegyveres erőt. Erre valóban ő lett volna hivatott.

Csak hát november 4-én jöttek az oroszok.

A forradalom napjaiban koncepcionális különbség volt Király Béla és

Maléter Pál között a fegyveres erő integrációjának a kérdésében, és a vita mögött rivalizálás is meghúzóhatott. Király Béla Maléter kivégzése után egészen a rendszerváltásig a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel írt és beszélt Maléterről, a rendszerváltás után viszont csatlakozott a Malétert rágalmazók Pongrátz Gergely vezette csapatához.

Bibó István visszaemlékezése szerint november 3-án Király Béla azt mondta neki, reménykedik abban, hogy az oroszokkal folyó tárgyalások eredményre vezetnek, és békésen meg lehet egyezni, mert egyébként „a katonai ellenállásnak nincs értelme, és felelőtlenség erre gondolni is”. Ez volt a hivatott katonai vezető autentikus ál-

lásfoglalása. Azután pedig a katonai ellenállás legnagyobb akciójának vezetőjeként jelentkezett be a történelemben a nagykovácsi csata legendájával.

Nagy Imre megtiltotta, hogy a szovjet csapatokkal harcra bonyolódjanak. Király ennek megfelelően és a meggyőződésével ellentétesen parancsban tiltotta meg a fegyveres ellenállást. A miniszterelnök hajnali beszédét, miszerint „csapataink harcban állnak”, szinte mindenki az ellenállásra való felhívásként értelmezte. Király is. Úgy gondolta, a városban nincs esély, ki kell vonulni a hegyekbe és partizánharcot kell folytatni, amíg az ENSZ-ben nem



születik határozat Magyarországról.

Nyugati segítségben nem bízott, az volt a véleménye, legalábbis egy bő fél évszázaddal későbbi interjúja szerint, hogy ha az amerikaiak beavatkoznának, az mindenképp atomháborúhoz vezetett volna. Magyarország katonai megsegítése tehát lehetetlen volt. Abban bízott, hogy az ENSZ hatékonyan beavatkozhat, vagy Nagy Imrének sikerül valamilyen kompromisszumot kötnie. Ezért igyekezett összetartani a Nemzetőrség főparancsnokságát, illetve annyi nemzetőr csapatot, amennyit lehet.

Nagykovácsinál összegyűlt száz fegyveres, akiket a szovjet csapatok a légierő bevetésével pillanatok alatt szétkergettek, s a katonák egy része Király vezetésével átvonult a nyugati határon. Király ebből az eseményből kreált valóságos csatát, és az ellenállás feladását november 9-ről kitolta 11-ére, hogy ő legyen az utolsó ellenálló.

Királyon kívül nem bukkant fel soha egyetlen nagykovácsi ellenálló sem. A megtorló hatóságok sem találtak ilyet. Az emigrációban sem, a rendszerváltás után sem jelentkezett senki, aki azt állította volna, hogy Nagykovácsinál igazi csatában vett volna részt. Az a hatalmas robbanás, amelyet Király a csata részeként említ, a szovjet légierő által felrobbantott lőszerraktár zaja volt.

Renner Péter 1957 februárjában Bécsből hazatért, hogy a forradalom folytatását előkészítse. Lebukott, kivégezték. A megtorló hatóságok is, Király emigráns ellenlábasai is Királyt tették felelőssé a haláláért, holott neki semmi köze nem volt Renner magyar-

országi küldetéséhez. Ez volt az egyik első eset, amikor Király rágalmak harapófogójába került. Ez élete további részében rendszeresen megtörtént. Jobboldali, horthysta, nyilas ellenfelei az emigrációban rendszeresen felhasználták a pártállami hatóságok Király-ellenes rágalmait.

Király élvonalbeli szerepet kapott az emigrációban. Az ő tanúvallomása volt a legterjedelmesebb, leginformatívabb az ENSZ ötös bizottsága előtt. Ő hozta létre a Magyar Szabadságharcos Szövetséget (MSZHSZ), ő terjesztette ki annak a működését tizennégy országra, ő szerezte a pénzt a szervezet fenntartásához. Nagy szerepe volt abban, hogy Magyar Bizottság néven létrejött a magyar emigráció különböző ágait összefogó csúcsszerv.

Az emigrációban Király mindvégig a nyugati típusú demokrácia platformján állt. Az ettől jobbra és balra állóktól is elhatárolta magát. Ennek megfelelően jobbról is, balról is támadták. A magát rendszereken áthazudó tábornok megtalálta politikai önazonosságát. Ettől azonban még az addigi pályáján felgyűlt hazugságai nem váltak okafogyottá és bevallhatóvá.

Ezekhez még hozzátette, hogy őt a megtorlás éveiben a távollétében halálra ítélték, holott ilyen ítélet nem született. A rendszerváltás után is fenntartotta ezt az állítását, amikor már tudni lehetett, hogy az ügyét nem vitték végig az ítéletig. Ez eléggé motiválatlan hazugság volt, hiszen mindenki tudhatta, hogy Királyt biztosan felakasztották volna, ha otthon marad. Másrészt a rendszerváltás után is mondhatta volna, hogy az emigrációban az értesülései nem lehettek pontosak.

Nyugaton és elsősorban az Egyesült Államokban Királyt tekintették a magyar emigráns kormány fejének. Király tudását, képességeit, együttműködési készségét, demokratikus alapállását, a szélsőségektől való tartózkodását sokkal fontosabbnak ítélték, mint múltjának kínos részleteit, amelyeket a szélsőjobb-oldali emigráció folyamatosan pertaktált és rágalmakkal vegyített.

Így tehát Király hazugságainak megmaradt a haszna, és a legfontosabb vonatkozásban nem volt ekkor politikai ára. Mondhatnánk: megérte.

Amikor az emigrációban felbukkant Király kézírásos vallomása, amelyben az ÁVH fogságában a biszexualitásáról ír, valamilyen hamisítással sikerült elérnie, hogy azt a vallomást egy szakértő csoport hamisítványnak ítélje.

A különböző emigrációs csetepaték az MSZHSZ-en belül és kívül folyamatosan fenntartották a „hazugságszükségletet” Király részéről is, és ellene is. Ezekkel a szervezeti harcokkal, vádakkal, ellenvádakkal a visszaemlékezéseiben egyáltalán nem foglalkozik. Nem is sülyedt bele ezeknek a harcoknak a mocsarába. Vasszorgalommal építette a jövőjét. Mélyítette az angoltudását, 46 évesen beiratkozott a Columbia történelem szakára, és az amerikai kongresszus apanázsa eltartotta tanulmányai végéig.

A Harvardon tartott előadásokat a diákoknak, a hadsereg nagy előadótermeiben pedig népes tiszti hallgatóságnak. Az USA külügyminisztériumának megbízásából előadókorutat tett Ázsiában. Találkozott a meglátogatott országok vezetőivel. A Fülöp-szigeteken még a rádió is közvetítette az előadását.

Bármennyire sikeres volt az előadókörútja, a sikerre rá kellett még hazudni egy kicsit. Azt állította az ázsiai útjáról írott könyvében, hogy az ő hatására módosult hét ország véleménye arról, hogy le kell-e venni a magyar kérdést az ENSZ napirendjéről. Ezen országok szavazatainak köszönhető, hogy a magyar kérdés – akkor még – napirenden maradt. Ez nem volt igaz, mert az érintett országok egy részének nem is volt képvisellete az ENSZ-ben, a többiek pedig amúgy is az USA befolyási övezetéhez tartoztak és vele szavaztak.

Az 1960-as évek elején már a saját szervezetének a vezetősége is szembefordult vele. Nyilvánvalóvá vált, hogy az emigrációs politika a saját zárt terében reked, érdemleges hatása a magyarországi események alakulására nincs. A Kádár-rendszer konszolidációja, a hazai amnesztia, a magyar kérdésnek az ENSZ napirendjéről való levétele, a hidegháború enyhülése után Király kiszáll az emigrációs politizálásból, és a State Department szolgálatára, valamint történészi pályája felépítésére fordította energiáit.

1963-ban megszerezte történészdiplomáját, és egyetemi oktató lett New Yorkban. 1966-ban megvédte a PhD-jét, 1967-ben az év oktatójának választották. Szerették őt a diákok, és sikerei voltak az amerikai nők körében. 1971-ben professzor lett. Oktatott a Columbián, előadásokat tartott a Yale-en és még sok helyen.

Az 1970-es évektől kezdve hatalmas tudományszervezői munkát végzett. Angol és magyar nyelvű történettudományi könyvsorozatokat indított el, konferenciákat szervezett és ösztöndíjakat szerzett magyaror-

szági szakembereknek. A rendszerváltás után is folytatta nagyszabású kiadói tevékenységét szinte hosszú élete legvégéig.

Monográfiákat publikált liberális szellemben a felvilágosult abszolutizmus korának Magyarországról és Deák Ferencről.

Széles körű kapcsolatokat épített ki a magyarországi demokratikus ellenzékkel. Prominens ellenzékiek sorát látta vendégül.

A valóságtól elrugaszkodó legenda-építés hasznát visszaigazolta Király 1981-ben szamizdatban, 1986-ban Amerikában, 1988-ban Párizsban és 1989-ben Magyarországon megjelent memoárkötetének fogadtatása is. A memoárt hatalmas érdeklődéssel fogadták, alapműnek tekintették, tudatos ferdítést nem észleltek benne. Várnai Ferenc pedig 1986-os cikkében tényként fogadja el Király legendáját, miszerint ő már a forradalom előtt is Nagy Imre köréhez számított, és ezt azzal a hazugsággal toldja meg, hogy Király ragaszkodott 40 horthysta tábornok visszavételéhez a hadseregbe, valamint úgy idéz a memoárból, mintha Király az emlékirataiban is a Horthy-rendszer híveként nézett volna vissza a múltjára. (Magyarország, 1956. augusztus 3.)

Berki Mihály már feltárt néhány hazugságot és elhallgatást Király emlékirataiban, viszont ő is valótlanosságokkal bővítette ki a kritikáját.

Az 1990-es országgyűlési választásokon az SZDSZ, a Fidesz és az MDF kaposvári jelöltjeként indult. Egy szélsőjobboldali riválisa lépett fel ellene részben alaptalan, részben megalapozott vádakkal.

Az MDF csábításának ellenállt. A taxisblokádnak után, amikor a függet-

lenek közül átült az SZDSZ frakciójába, úgy látta, hogy „az SZDSZ a Fideszrel összefogva magvát képezheti azoknak az erőknél, amelyek kimozdíthatják nemzetünket a mai politikai, gazdasági és bizalmi válságból.”

Király ellen rögest megindult egy addig példátlan, azóta megszokott lejárató kampány Kubinyi Ferenc, Balaskó Jenő, Pártay Tivadar és mások lelkes közreműködésével.

Csurka István megírta, hogy Antall József megrendelésére kezdték el „igazságos” harcukat Király ellen.

A Király-ellenes írások jelentős részben olyan történészek, katonák közreműködésével készültek, akik a rendszerváltás előtt a pártállam szolgálatában jutottak hozzá levéltári anyagokhoz és hírszerzési információkhoz, a rendszerváltás után pedig a balszélről a jobbszélre ugrottak.

A tábornokok házában rablótámadás is érte Királyt.

A hatalmas jellemgyilkos kampányt perek követték, amelyekben Király támadóit elmarasztalták. Ezekben az években duzzadt hatalmasra az a szövegfolyam, amelyben a hazugságok, elhallgatások leleplezése és az ellenhazugságok, rágalmak tömege összegződött. Ez a Király útját 1957 óta követő jelenség ekkor bontakozott ki, és ekkor érte el a magyarországi nyilvánosságot.

A Király-ellenes támadássorozatra kritikátlan magasztalás válaszolt a másik oldalon. Király reális megítélése, az ő hazugságainak és az ellen irányuló hazugságoknak együttes feltárása lehetetlenné vált.

Csak most vált lehetségessé, bő másfél évtizeddel 97 évig tartó életének lezárulása után.

Tudatlanul?

Az 1989-es csehszlovákiai rendszerváltás idején játszódó hatrészes, *Az alvók/Eszmélet* című filmsorozat politikai krimi, a műfajnak megfelelő kusza és csak fokozatosan kibomló szá-lakkal, ki nem található megfejtéssel és meglepő, egyáltalán nem hepiendes befejezéssel. A 2019-ben, az HBO-nál készült cseh mű gyorsan kikerült a gyártó-szolgáltató kínálatából, de a Magyarországon viszonylag új, 2023 óta jelen lévő másik szolgáltatón, a SkyShowtime-on ma is elérhető.

A megjelenéskor írt, itthon nem nagyszámú reakció nagyjából egybehangzóan az volt, hogy a sorozat nagy erénye a hiteles miliő, a kommunista Csehszlovákia igényes megjelenítése. és bár így nem említették, de egyesek világossá tették, hogy ez a krimiszálnál fontosabb elem. Ugyancsak egyöntetűen dicsérték a többnyire kitűnő színészi alakításokat, amelyek hozzájárultak az egykori légkör felidezéséhez. Valóban, itt nyoma sincs a szocialista múltba visszahelyezett néhány film nosztalgikusságának, könnyedségének, „szépségének”. Bár a sorozat színes, a világ, amelyben játszódik, lepusztult, színtelen, nyomasztó, amit csak felerősít, hogy a prágai lakóházak, a lakásbelsőik egy része még őrzi az egykori, két háború közötti Csehszlovákia sok tekintetben modern polgári kultúrájának maradványait. A figurák, még a „rosszak” is, hitelesek, a főbb szereplők emberi vonásokkal ábrázolt, árnyalt alakok. Egyetlen kivétellel – a Vlagyimir Volkogonov nevű KGB-rezidens

maga a megtestesült gonosz. Ez az arcáról is leolvasható, sőt, szemben a többi szereplő státuszának megfelelő öltözékével, a viselete, valami fényes anyagból készült, stilizált esőköpenyszerűség, még inkább kiemeli: ő nem individuum, hanem egy birodalmi lépegető.

A film néhány kritikusa megjegyezte: a történet négy vagy öt részben is elmesélhető lett volna, a dramaturgia néha megcsuklik, vagyis a hihetőség csorbát szenved – ami nem tesz jót a kriminek.

A sorozatnak létezik a hiteles miliőteremtés és a krimiszál mellett egy harmadik eleme is, nevezetesen az, hogy az alkotók húsz évvel a csehszlovákiai bársonyos forradalomnak nevezett fordulat után mit mondanak a rendszerváltásról. Ennek az aspektusnak aktualitást ad az idén októberben esedékes csehországi választás, ahol nyilvánvalóan a mai viszonyokról vallott nézetek a fontosak, és közvetlenül már keveseket érdekel a harmincöt évvel ezelőtti genezis, de rejtettebben az utóbbi hatása is jelen van. Az előrejelzések szerint mindenestre a választások esélyesének, Orbán Viktor örömére, a törekvéseiben sok tekintetben a magyar miniszterelnökhöz hasonló célokat követő Andrej Babiš, illetve pártja, az ANO mutatkozik. Babiš életútja inkább hasonlítható Trumpéhoz, mint Orbánéhoz, amennyiben ő nem politikusként gazdagodott meg (Csehország második leggazdagabbjaként tartják számon), elitellenes programmal már

gazdagon lépett a politika színpadra, lett előbb pénzügyminiszter, aztán 2017 és 2021 között miniszterelnök. Trumphoz hasonlóan őt is gazdasági visszaélésekkel vádolták meg, ami nem rontott az esélyein. Különbség közte és az amerikai elnök között, hogy míg Trump orosz zsarolhatósága nem bizonyított feltételezés, addig a szlovák származású Babišról elég széles körben bizonyítottnak látják, hogy Bures fedőnéven 1989 előtt a csehszlovák politikai rendőrség, a hírhedt StB besúgója volt, sőt feltételezik, hogy egykor külkereskedőként a szovjet KGB-nek is jelentett. Babiš 2024-ben azonban megállapodásra jutott a szlovák szervekkel, így utóbbiak azt állítják, hogy az ügynökműtről nincs bizonyíték a birtokukban, a volt miniszterelnök ugyanakkor visszavonta a jóhírnév-sértés címen indított kártérítési keresetét.

Bár Csehországban is számos a megoldatlan probléma (hol nem?), mégis, Magyarországgal összehasonlítva sikeres az ország, így kívülről, ugyanúgy, ahogy Trumppal kapcsolatban is nehezen érthető, hogy egy elvtelen, dúsgazdag, zavaros múltú, a politikusoktól elvben elvárható morális normákat felmutatni, képviselni nem tudó, egyszer már elbukott fickó elitellenes demagógiája hogyan tűnhet hitelesnek bárki szemében, mitől válik az illető választási esélyessé. Ide kapcsolható, hogy *Az alvók* premierje napján, 2019-ben 250 ezer ember tüntetett Prágában a feltételezések szerint ügynökműtről miniszterelnök, vagyis a most újra esélyes Babiš ellen. A filmsorozat talán ad némi adalékot a talányosnak tetsző jelenség megértéséhez.

A film angol címe *The Sleepers*, a cseh *Bez vědomí*, magyarul *Eszmézés*

nélkül, amiből nálunk *Az alvók/Eszmélet* lett. Mindezen változatokkal összhangban van a főcím alatt futó képsor, ahol az érdemi szereplők láthatók, valamennyien alvó pozícióban. Ugyanakkor a főcím meglehetősen talányos, a megfejtése nem evidens.

A sorozat mintegy előjátékként azal indul, hogy 1977-ben a politikai rendőrség két tagja a lakó távollétében behatol egy lakásba, de szemben a „szokványos” megoldással, hogy a lehallgatókészülékeket nyom nélkül helyezik el, a rangidős éppen ellenkezőleg, demonstrálja, hogy ott jártak: szándékosan összetör néhány tárgyat, és lepisálja a vetetlen ágy párnáját. (A megfigyelés a diktatúrában ugyebár nem csak a titkok megismerését, a megfélemlítést is szolgálja.)

Egy tizenkét éve Nagy-Britanniában élő emigráns cseh házaspár, a hegedűművész Marie és az „általános értelmiségi” Victor Skala 1989-ben, élve az enyhülés lehetőségével, de még a fordulat előtt, hazalátogatnak. Kisvártatva mindkettejüket elgázolja és cserben hagyja egy autó, Marie kórházba kerül, Victor eltűnik. (A sorozat későbbi részében kiderül, hogy a gázolás nem titkosszolgálati merénylet volt, mint sokan, így a nézők is hiszik, hanem fatális véletlen.) Marie, miközben keresi a férjét, nyomoz és bujkál feltételezett üldözői elől, meglepően, mondhatni inadekvátan ügyes. (A néző erre legyint, szokott ilyen lenni, így megy előre a történet.) Közben Victort a csehszlovák politikai rendőrség, az StB, ennek egy megfáradt ügynöke, Václav Vlach és a KGB prágai rezidense, Volkogonov, valamint az angol titkosszolgálat helyi képviselői is keresik. Valamilyen ismeretlen ok miatt a brit követség két fedett MI6-ügynöke, Gerald és

Susanne egymás ellen is dolgoznak. Idővel kitűnik, hogy Gerald rabolta el Victort, mert vallomásával kívánja gyanúját igazolni, hogy a disszidens valójában az StB beépített embere. Kissé homályos, hogy Gerald akciója mennyire cége tudtával történik, mindenesetre Susanne a cselekmény egy előrehaladt stádiumában eléri, hogy az MI6 kiszabadítsa Victort, és lefogja Geraldot, aki ekkor, megkésve döbben rá, hogy nem az StB, hanem a KGB ügynökét vallatta. Gerald sorsáról a továbbiakban nem esik szó, de a cselekményből kitűnik, hogy az angolok Victort változatlanul saját ügynököknek tartják.

A fogságából kiszabadult Victor, Susanne tanácsára, az időközben győztes bársonyos forradalomban azzal lép a nyilvánosság elé, hogy a KGB rabja volt, ellenzéki, emigráns múltja miatt megkínózták. A hősi mítosz egyből potentáltá teszi, ami megfelel az MI6 és a KGB szándékainak is.

Marie, férje keresése közben összefut régi szerelmével, akiről a néző csak azt tudja, hogy egykor zongorán kísérte fellépését, és ellenzéki tevékenység miatt 1989-ben, a fordulat előtt egy kocsmában pultos. A győztes forradalom után ez a jámbor, pupáknak látszó fiatalember kerül az StB élére, ahol persze az ajtót is alig találja, miközben a politikai rendőrség gárdája szorgalmasan égeti el a dokumentumokat. A brit és a szovjet titkosszolgálat egymástól függetlenül azt szeretné, hogy a fiatalember helyére, illetve a belügyminiszteri posztra Victor kerüljön. Susanne, az MI6-ügynök sajnálattal veszi tudomásul, amikor terve nem jön be. A KGB-s Volkogonov viszont aktívabb: mint StB-s kollégájának, Vlachnak

némi büszkeséggel elmondja, ők megcsinálják azt, amit a nyugatiak csak szeretnének elérni, de normáik miatt eszközeik korlátozottak. Természetes halál látszatát keltve meggyilkolják Marie régi szerelmét, és így Victor lesz a belügyminiszter. Volkogonov arra is emlékezteti Vlachot, hogy régóta tudják: a kommunista rendszer összeomlik, erre a helyzetre (is) készültek.

Marie, Victor kiszabadulása után megkísérli férjét szembesíteni néhány magyarázatot igénylő ténnyel, lényegében sikertelenül. Végül eljut Vlach ügynökhöz, aki teljes apátiájában elmondja, és „házi archívumból” dokumentálja is, hogy 1945 után szovjet kérésre ő szerzett hiteles személyi dokumentumokat csehszlovák KGB-ügynökök felépítéséhez, vagyis Victor nem egyszerűen szovjet ügynök, hanem valójában nem is Victor Skala. Marie természetesen kiborul, addigi viselkedése alapján azt hinnénk, feltárja az igazságot. Az utolsó snittből azonban megtudjuk, hogy miközben levonja a logikus következtetéseket, formálisan nem hagyja ott Victort, aki megértette vele: a KGB gyilkos bosszút állna, ha az ügynök lelepleződne.

A sorozat címe, illetve a főcím alatti említett képsorok a végkifejlet ismeretében csak így értelmezhetők: ébresztő, eszméljetek, lássátok a valóságot! A film éppen csak jelzi az úgynevezett bársonyos forradalmat, így aki nem ismeri a tényleges történeteket, lényegében csak a titkosszolgálatok ténykedését látja. Bori Erzsébet írta meg a *Magyar Narancsban* (2020. február 18.), hogy a mű a térségben közkeletű vélekedést sugallja, miszerint valójában nem volt rendszerváltás, a szovjetek és a helyiek

által vezényelt titkosszolgálati akciók bújtak meg a látszólagos történések mögött. Én ezt annyiban árnyalnám, hogy az MI6 jelenlétével ebbe a szerepbe a nyugatiakat is bevonják, azaz – amit Volkogonov említ –, hogy az utóbbiak legfeljebb gátlásosabbak.

Természetesen nem lehet olyan naiv az ember, hogy feltételezze, a titkosszolgálatok ténylegkedtek a rendszerváltások idején, de kizárólag manipulációkat látni a történések mögött: igazi összeesküvés-elmélet. Az ilyen interpretációkban nem érdemes koherens logikát keresni és a hitekkel szemben nem hatnak a racionális érvek. Felvethető: a titkosszolgálatok céljai, feladatai a politikai fordulattal gyorsan átrendeződtek, még követni sem mindig tudták az eseményeket, nemhogy irányítani. Az átmentett kommunista titkosszolgálati befolyás és a kibontakozó nyugati orientáció, NATO- és EU-tagság nincs összhangban. A film által nem érintett népi vélekedés – hogy a Nyugat csak piacot, gazdasági lehetőségeket akart szerezni – sem illeszthető az átmentett titkosszolgák irányító szerepéhez stb. A sorozat rendszer-

váltásról vallott szemlélete nyilván a közvélekedésnek kívánt megfelelni, talán az alkotók maguk is osztották ezt a véleményt, vagyis nem ők találták ki, de a maguk eszközével erősítették. Mindenesetre logikus Bori Erzsébet egykori rezüméje: a sorozat vége – és tegyük hozzá, a társadalomban széles körben élő nézet – szerint a rosszak elnyerték jutalmukat, a jók megkapták méltó büntetésüket. Ha erős az ilyen hit, a feltételezés, hogy a világot háttérhatalmak, mélyállamok manipulálják, hogy a valós mozgatórugók laikusok számára nem láthatók, akkor a választásokon az érzelmi proteszt, a rövid távú remények válnak meghatározóvá, jöhet, sőt ismétélhet akár Trump, Babiš, Fico és Orbán is, illetve ha elegendő tömeg csalódik bennük, ugyanezért akár bukhatnak is.

Az alvók/Eszmélet. Cseh filmsorozat, HBO, 2019. Rendező: **Ivan Zachariáš**. Forgatókönyvíró: **Ondřej Gabriel, Ivan Zachariáš**. Operatőr: **Jan Velický**. Főbb szereplők: **Táňa Pauhofová, Martin Myšička, Jan Vlasák, Petr Lněnička, David Nykl, Hattie Morahan**.

Körizs Imre

Sáncok, cselek, erődök

Bartók Imrével kapcsolatban rendre elhangzik, hogy fő műve – szerintem az egész negyven körüli nemzedék fő műve – a *Jerikó épül* című regény. Erre bizonyára azért is szokás emlékeztetni, mert megjelenése idején a könyv nem kapta

meg azt az elismerést, amely kijárt volna neki. Illetve nem is a könyvnek van szüksége a figyelemre, mert annak ez mindegy, és ebből a perspektívából az író személye sem érdekes: mi, olvasók tartozunk vele magunknak.

Hibriditás, látomás, pszichológia, biológia és filozófia – ezek a fogalmak jutnak eszembe Bartók 2011-ben megjelent, *Fém* című első könyvéről. Ezeket a következő műre, a vad biológico-filozófiai akcióthriller-trilógiára is (*A patkány éve, A nyúl éve, A kecske éve*) jellemzőnek érzem, az előző kötet zárt személyessége nélkül. A *Láttam a ködnek országát* című következő regény elbeszélője egy nemzetközi könyvfesztiválról nemzetközi könyvfesztiválra légtornászként repdeső kiadói szakember, hangja pedig a krómosan csillogó cinizmusé. Ezután jelent meg a *Jerikó*, majd a Hermann Broch könyvét továbbgondoló *Majmom, Vergilius* című, egyetlen hosszú prózaverset tartalmazó kötet. Az a fejezet pedig, amely a huszonhárom író munkájaként létrejött Budapest Nagyregényben Bartóktól olvasható – mint e kritika egyik éles szemű előzetes olvasójának feltűnt – témájában, motívumaiban és egyes cselekményelemeiben már a *Damient* előlegezi meg.

Bartók legutóbbi regénye mindedig a *Lovak a folyóban* volt, amelyet Bethlenfalvy Gergely így értékelt a *Literán*: „naplójellegű elbeszélést olvasunk, sok esetben bornírt egotripként, amely a privát élet kulisszái között és a horror-thriller műfajokhoz tartozó közönségfilmek és irodalmi művek suspense-dramaturgiája révén jelenik meg (...). Azonban (...) az említettek alkalmazásával egyidejűleg azok éles kritikáját is megképzí”. A *Jerikó*val való összevetésben Bethlenfalvy így fogalmaz: a korábbi könyvnek tulajdonított „nyelvi burjánzás, a feldolgozhatatlanságig (olvashatatlanságig?) gerjesztett asszociatív működés, a *Lovak a folyóban* ese-

tében egy mérsékeltébb, önkorlátozóbb formában jelenik meg”, majd öniróniától sem mentesen hozzáteszi: „kevésbé részesít a kudarc tapasztalatában”.

Az olvasás hol ilyen, hol olyan fokú megerőltető volta állandó motívumnak tűnik a Bartók könyveiről szóló kritikákban, de ez most a *Damiennel* kapcsolatban alig vetődhet fel, akkor is inkább csak tematikus szempontból. A regény ugyanis egy sakkozóról szól, és főleg a világ különböző pontjain megrendezett sakkversenyek idején játszódik. És bár több helyszín, sőt több kontinens is megjelenik könyvben, a történet a versenyeknek otthont adó, modern, kissé hodályszerű épületbelsőkb, rendezvénytermekben, szállodákban zajlik. A legtöbbször leírt tájat a sakktábla hatvannégy mezője alkotja, a jelenben játszódó fő történetszál helyszínei szinte csak a versenyekre korlátozódnak, és ettől a könyv, nem nehéz belátni, akár unalmas is lehetne.

Talán meglepő, hogy valójában erről szó sincs. Ahhoz, hogy a regény végig fenntartsa az olvasói érdeklődést, persze bizonyára az is kell, hogy a főhős, a francia Damien Lazard ne csak a szinte semmiből előkerült világbajnok-esélyes legyen, hanem hogy emellett egy titokzatos telefonos applikáció önkéntes ügynökeként is dolgozzon, illetve szinte üstökösként befutott sakkozói pályafutása mellett megismerjük a múltját, személyiségét és emberi viszonyait is.

Regényről írva a kritikusok gyakran szembesülnek azzal a problémával, hogy úgy kell értékelniük a könyvet – szerencsés esetben kedvet csinálniuk hozzá –, hogy közben ne csökkentsék az olvasó élvezetét

fontos részletek kifecsegésével. Különös, de most nem érzem ennek a veszélyét: mintha a *Damien* lényege nem a cselekmény szintjén zajlana. Van abban valami, amit Bartók a könyv bemutatóján arról mondott, hogy eddig ez a leginkább karakterközpontú története. Maga a cselekmény csakugyan nem különösebben szövevényes: az apja által felnevelt, a regény jelenében harmincegy éves férfi túl van élete nagy szerelmi válságán, de nem tudja kivenni a fejéből Chiléné, a Budapesten megismert dél-afrikai asszonyt, akinek Marlice nevű édesanyjával még a szakítás után is szoros netes videókapcsolatban marad.

Igaz, a Wagner-rajongó apa – „igazi polihisztor (...), művész és tudós, botanikus, csillagász és történész” – kimondottan bántalmazó természetű ember, aki veszélyes kísérleteket végez a fiával: majdnem az agykárosodásig dokumentálja például egyes anyagok egyikükre vagy másikukra tett hatását. Chilénének férje és gyereke van, a férj azonban teljesen homályban marad, pedig a nő, kissé megfoghatatlanul, vagy végső soron nagyon is banálisan (bár Bartóknál semmi sem banális), a családjára hivatkozva szakít Damiennel. Marlice – talán a saját lánya afféle pótlékeként – videochaten keresztül rendszeresen terápiás beszélgetéseket folytat a férfival, miközben főhivatásként történelmi témákat ábrázoló szönyeget sző Fokvárosban.

Damien édesanyjának hiányára egyetlen elejtett mondat utal: egyszer rendőrök jelentek meg a család házánál, vagyis az asszonyt baleset érthette, gyilkosság áldozata vagy öngyilkos lett. Nekem kissé hiányzik legalább tíz év a személyes tör-

ténetéből: miután kikerült az apa felügyelete alól, mi történt vele, mit tanult, mit dolgozott? Mert az nyilvánvalónak tűnik, hogy a Chilénével történt budapesti találkozásukig nem sakkozott olyan magas szinten („három évvel ezelőtt még senki sem hallott róla”), amiből megélhetett volna.

A Chilénéhez fűződő viszonya akkor fordul komolyra, amikor a nő lányának tartott sakkóra után mentőt hívnak egy utcán fekvő emberhez, akinek „a feje alatt sűrű vértöcsa terjengett”, sőt, nemcsak a feje tört be, hanem infarktusa is volt. A könyvben újra és újra felbukkannak irracionális mozzanatok, de ezek annyira kilógnak a tapasztalati világból, hogy szinte fel vannak címkézve – egy szája helyén is szemet viselő sakkozó, egy elefántfejű gyerek –, ehhez képest az, hogy a mentővel be-mehet a kórházba Damien, Chilene, de még az utóbbi kislánya, Elna is, egyszerűen csak nem életszerű. Ahogyan az sem, hogy az infarktuson, majd az életmentő beavatkozás során intubáláson átesett ember a súlyos fejsérülésével másnap reggel már a kórház kertjében ülhessen. Damiennnek egyébként nemcsak a Chilénéhez fűződő viszonyában jelent fordulópontot az eset, hanem a Tashmitum nevű eutanáziaszolgáltatással való kapcsolata is ekkor kezdődik.

Az olvasón egyébként már a könyv elején furcsa érzés lehet úrrá, az első oldalakat ugyanis átjárja valami különös stiláris bizonytalanság. Annak, aki a „vörös üstökkel” szókapcsolatot olvassa, elsőre alighanem nagy kérdőjelek, nem pedig haj jut az eszébe, a „csillapíthatatlan kedv” valahogy nem találó az eső egyhangú szitálá-

sának érzékeltetésére. Ebben a mondatban pedig az alany, a tárgy és az állítmány nem illik össze: „a versenylétkör (...) a vademberekből is előcsalogatja a társasági normák betartását”. Igaz, az olvasó itt már nem is csodálkozik, inkább csak tanácstalan, mert az előző oldalon a következő abszurd szókapcsolatra bukkant: „a tehenek és kecskék bágyadt mekegése”. És nem egyszeri tévesztésről van szó, mert húsos oldallal később egy csőrös állat esik áldozatul téves tulajdonításnak: „fehér galamb, szájában olajág”. Ugyanilyen érthetetlen, hogy Nagy-Britanniában és Luisianában megrendezett sakkversenyeken hogyan ehetnek a jelenlévők állandóan – pogácsát. Sejtethetnénk ezek mögött valamiféle narrátori szándékot, vagy elintézhethetnénk a jelenséget az olyan kritikusok módjára, akik a „játék” szóval illetik azt, amit nem értenek, de valahogy egyik megoldás sem tűnik kielégítőnek.

Mindez az inkonzisztencia annál is meglepőbb, mert Bartók stílusa alapvetően most is igazán artistikus, a legkevésbé sem hevenyészett. A könyv lapjain szinte a költőiségig kidolgozott találó hasonlatok és metaforák követik egymást. Ezek olvasván csak még furcsábbak a könyvben eleinte sűrűbben, aztán ritkábban olvasható sutaságok vagy nyelvi közhelyek, vagy akár a Paulo Coelho írásművészetét felidéző hangzatos szövegek: „ha egyszer kilépett a gyerekkor akolmelegéből, akkor többé nem tarthat szünetet, nem húzódhat be a perc hajlékába, kicsiny tutaja immár ott sodródik az idő ráérősen, de annál hatalmasabb erővel hömpölygő folyamának hátán.”

Már a könyv elején kiderül, hogy Damien, akit „körülleng a depresz-

zió”, és „érthető és rokonszenves gondolat”-nak tekinti, hogy megölje magát, egy telefonos applikáció segítségével a „meghívott halál” végrehajtója is: „álruhás halálistenkét tévelyeg a világban”. A telefonján ugyanis időnként aktiválódik a titokzatos Tashmitum. Az applikáció neve a Damien perspektívájából megszólaló, de a főszereplő belső hangjával nem egészen azonosítható elbeszélő szerint „eredetileg egy szárnyas babiloni álomdémonra utalt”, vagy talán, teszi hozzá, „szárny nélkültre, ebben a kérdésben megoszlottak a forrásmunkák” – illetve, szól a végképp elbizonytalanító megjegyzés: „talán nem is nagyon voltak idevágó forrásmunkák, és csak elképzelte”.

Damiennek minden olyan városban, ahol az éppen aktuális sakkverseny zajlik – a skót–angol határon fekvő Berwickben, St. Louisban, a Comói-tó mellett, és Budapesten is –, feldob az app eutanáziára előjegyzett, különböző korú és társadalmi háttérű ügyfeleket, a szolgáltatást ezek irányában aztán ő hol vállalja, hol elutasítja. Egyszer megtudjuk, hogy a művelethez egy zöld folyadékot tartalmazó fecskendőre van szükség, ami érzésem szerint oda nem illő, sablonos konkrétum az egyébként roppant homályos folyamat leírásában. A beavatkozást megelőző beszélgetések általában nyugodtak és emelkedettek, és talán furcsa, de ez nekem a történet hihetős mozzanatai közé tartozik. Magam is ismertem egy embert, aki később elviselhetetlen betegséggel küzdve, egy olyan ország polgáraként, ahol ezt megtehetette, eutanáziához folyamodott. A tervezett időpont előtti este felhívta egy barátja, aki a maga lehengerlő lendületességével soha-

sem mutatott különösebb érzékenységet a világi etikett merev normái iránt, és most is természetesnek tartotta, hogy az utolsó lehetséges pillanatban még fontos felvilágosítást kérjen egy készülő munkájával kapcsolatban. „Tudod, én holnap halok meg, ugye megérted, hogy ilyesmivel most már nem tudok foglalkozni?” – felelte az illető szelíden.

Damien apján, Chilene nevű szerelmén és ez utóbbi anyjának, Marlice-nek a személyén kívül fontos figura még a könyvben az Étienne Berdeut nevű versenybíró, aki rendre megjelenik Damien versenyein, és meglehetősen közvetlen viszonyt ápol vele, illetve egy ízben arról beszél, hogy már több mint száz évvel korábban is élt és bíraskodott. A varjak által közvetített QR-kódok segítségével kommunikáló Zjamenev gyakorlata is abszurd, hozzájuk képest az egyik tornáról váratlanul eltűnő, majd egy különleges terrorisztikus antiversenysakkmozgalom aktivistájaként robbantani készülve visszatérő Studer alakja már-már megejtően realiztikus.

Bartók szóalkotásai („hamuszirom”, „mannahullás”, „ostyamagány”, „hógát”) és jelzős szerkezetei is emlékezetesek („taktilis minimum”, „gecsemánés szomorúság”, „humuszos szabadság”, „afáziás léptek”), stílusa gyakran lírai, sokszor ötvözi a biológiai a technológiaiával. Az elbeszélő olykor aforisztikus: „Az építészet, akár a lélektan, azon a belátáson nyugszik, hogy a belső tér összehasonlíthatatlanul tágasabb és formálhatóbb a külsőnél”; „élete olyan, akár egy gyurmafilm: tolakodóan materiális, mégis nélkülözi az anyag jelentette biztonságot”. Máskor azonban a hangzatos szofizmák-

tól sem riad vissza: „ami megtörtént, többé nem lehetséges, sőt talán sosem volt az. A lehetetlen az, ami megtörténik”.

Már volt szó az elbeszélő megbízhatatlanságáról. A könyv rövid utolsó fejezete kimondottan megkérdőjelezi a narrátor megbízhatóságát, amit Görföl Balázs a *Narancsban* „mesteri meglepetés”-nek nevez, Valuska László pedig a *Könyves Magazin* honlapján a *Harcosok klubja* című film emlékezetes csavarjára utal vele kapcsolatban: „Képzeld el a pszichotikus, megbízhatatlannak tűnő narrátort, aki annyira belelát mindenbe, mintha csak magáról mesélne egy feszült, pörgős sporttörténetben.” Megbízhatatlan elbeszélő alkalmazása régóta ismert fogás, a klasszikus krimiknek egyenesen elengedhetetlen eszköze, hiszen úgy kell eljutni a gyilkos leleplezéséig, úgy kell adagolni a szükséges információkat, hogy az olvasó lehetőleg mégse találja ki, vagy legalábbis ne túl korán, hogy ki a tettes.

Bartók könyvének narrátorában sem lehet teljesen megbízni, mint azt az elefántfejű gyerek, az ürbe vagy a Mariana-árokba tervezett világbajnoki mérkőzés vagy az állán is szemet viselő sakkzó példája mutatja. A stiláris zökkenőket a magam részéről már nem tudom ide sorolni: azzal valahogy tetszőleges mértékűre növelnék az elbeszélő iránti gyanakvás dimenzióit. Bár attól tartok, hogy ez a könyv befejezésének ismeretében így is van: nem tudható, hogy végső soron mi az, ami a regényben valóságos, és mi az, ami nem. És itt nem az olvasó valóságáról van szó, hanem a regényéről. Valami olyan érzéssel tettem le a könyvet, mintha a tudtom nélkül ültettek

volna ringlispálbe, és közben valaki még az ajándécsomagomat is szétcincálta volna, és a kör végén most nekem kellene rendet csinálnom, a körhintás pedig a maga részéről csak mosná a kezeit.

A *Damien* érdekes regény, még általam fogyatékoságnak érzett vonásaival együtt is messze kiemelkedik a kortárs próza sokszor szürke, máskor akár csillámló átlagából, és végig érezhető, hogy komoly intellektuális teljesítmény áll mögötte: ott a helye az év legértékesebb köny-

vei között. Ugyanakkor aligha én vagyok az egyetlen, aki az olvasás szellemi kalandja után a könyvet mégis a magára hagyatottságnak azzal a benyomásával tette le, ami lehetne akár becses esztétikai tapasztalat, megszenvedett művészi többlet is, de ebben az esetben mégis inkább járulékos veszteségnek érzem.

Bartók Imre: *Damien*. Budapest, 2025, Jelenkor. 392 oldal, 4999 forint.



Csepeli György

A szabadságnak nincs neme

121

A borostyán már az ókorban is kedvelt anyag volt, melynek értékét fokozta, hogy sárgásan áttetsző falú kriptaként csodálatosan épen maradt kisebb állatok, rovarok növényi roncok maradványait őrzi, kimenekítve őket az idő hatalmából. Sally Potter 1992-ben készítette Virginia Woolf Orlando nevű, nemet váltó regényhőséről mintázott filmjét, melynek 2025-ben digitalizált, felújított kópiáját a magyar művészmozikban most láthatjuk. A kópia minden részletében megegyezik az eredetivel, borostyánként megőrizve az évtizedekkel korábban felvett képek színpompáját, a ma már nem élő vagy időközben megöregedett színészek varázslatos alakításait.

Virginia Woolf a regényt 1928-ban írta. Az író ekkor a barátnője, majd később szeretője, Victoria

Mary Sackville-West által teremtett szerelmi hálóban vergődött, aki hol férfakkal, hol nőkkel kezdett sosem boldog viszonyt. Virginia rá gondolatott, amikor megteremtette hősét, aki életét férfiként kezdte, majd nőként folytatta.

A lordnak induló Orlando élete I. Erzsébet angol királynő udvarában ível fel, s miközben a királynő, majd utódai rendre eltávoznak az életből, Orlando továbbra is él. Születése után másfél évszázaddal nőként él tovább. A regény ereje onnan van, hogy főhőse, Lord és Lady Orlando ugyanaz a személy, önmagát nemétől függetlenül ugyanannak érzi, miközben a környezet az azonosságot képtelen elismerni. A társak által látott testi különbség erősebb, mint a csak Orlando számára érvényes láthatatlan azonosság.

Sally Potter hosszú éveken át készült filmje bemutatását követően zajos sikert aratott. A film 1992-ben megnyerte a velencei fesztivál nagydíját, az Arany Oroszlánt, melyet díjak sora követett. Orlando férfiként I. Erzsébet uralkodása alatt kezdődött története II. Erzsébet uralkodása idején ér véget, amikor immár nőként megszüli kislányát, aki anyja szeretetétől övezve megteszi első lépéseit az életbe, melyben nőként nőhet fel, megszabadulva a nemek közötti viszonyokat a nők kárára egyensúlytalanságban tartó béklyóktól.

Amikor a film a fesztiválok porondjára került, a 20. században megjelent és felvirágozott feminizmus a zenitjén volt. Az első világháború csataterein férfiak milliói maradtak holtan, az életben maradtak közül sokan magatehetetlen sebesültként tengették életüket, s akiknek a teste ép maradt, azok lelkükben halálukig nem tudtak szabadulni a négy évig tartó értelmetlen emberirtás traumáitól. A nők átvették a munkából kiesett férfiak helyét, s bebizonyosodott, hogy munkájuk ugyanannyit ér, mint a férfiaké. A második világháború után a szexuális forradalom a nőket megszabadította a nem kívánt terhesség rémétől, a szekularizáció jóvoltából lekerült róluk a házastársi hűség bilincse, elválhattak, újra házasodhattak, s ha érzéseik úgy diktálták, társat saját nemükből választhattak. Mindez erőteljes társadalomkritikai ideológiaként jelent meg, mely a nemek közötti teljes egyenjogúság jegyében mozgósította a nőket és a velük egyetértő férfiakat.

Potter filmje könnyen beilleszthető volt a nemek közötti egyenjogúságot

követelő programba, mely idővel az eredeti feminista szándékokkal ütközve jelentősen bővült, helyet követelve a nap alatt a lesbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer szavak kezdőbetűivel jelölt LGBTQ emberek mindegyikének. Orlandót nem volt nehéz a Bibliából származó konzervatív kétosztatú nemi felfogás elleni lázadás hőseként ünnepelni.

Sally Potter kiszakította a regényt az író élettörténeti kontextusából, de megtartotta annak magvát. A rendező azonban már közvetlenül az *Orlando* bemutatása után, majd később is erőteljesen tiltakozott filmje feminista interpretációja ellen, miközben nem a feminizmust kritizálta, hanem csak az igényt utasította el, hogy a művészet bármilyen izmusnak legyen a hordozója.

Egy ötszáz év alatt zajló történet esetében nyilvánvalóan nem működnek a drámai cselekményekkel kapcsolatos arisztotelészi elvárások. Orlando ugyan végig látható és jelen van, de partnerei, akikkel komikus vagy tragikus kapcsolatokba kerül, állandóan változnak, s ezáltal a különböző korokban, különböző személyekkel létrejövő kapcsolatoknak nincs lélektani értelemben komolyan vehető tétjük. Potter ezt a már Woolf számára is létező problémát úgy oldja meg, hogy radikálisan leegyszerűsíti a narrációt, tematikus egységekre bontja a múlt időben zajló történéseket, s Orlandót kísérleti személyként kezeli, akinek viselkedését az egyes helyzetekben a maga által választott ható erő függvényében vizsgálja.

A film kezdetén Orlando csinos, fiatal fiú, akin megakad I. Erzsébet királynő szeme, ami előhívja Orland-

dóból a férfit. Ezt a szép és kedves fiút a királynő arra kéri, hogy örökké maradjon fiatal. A filmben Orlandót mint férfit a női szem teremti meg, s ha van kiszolgáltatott ember ebben a viszonyban, az a férfi, és nem a nő. Férfiként Orlando olthatatlan szerelemre gyullad az angol királyi udvarba küldött orosz nagykövet csodálatosan szép lánya iránt, de a szerelemnek nincs, nem is lehet kifutása. Sasha hercegnőt a cári akarat visszaparancsolja Londonból a távoli Moszkvába.

A szerelem férfiként is eléri Orlandót. Már a viktoriánus korban járunk, amikor felbukkan a kalandkereső Shelmerdine, aki éppen olyan csábos és szép, mint Sasha hercegnő volt a reneszánsz fejezetben, de Orlandónak a szerelem férfiként sem hozza el a boldogságot, választottja nem bír ellenállni Amerika hívásának.

Orlando férfiként, nőként egyaránt elbukik a szerelem próbáján. Másik szenvedélye a szellem és az alkotás. Nőként verseket ír, meghívja magához Shakespeare kortársát, a zavaros életű, éles nyelvű költőt, akinek évi apanázst ad abban a reményben, hogy elismeri tehetségét. A költő azonban gúny űz gazdájából, s Orlandónak be kell látnia, hogy a szellem sem pálya számára. Már nőként látjuk, amikor a 18. századi angol irodalom testileg törpe, de szellemében óriás Alexander Pope jellegzetesen rokokó környezetében próbálkozik elismeréssel, de abroncsszoknyája nagyobb sikert arat, mint szelleme.

A regényben Orlando, míg férfi, a mindenkori angol uralkodó konstantinápolyi nagykövete, s később lesz belőle nő. Potter egy távol-keleti sejk

udvarába helyezi át a nagykövetséget, ahol Orlandónak alkalma nyílik arra, hogy megtapasztalja a Brit Birodalom kolonializmusát.

A nagyköveti küldetés során következik be a nemi váltás, ami a későbbiekben jelentősen megnehezíti Orlando egzisztenciáját, hiszen az állam férfinéven tartotta nyilván a királynőtól kapott javait, melyekhez egy különleges rendelkezés folytán csak azzal a feltétellel férhet hozzá, hogy férjhez megy és gyereket szül.

Orlando korokon átívelő különleges életpályája a regényben az írói szöveg szavai által képzett szemantikai térben zajlik, mely az olvasó fantáziájára bízva a szavak által elmondott történések megjelenítését. A film audiovizuális tere viszont leveszi a szöveg olvasója esetében elkerülhetetlen elképzelés terhét. Az Orlando maradandó hatásának mesterségbeli titka, hogy a regény megfilmesítése során Potter maximálisan kihasználja a film adta lehetőségeket. A képi világ pazar. A szereplők testi megjelenése, az épített külső és belső környezet színeiben, formákban hűségesen ragaszkodik az adott kor uralkodó stílusához. Az orosz operatőr, Alekszej Rogyionov páratlanul szép felvételei a 20. század végén alkotó nagy filmrendezők, Pasolini, Paradzsanov, Greenaway képeit idézik,

Sally Porter vállalkozása egészen biztosan kudarcra járt volna, ha nem talál rá az egyetlen emberre, aki Orlando első pillantásra képtelenségnek ható nemváltó történetét hihetővé tudta tenni. Tilda Swinton a harmincas évei elején járt, amikor eljátszotta Orlando szerepét. Igéző férfi, csábító nő, de mindkét nemi

szerpe mögött ott van ugyanaz a gyémántkeménységű személyiség, akin, akárcsak Orlandón, nem fog az idő.

Swinton csodálatos játéka Potter filmjében látható bizonyítékául szolgál a rendező által sugallt láthatatlan igazságnak, miszerint az életben nem az számít, hogy férfi- vagy női testben élünk, hanem az, hogy van-e

vagy nincs hatalmunk saját magunk felett. Porter filmje azt üzeni, hogy a szabadságnak nincs neme.

Orlando. Angol-francia-holland dráma, 1992, 92 perc. Rendező-forgatókönyvíró: **Sally Potter**. Operatőr: **Alekszej Rogyionov**. Szereplők: **Tilda Swinton, Quentin Crisp, Charlotte Valandrey, Billy Zane**.



Csengery Kristóf

Stilizált halál

124

Az operaműfaj iránti idegenkedés egyik legelterjedtebb indoka: énekelnek benne a színpadi szereplők, holt *beszélhetnének* is. Ezt a kifogást persze nem lehet komolyan venni, a hagyomány is inkább a *bon mot* kategóriájába sorolja, mégis ráirányítja a figyelmet a műfaj egészének elvont, szofisztikált, stilizált jellegére. Aki az operát bírálja, találhat más tulajdonságokat is, amelyek a realitástól való eltávolodást példázzák: az áriák megállítják a drámai időt, felfüggesztve a cselekmény előrehaladását, kimerevítve a pillanatot, hogy a néhány perces „zárt szám”-ban a szereplő reflexiókat fogalmazzon meg a történekről. Hasonlóan életidegen vonás, hogy a pergő szövegű recitativókkal ellentétben az áriák textusa legtöbbször tele van felesleges ismétlésekkel, s ilyenformán tényleges információtartalma szegényes.

Hasonlóképpen a realitástól való elrugaskodást illusztrálják az együttesek: három, négy, de néha öt, sőt, hat szereplő énekel egyszerre, mindenki

más szöveggel, senki sem figyel a másokra, és a néző-hallgató sem érti, ami elhangzik, nem is értheti, hiszen lehetetlen négy-öt-hat különböző szöveget egyszerre követnie. Mégis, a műfaj legzseniálisabb részletei kerültek ki az operaegyüttesek sorából, a *Don Giovanni* vagy a *Lammermoori Lucia* szextettjétől a *Rigoletto* kvartettjéig. Miért? Mert az operai együttesek legtöbbször a komplex lélektani ábrázolás mesterművei: egyazon drámai pillanat többféle elemzését nyújtják egyidejűleg, minden egyes szereplő szemszögéből eltérő helyzetértelmezéssel.

Glucktól Wagnerig többféle stílus-korszak zeneszerzői vezettek be fontos reformokat az opera műfajában, és a haladás kijelölt iránya legtöbbször a természetesség felé mutatott, mindez azonban aligha változtat az alapvető tényen, amely szerint *a műfaj lényege* tartalmazza a stilizáltságnak, a magas rendű formalizmusnak, az elvontságnak és a mesterkéeltségnek olyan mozzanatait, amelyeket nem lehet és

nem is szabad „kigyomlálni” az opera műfajából, mert akkor az már többé nem lesz opera. Jó példa erre Wagner, aki megszüntette a zárt számos komponálást és a szövegredundanciákat, de másféle eszközök alkalmazásával (emlékeztető motívumok, epikus lélegzet, mélylélektan) olyan, korábban soha nem tapasztalt bonyolultságot vitt a művekbe, amelyekkel semmiképp sem tette közvetlenebbé a hatást. Ha valami szofisztikált, hát a wagneri életmű biztosan az. Hiába, néhány különleges kivételtől eltekintve (ilyen például *A sevillai borbély*) az opera bizonyos értelemben mindig *feladat* marad a néző-hallgató számára.

A műfaji fejlődés egyébként nem egyenes vonalú, inkább formalista és kevésbé formalista, elvont és kevésbé elvont, mesterkéltségek és kevésbé mesterkéltségek korszakok váltakozásáról beszélhetünk, az ingamozgás elve alapján. Mozart öt nagy operájában (*Szöktetés a szerájból*, *Figaro házassága*, *Don Giovanni*, *Così fan tutte*, *A varázsfuvola*) a természetes művészi közvetlenség különlegesen magas fokát érte el, ehhez tudott kapcsolódni Beethoven a *Fidelió*-ban. De már a *bel canto* korszak „komoly operáiban” Bellini és Donizetti koloratúrákkal megterhelt szövegei a „dekoratív drámaiság” olyan elvont és szofisztikált fajtáját képviselik, amely jelzi, hogy évtizedekkel Mozart után az inga ismét a formalizmus irányába lendült vissza. Kezdődni nagyon is közvetlenül kezdődött az opera története, hiszen Monteverdi két remekműve, az *Orfeo* és a *Poppea megkoronázása* abszolút természetesen kommunikál a közönséggel, az érett barokk operák azonban már formalisták, túlbonyolított cselekményvezetéssel, a barokk költészet formuláit verbális panelekként

kezelő, merev librettókkal (amelyek legtöbbet megzenésített iskolapéldáit a bécsi udvari költő, Pietro Metastasio ontotta magából) és da capo-áriák tömegével.

Ez a beszámoló olyan eseményről szól, amely arra ébresztette rá a kritikust, milyen más a barokk operákat pusztán *hallgatni* (lemezről vagy hangversenyszerű élő előadásban), és összművészeti alkotásként *nézni* is, a zenén kívül a jelmez, a gesztusok élményével is találkozva. A Budapest Music Centerben szeptember 13-án, szombaton este Händel pásztorjátékát, az *Acis és Galateát* hallhatták és láthatták az érdeklődők. A vizualitásra utaló kiegészítés nem véletlen, hiszen a közönség korhű, félszenikus előadás tanúja lehetett. Galateát Kalafszky Adriána, Acist Megyesi Zoltán, Polüphemoszt Cserményi Zsombor, Damónt Molnár Péter énekelte és játszotta, közreműködtek a Magyar Rádió Gyermekkorúsnak és a Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola Exsultate Vegyeskarának fúvósolistái, a produkció hangszeres és vokális alapegyüttese pedig a Budapesti Bach Consort és Kórus volt. A rendezés munkáját a Berlinben élő barokkspecialista, Niels Badenhop vállalta, aki maga is énekes, ő készítette fel az előadógárdát a barokk gesztika alkalmazására, és a jelmezeket is ő tervezte. A sminkről és a parókákról Maklár Mariann gondoskodott, az előadás művészeti vezetője pedig a karmester, Szokos Augustin volt, ő készítette a szövegkönyv magyar fordítását is, amelyet a közönség a kivetítőn követhetett.

Acis és Galatea görög mitológiai történetét Händel Ovidius műve, az *Átváltozások* alapján dolgozta fel. Galateia, a sugárzó szépségű és szelíd

fiatal lány, Néreusz tengeristen gyermeke szereti a hozzá hasonlóan szép ifjút, Akiszt, Pán isten fiát. Az eszményi fiatal pár boldogságát azonban megzavarja egy féltékeny harmadik, a szerelmesekkel ellentétben egyáltalán nem szép, sőt elborzasztóan rút és durva küklópsz, Polüphemosz. Az egyszemű óriás meg akarja kaparintani Galateiát, de mivel szerelmet nem képes ébreszteni benne önmaga iránt, el kell pusztítania vetélytársát, Akiszt. Hatalmas sziklát dob a szerelmesekre, amely elől a tengerbe futó Galateia elmenekül, Akiszt azonban a kötömb halálra zúzza. Kiáradó vére folyóvá változik át, így él tovább.

Kalafszky Adriána kristályosan csengő szopránja, hajlékony dallamformálása és sallangtalan játéka ártatlan és sebezhető személyiségként, az odaadó szerelem és a szilárd hűség élő jelképeként állította a közönség elé Galateát. Megyesi Zoltán lírai tenorja érzékeltette Acis nemességét, alakításának kivételes pillanataiban pedig hangadását átszínezte a kiválasztottság többlete is, amellyel Händel az áldozatként átlényegülő szereplőt felruházta. Cserményi Zsombor virtuóz basszusa méltón képviselte Polüphemosz erejét éppúgy, mint nyersességét és darabosságát, eredményesen helyezve nagy hangsúlyt a figura nyilvánvaló komikus karakterére. Alakítása világossá tette, hogy Polüphemosz a mű legérdekesebb szereplője, hiszen ő a tragédia forrása, a kegyetlen gyilkos, akin azonban nevetnünk is kell. Értékes színekkel járult hozzá a produkcióhoz Molnár Péter bölcs tanácsokat és tanulságokat megfogalmazó Damónja, akinek figurájában az előadás koncepciója szintén megtalálta a komikus árnyalatokat.

A jelmezek a barokk kor választékos ízlésére és pompájára hívták fel a figyelmet, a rendezésnek egyszerre sikerült érzékeltetnie a produkció játékos megidéző szellemét, ugyanakkor a benne ábrázolt emberi érzelmek mindezekén túlmutató valódiságát és egyetemességét. A barokk gesztika a maga elvont stilizáltságával és a mai néző számára egyértelmű távolságtartó formalizmusával a produkció izgalmas kiegészítő fűszereként funkcionált. Jó volt megtapasztalni, hogy miközben az énekesek alkalmazzák, hatása egy külön történeti síkon érvényesül, nem kérdőjelezve meg *a zenében* ábrázolt és az alakítások hőfokáért felelős érzelmek valódiságát. Zenekar és kórus kitűnően állt helyt, fordításával Szokos Augusztin elsőrendűen fontos segítséget nyújtott az előadás követéséhez, a csembaló billentyűi mellől irányító karmesterként pedig lélegző, tagolt, hangsúlyokkal bőségesen berendezett, dinamikus és rendkívül karaktergazdag olvasatban tárta a hallgatók elé Händel művét, olyan produkciót vezényelve, amelyben líra és dráma, derű és tragikum élményt adó egységet alkot.

Ami az előadást leginkább izgalmassá tette, az a sajátos mód volt, amellyel a színészi játék és a barokk gesztika a produkció részeként működött, világossá téve a mű különböző rétegeinek (egymással olykor felelő) szerepét és funkcióját a darab kommunikációs rendszerében. Vitathatatlan, hogy a pásztorjáték legtermészetesebb, legközvetlenebb, hatását áttétel nélkül vagy a legkevesebb áttétellel kifejtő összetevője a zene. Fogalmazhatunk úgy is, hogy Händel művének ez a *legőszintébb* tartalmi rétege. Itt az érzelmek a mai közönség számára is valódinak, hiteles hő-

fokúnak tűnnek. Egy fokkal formalizáltabb a szöveg: ez már eltávolít a maga barokk kliséivel, sokat elvesz a történet személyességéből és közvetlen átélhetőségéből. Egy újabb réteg a historikus előadásban tapasztalt színészi játék a maga sok elegáns komplementjével, választékosságával. Ez is kétségtelenül tovább „hűti” a személyesség összhatását. Ami végképp kijózanít, az a produkció vizualitásának leghistorikusabb része, a formalizált barokk gesztika, amely azt üzeni: minden élethelyzet csak más hasonló élethelyzetek másolata, minden érzelem csak más hasonló érzelmek emléke. *Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis* – ahogy egy későbbi szerző megállapította.

A barokk opera tehát mint *zenei élmény* közvetlen, és megfelel a 20–21. századi ember érzelmi azonosulási igényének. Így is szólalt meg az énekesek *hangján* – ezért írhatott a kritikus fent a nyomaték kedvéért kétszer is az érzelmek valóságáról. A barokk zenés színház azonban a maga komplexitásával tartalmaz olyan jelrendszereket is, amelyek mintha el-

lenpontoznák az élmény személyességét, és lehűtenék a zene hőfokát. Nem eszik azt olyan forrón, üzenik az említett jelek. Nem kell könnyet ejteni: itt minden csak játék. Felidéztünk egy történetet, de Acis, amikor Polüphemosz megöli, csupán kecsesen hátrahanyatlik a székén, elegánsan oldalt hajtja a fejét, és lehunyja a szemét. Halála stilizált halál. A korhű produkció nézője-hallgatója hajlamos azt hinni, hogy ez nem a telt ház, nagy sikert aratott előadás üzenete, több annál: a kijózanítva eltávolító, idézőjelbe tevő kommentárt maga a barokk operaműfaj és annak rekonstruált korabeli interpretációs gyakorlata fűzi a mai közönség élményéhez.

Händel: Acis és Galatea. **Kalafszky Adriána, Megyesi Zoltán, Cserményi Zsombor, Molnár Péter** – ének, a **Magyar Rádió Gyermekkórusának** és a **Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola Exsultate Vegyeskarának** fiúszólistái, **Budapesti Bach Consort és Kórus.** Rendezés, jelmez, barokk gesztika: **Niels Badenhop**, smink és parókák: **Maklár Mariann**, művészeti vezető, karmester, magyar szöveg: **Szokos Augustin.** Budapest Music Center, 2025. szeptember 13.

127



Stuber Andrea

Összekoccan

Vannak színdarabok, amelyeknek később jön el az ideje. Előfordult számos alkalommal a színháztörténetben, hogy a csúszásnak politikai-ideológiai okai voltak, de enélkül is megeshet, hogy egy mű zsenialitása nem azonnal fénylik fel. Talán meg kell érnie hozzá a kornak és az előadó-művészetnek. A színháznak is, a

közönségnek is. Közben a cenzúra, a betiltás járhat olyan súlyos, jóvátehetetlen következménnyel, hogy elveszi a szerző kedvét a drámaírástól. Az mindenesetre tény, hogy Weöres Sándor nem adott ki a kezéből több színművet a Pécsi Nemzeti Színház felkérésére született *A kétfejű fenevad* után, amelynek bemutatását

évtizedekig nem engedélyezte vagy korlátozta a Magyar Szocialista Munkáspárt kultúr pápája. (Képzőművészeti dokumentáció: „A kétfejű fenevad fiók-dráma 1972” – Károlyi Amy rajza az 1983-as *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben* című albumban.) Amikor aztán 1984-ben Valló Péter színre vihette a darabot a Vígszínházban, az előadás megbukott. (Ez az Ambrus deákot játszó Kaszás Attila szíves közlése volt 1990-ben).

Ahogy következtek egymásra az 1980-as évek, lassan szabad (vagy szabadabb) utat kapott *A kétfejű fenevad*. Érdekes, hogy 1987-ben megrendezte a darabot a főként politikai aktivitásáról emlékeztető Romhányi László az általa alapított Jurta Színházban. Kerényi Imrének is volt egy nagyszabású kísérlete a színrevitelre 1989-ben a néhai PeCsában, a városligeti Petőfi Csarnokban. Ezután évtizedenként akadt egy-egy ambiciózus vállalkozó a nagylelegzetű, hatalmas személyzetű, archaizált nyelvezetű, stílusosan és szerkezetileg is bonyolult, inkább film-, mint színházaszerű mű színpadra állítására. És kiderült, hogy sikerre lehet vinni. Ezt igazolta előbb a 2007-es nyír-egyházi premier Koltai M. Gábor irányításával, majd a Katona József Színház Máté Gábor rendezte 2010-es bemutatója, most pedig a Szócs Artur jegyezte miskolci előadás. Ez utóbbi az elmúlt szezon kiemelkedő produkciója, a színikritikusok szavazása alapján az évad legjobb előadása és rendezése. Budapesten szeptember elején szerepelt vele a Miskolci Nemzeti Színház a Városmajori Szemle keretében – el is nyerte a legjobb előadás díját a szakmai zsűritől –, stílusosan a Városmajori

Jézus Szíve-templom harangszavától kísérve. (Az előadás díszlete eleve egy egész estét és színpadot betöltő, ütött-kopott, töredezett harang, amelyre azt vészték, hogy SI DEUS NOBISCUM, QUIS CONTRA NOS. Vagyis: Ha isten velünk van, ki ellenünk? Csak éppen átírták a KI szót OMNES-re, MINDENKI-re, falfirkaszerűen. Valamint szerepel a harangon sok-sok nagybetű, pontosabban római számjegy: mintegy keresztretjvényképpen jelzi a bemutató 2024 decemberi dátumát. A Kovács Dániel Ambrus tervezte díszlet impozánsan ad teret a XVII. század kaotikus forgószínpadának. (Személyes fájdalom, hogy a szerkesztő ehelyütt át fogja írni a XVII. századomat 17. századra. SA)

Ami *A kétfejű fenevad* színrevitelének szükségleteit illeti, mindekelőtt kitűnő színésztársulat kell Weöres Sándor izgékony-mozgékony történelmi panoptikumához. Különös tekintettel arra, hogy a mű hozzávetőleg harminc szerepe megformálásához kevesebb színészt szoktak igénybe venni. Ebből következik, hogy lendületes, energikus, karakterformálásban jeleskedő színészek ugrálnak egyik szerepből a másikba, hogy megteremtsék a stafázst a főszereplők körül. Főhősünk, Bornemissza Ambrus deák, fiatal református lelkész színpadi road movie keretében menekül a három részre szakadt Magyarországon, hol a törökök, hol a németek, hol az osztrákok, hol a magyarok elől. Általában nők rejtik el az aktuális ellenség elől, amit ő a maga részéről őszinte hevű szerelmi szolgálattal viszonz. Talán ennél is szeretetreméltóbb vonása a fiatalembernek – főleg ha olyan kedves, széles mosolyú és

csudálkozó szemű, mint a miskolci Ambrus Simon Zoltán megformálásában –, hogy mindig színházat csinál: színjátékot tanít be a kézre eső lányoknak.

Jellemző a miskolci társulat komplexitására, egységére és erejére, hogy az előadásban az énekkar tagjai is részt vesznek. Nemcsak azért, hogy igényesen adassék elő a Cser Ádám írta és válogatta zene, hanem hogy hadiállapotot kibekkelni akaró, vándorló-menekülő embercsoportként végig jelen legyenek a színen. Ők a nép. Nekik nem osztanak lapot, de mindig ők vesztenek. Pedig csak túlélni szeretnének, ahogy azok is, akikkel Ambrus deákot összehozza a sors, s akik bármikor kiadják magukat töröknek, németnek, magyarnak vagy zsidónak, ha az célra vezető. Kavarnak a helyszínek, az emberek, a csapatok, a harci helyzet folyton változik, hol ezek, hol azok kerülnek hatalomra. Ilyenkor ajánlott a mimikri, tanácsos átöltözni, de legalábbis köpönyeget fordítani. Különös ez, hogy bár Szócs Artur nem tessékeli ki a darabot a maga idejéből, nem aktualizál és nem politizál a rendezés, az előadás mégis olyan frissnek, üdének és jelen idejűnek hat, mintha idén tette volna le az asztalra egy különös észjárású, üdítő humorú, lírai lelkű fenomen. (Itt jegyzem meg, kis jóindulattal felfedezhetek volna ebben a műben ötven évvel ezelőtt némi dialektikus materializmust is. Ha nem is a ketőt így együtt, de külön-külön.)

Sokat tesz hozzá a miskolci előadás virgonc komikumához, példás érvényességéhez és élményszerűségéhez, hogy az alkotókból ömlöttek a játékok, és minden apró, szellemes részletet pontosan kidolgoztak.

Eljárásuk illik is ehhez a szertelen, játékos műhöz. Szűcs Edit korhűnek induló jelmezeibe könnyed eleganciával vegyülnek kirívó elemek: német katona a nyakában futballdrukker sálát viselve köpködi a szotyolát, a fezes, bőnnadrágos török hozzávetőleg munkásőrzubonyban feszít, és így tovább. Képzletbeli, illetve jövőbeli jelenetek amolyan távolbalató módon elevenednek meg, a régi tévéhíradó szignáljának hangjaira. A kompromittáló felvételeket VHS-kazettán őrzik. A törökök török fürdőben tanácskoznak, egy szál úszónadrágban és egy másik szál nyakkendőben. Szórakoztatásukra háremhölgy libben be (Varga Andrea), és a férfiak, valamint a szerző feltételezhető örömeire elénekli a Bóbita, bóbita táncolt. Egy másik alkalommal A birka-iskolát, ami szintén nem hat itt különösebben szövegidegennek. A tanácskozások egyébként is kiemelkedő jelenetek a maguk groteszk mivoltában. Ahogy például Fandl Ferenc Mehmed szultánja és Gáspár Tibor I. Lipótja elfajzott galambokként turbékolnak egymással. Talán még ennél is frenetikusabb a bujkáló-hőzöngő magyarok társasága, bőgatyás nemes paraszttal (Fandl Ferenc), tájnyelvből felsőfokon beszélő csóré urasággal (Gáspár Tibor), Hungary feliratú pólóban feszítő, fekete bőr miniszoknyás gróffal (Máhr Ági) és mindezekelőtt Drakuletz báróval, kinek szerepében Rózsa Krisztián félkarú, féllábú hadirokkantként is képes csárdásoszni vagy legényest kirakni. De bármi is az, amit ő ott mankóval és anélkül eltáncol, garantált a tomboló nyílt színi tapsa minden este.

Ez a pikareszk történet – dráma, vásári komédia, pásztorjáték és min-

den egyben – Ambrus deákat követi útján. Ő ugyan inkább csak sodródik és forgolódik, de akadnak körülötte igazi drámai hősök. Például Hadzsi Ibrahim pécsi kádi, a rangos áltörök, aki valójában gazdag pozsonyi zsidó Mandelli Avram néven. Harsányi Attila erőteljes drámai színész módjára belesejteti a figurába a múltat s jövődőt. Lánya, Lea – Czvikker Lilla adja szép komolysággal – apját, anyját és hitét is elhagyná Ambrusért, ám rosszul választott párt. Ambrus deák már el is ment a jól számító, praktikus-erotikus Báthory Susánnával, akinek lenge érzékiségét tökéletesen kifejezi Mészöly Anna már avval a nőies gesztussal is, ahogy rövid szórmebundáját a válláról folyton lecsúsztatja a könyökhajlatáig. A darab végén Susánna visszaviszi a kiégettnék látszó, szótlán Ambrust és közös kisgyerekeiket a deák első és legigazibb szerelméhez, Evelinhez, akit Rudolf

Szonja szorosnál is szorosabbra font copfjai eleve jellemeznek. Visszavértünk oda, ahonnan elindultunk. Csak a föld fordult közben egyet.

Dübörgő tapssal fogadta a miskolciak vendégjátékát a Városmajori Szemle közönsége. Tudta volna biztatni a szerzőt, aki a Nyitány „A kétfejű fenevad”-hoz című szonettjében így fordult jövőbeli nézőihez: „Reméljük, mai játékunk kitár / egy részt a múltból, amely a jelennel / összekoccan, mint két tele pohár. / Így volt s elmúlt, de éles figyelemmel / ha nézed: ez jelenünk foglalatlja, / nem boldogabb a fia, mint az atyja.”

A kétfejű fenevad. A Miskolci Nemzeti Színház előadása. Író: **Weöres Sándor**. Dramaturg: **Sándor Júlia**. Főbb szereplők: **Simon Zoltán, Harsányi Attila, Czvikker Lilla, Mészöly Anna, Gáspár Tibor, Fandl Ferc, Rózsa Krisztián**. Díszlet: **Kovács Dániel Ambrus**. Jelmez: **Szűcs Edit**. Zeneszerző: **Cser Ádám**. Rendező: **Szőcs Artur**.



Vadas József

A mi (pusztuló) Sagrada Familiánk

A rendszerváltás tájkán az Iparművészeti Múzeumban dolgoztam néhány évig. Az ország (egészen pontosan a költségvetés) kritikus pénzügyi helyzetében nagy projektekről (újabb kiállításokról és fejlesztésekről) akkortájt inkább csak álmodni lehetett. Kizökkent velünk az idő: spórolásból olykor már kora délután be kellett zárunk, mintha háborús világba csöppentünk volna. És mégis. Alig akadt nap, hogy az opeionos

(az ég felé színes üvegkompozícióval feltárulkozó) előcsarnokban ne botlottam volna a csodás enteriőr láttán hitetlenkedve báméskodó látogatókba. Őszintén szólva elsősorban külföldiekbe, akiket – mint kiderült – nem a gyűjtemény vonzott ide. A Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezte szecessziós épület nemzetközi híre nyomán vagy orientálsan ízes látványától megittasulva jöttek a látogatók, hogy közelebbről is szem-

ügyre vehessék a lanternás kupola és a színes tető jóvoltából már kívülről impozáns benyomást keltő monstrumot, amely mindazonáltal mégiscsak főként belül szolgál egyedülállóan különleges élménnyel.

Hacsak nem történik valami csoda, ettől a lehetőségtől egyelőre – és még jó darabig – meg vagyunk fosztva. Egyik ékességét, csúcspdíszét már 2011 nyarán le kellett bontani statikai okokból, a potyogó díszek miatt állványzat került körbe a falak alá, az épület műszaki állapotának vészes megromlása következtében a múzeum 2017-ben végül bezárni kényszerült. Gyűjteményeit (több százezer tárgyra kell gondolnunk) becsomagolva egy külső (kőbányai) raktárban helyezték el. A homlokzat elé védőhálót húztak, a területet építési palánkokkal vették körül. De mindez merőben csalóka látszat. Hiába van 2012 óta nyertes pályamű, sőt jó néhány éve kiviteli tervdokumentáció, amelyet a lechneri dizájnhoz igazítottak. A 2020/1234. sz. kormányhatározat képletesen pecsétet ütött az intézmény szakmai koncepciójára is, a felújításnak azonban egyelőre híre-hamva. A munkálatok megkezdésével reálisan valamikor a harmincas évtized elején számolhatunk. Ezt sokan abszurdumnak gondolják, ezért rendeztek szeptember 20-án, *az építészet világnapján* az intézmény korábbi és mai munkatársai segélykiáltásnak nevezett figyelemfelkeltő akciót. Az egyik szervező szavai szerint: „Mi nem a bérünkért dolgozunk, hanem annak ellenére. És ezt az emberek vállalják, nagyon méltatlan körülmények között. (...) Semmi mást nem szeretnénk, mint eleget tenni ennek a küldetésnek, de nem tehetjük.” Az épület szomszéd-

ságában, az Üllői út és a Ferenc körút sarkán felállított sátorban vagy kétszáz érdeklődő (köztük két volt főigazgató) jelenlétében képekkel kísért rövid referátumok hangzottak el a ház történetéről, az itt folyó munkáról, az építésziroda képviselőjében Vikár András szóló elképzelésükről. Seidl Krisztián, az építész leszármazottja is megjelent, elmondta, hogy hamarosan bemutatásra kerül a szépapja életét és munkásságát bemutató dokumentumfilm.

Elvégre nem egyszerűen egy ismert épület kiemelkedően jelentős tervezőjéről van szó. Amióta Fülep Lajos 1918-ban publikálni kezdte a magyar művészetet európai nézőpontból értékelő nevezetes tanulmány-sorozatát a *Nyugatban*, a szakmai közvélekedésben Lechner a modern magyar építészet origója. Egy egész (az úgynevezett népi vagy magyaros) irányzat megszemélyesítőjeként a szakma kulcsfigurája. Mint mondani szokás, iskolateremtő egyéniség, akinek életművéhez fiatalabb pályatársak egész sora nyúlt vissza ihlető forrásként. Nem csak Kós Károlyra, majd követőinek (Lajta Béla, Kozma Lajos) nemzedékére gondolok, legalább annyira vagy még inkább a Makovecz Imre, illetve a Csete György vezette körökre a közelmúltból. Ez is szerepet játszik abban, hogy nem holmi bronzba öntött vagy márványba faragott alakként tekintünk rá. Munkássága napjainkban is eleven kutatási téma, minthogy életművének magyarság-európaiság problematikája révén változatlanul aktuális kérdésköröket érint. Sisa József művészettörténész, a korszak jeles kutatója történetesen éppen e témában, az Iparművészeti Múzeum eszmei előzményeiről, az építésze

közvetlenül ható előképekről publikált nemrégiben korábban nem vagy alig ismert forrásokot felhasználó tanulmányt az *Ars Hungarica*-ban, a művészettörténeti kutatóintézet orgánumban.

Noha a tudományos közéletet már az ezernyolcszázados évek végén élénken foglalkoztatta a finn–magyar nyelvrokonság kérdése, Lechner Ödön képzeletét más élmények motiválták. Egy vidéki rajztanár és amatőr néprajzkutató, Huszka József nagy visszhangot keltő publikációinak (A magyar díszítő styl, 1885, Tervezzünk igazán magyar műipart! 1890) igézetében fogant terveivel lett nyertese 1891-ben az Iparművészeti Múzeum és az Iparművészeti Iskola közös székházára meghirdetett pályázatnak, amelyen Hauszmann Alajos (utóbbi a budai vár) és Schickedanz Albert (majdan a Szépművészeti Múzeum építész) is részt vett. Korabeli írásainak tanúsága szerint abban a meggyőződésben alkotta meg Keletre magyar jelisével benyújtott pályamunkáját, hogy az építészet technológiáját forradalmasító új anyagok (mindegyik a vas és a használatához kapcsolódó eljárások) nem pusztán lehetőséget adnak arra, hogy szakítsunk a korszak uralkodó stílusával; ennél nagyobb és más is a feladat. A radikális műszaki fejlődéssel járó átalakulás valósággal kiköveteli, hogy a klasszikus egyetemes (európai) korstílusok és azok kombinációi (az eklektikus historizmus) ellenében önálló (magyar) formanyelvet teremtsünk. Ehhez pedig látványos alapanyagot szolgáltat motívumival a hazai folklór, amit akkoriban döntően keleti eredetűnek tekintettek. Ma már persze világosan látjuk,

hogy az ázsiai népek indiai-perzsa díszítőművészete és a magyar (nép) művészet közötti rokonság a feltűnő hasonlóság ellenére sem nyilvánvaló, mindazonáltal ez a nem kis részben Huszkatól származó feltételezés a közép-ázsiai kultúrák tanulmányozására vezette az építészt.

Sosem járt Keleten, részben korabeli szakkönyvekből tájékozódott, illetve az 1889-es párizsi világkiállításon és közvetlenül utána, Londonban szerzett róluk személyes tapasztalatokat. Jobbára brit építészek korszerű átiratában. Vélhetően megfordult a világ első iparművészeti gyűjteményében, a South Kensington (ma Victoria & Albert) Múzeumban is, amely az 1851-es Great Exhibitiont követően, számos ott kiállított tárgy megszerzésével alapozta meg máig egyedülállóan kivételes rangját. Sisa József fentebb említett tanulmányából tudjuk azt is, hogy a kupola fölötti lanternás csúcspdísz valószínűleg kairói mamlúk minaretek ihlették, a nyitott előcsarnok nyolcszögletű alaprajza az expó indiai pavilonját idézi, a mandorlák a gótizáló ablakokon mogul eredetű motívumok, a kerámia domináns szerepe szintén Lechner keleti vonzalmának a súlyáról tanúskodik, s hadd ne soroljam az Iparművészeti Múzeum valamennyi orientális jellegzetességét; nem szeretnék idegen tollakkal ékeskedni. Habár húsz évvel későbbi önéletrajzában a tervező már (ön) kritikával nyilatkozik munkájának éppen e meghatározó jellegzetességéről: „Ma, ha néha az Iparművészeti kapuját nézem, igazán haragszom rá. Egy kissé nagyon is »indus« nekem.” Ennek ellenére világosan kell látnunk vállalkozása úttörő voltát és abból fakadó jelentőségét. Az egye-

temes építészetet-iparművészetet megújító kortársi *revival* szellemében, a koloniális angol építészet inspirációjában fogant alkotása ugyanis kulcsfontosságú kísérlet mind alkotója pályáján, mind az építészet menetében azzal, hogy tervezője „túllépett az európai hagyományon és valami új felé nyitott utat”.

A Monarchia tagállamaként a múlt századfordulón (már és még) Európához tartoztunk; ekként lett élenjáró a mi Iparművészeti Múzeumunk a gyűjteményével is: London és Bécs után a harmadik. Kivételes jelentőségének tudatában és a lechneri elképzelések szellemében készített terveivel diadalmaskodott 2012-ben a Lukács–Vikár tervezőpáros azon a nyílt pályázaton, amelyen több mint harminc építésziroda vett részt. Elsősorban természetesen a műszakilag leromlott állapotú épület hiteles műemléki rekonstrukciójára tettek javaslatot, mivel a Budapest 1944/45-ös ostromakor és 1956 őszén is súlyos károkat szenvedett ház helyreállítása mindkét esetben inkább csak a legszükségesebb bajok orvoslására korlátozódott, ráadásul nem feltétlenül a legautentikusabb módon. Például az eredeti mázas kerámia tetőcserepek merev és súlyos pirogránitra cserélése miatt a fedélszék idővel megroppant, s deformációja azzal a nem kevésbé súlyos következménnyel járt, hogy a rendszeres ázások következtében az épület kerámiaburkolata szintén erodálásnak indult. Az is magától értetődő volt, hogy amit Lechner elkezdett, azt most az utókor tiszteletadásaképp befejezzük. Az építész eredeti szándékának megfelelően a Hőgyes Endre utcai front pénz fogytán félbehagyott oldalát ezért kiegészíteni

javasolták. Mindazonáltal leginkább arra törekedtek, hogy a mai publikum számára is vonzóvá formálják a százharminc évvel ezelőtti nagyon más világnak a mostanitól igen csak különböző szempontjai szerint megformált enteriőrjeit. Ennek érdekében terveikben a designosztály elhelyezésére új és modern szárnyat javasoltak, ahol a múzeumtól független nyilvános étterem is működhetne. Az udvar alatt pedig korábban nem létező helyiségeket alakítottak ki; itt lehetnének majd az időszakos tárlatok. A fentiek nyomán és a meglévők újriformálásával az eddig csupán kétezer négyzetméteres kiállítási tér közel négyszeresére bővülne, ezáltal ott és a látványraktárak vitrinjeiben mintegy tízezer tárgy bemutatására nyílik lehetőség. Ha egyszer megvalósul a tervük, az alagsorban konferenciaterem lesz, a főbejárat közelében kap majd helyet a könyvtár, ami jelenleg még a bennfenteseknek is csak korlátozottan elérhető, a jegypénztár mellett pedig kávézó, bisztró, designüzlet várna a látogatókat. Magam pedig végre diákokat is tudnék vinni/küldeni a múzeumba, hogy a restaurálandó belső lechneri csodájának közegében az iparművészet megannyi klasszikus remekét ne csak szövegből vagy a dolog természetéből adódóan eleve tökéletlen (egynézetű és az arányait sem érzékeltető) reprodukcióból ismerjék meg a hallgatók, s persze nem is csak az én diákjaim.

Ennyi talán elég is az izgalmas és látványos projektből; csak sajnálhatjuk, hogy látványterveket nem tudunk közölni róla. A kérdés ugyanis nem az, hogy jó lesz-e az nekünk, sokkal inkább az, hogy miért halasztódik az eredetileg 26

milliárdosra becsült beruházás, ami ennek folytán állítólag elképesztően megdrágult: ma már 168 milliárdos költséggel kalkulálnak. Amikor 2023-ban az építésnek ismét lett minisztériuma, Lázár Jánossal az élen, a tárcavezető új törvényt kezdeményezett és hozzá programot is hirdetett. Mint arról annak idején (*Mozgó Világ*, 2023/3) mi is hírt adtunk róla, egy fertődi konferencián úgy fogalmazott: „Azt szeretném, ha minőségben mást és másképp építkeznénk Magyarországon (...) Mi Kósban, Lechnerben, Makoveczben hiszünk.” Ha így van, végképp nem érthető, hogy miközben negyven-ötven milliárdokat áldozunk egy-egy eklektikus épületszörny replikájára, hogyan hagyhatta a magát nemzetinek

nevező kormányzat ebek harmincadjára ezt az épületet, amely Lechner Ödön egyik fő műve (a Postatakarékpénztár és a Földtani Intézet mellett). Mintha a spanyolok, akárcsak mondani, a katalánok hagynák lerohadni Barcelonában Lechner kor- és eszmetársa, Gaudí *Sagrada Família*ját – hogy a *Válaszonline*, személy szerint Zsuppán András jogos felháborodásában kellően ingerült metaforáját kölcsönözsem, mert ennél plasztikusabban aligha fejezhető ki elherdálni látszó örökségünk fölötti bánatunk.

Az építészet világnapján az Iparművészeti Múzeum rekonstrukciójának mielőbbi megkezdése érdekében rendezett szakmai performansz apropóján



Vásárhelyi Mária

Mikor a túl sok is túl kevés

Bár sok szempontból Magyarországra szabták, nálunk mégsem váltott ki különösebb érdeklődést a politikai közéletben az Európai Unió új média-szabályozási törvénye, amelynek célja a tömegtájékoztatás szabadságának és sokszínűségének mint a modern demokrácia alappilléreinek védelme.

Pedig az unió elsősorban éppen a nálunk tapasztalható, a médiapluralizmust és a véleménynyilvánítás szabadságát két lábbal taposó hatalmi törekvések miatt döntött úgy, hogy szükség van az európai médiahelyzet újragondolására és a közszolgálati média, a médiapiac működésének

a korábbinál sokkal körültekintőbb szabályozására. Mert bár nemcsak Magyarországon tapasztalhatók aggasztó tendenciák a média- és véleményszabadság területén, hanem például Lengyelországban, Szlovákiában vagy éppen Olaszországban is számos kísérlet történt és történik napjainkban is a szabad és független média működésének korlátozására, nálunk már több mint egy évtizede lényegében felszámolták a sajtószabadság működésének intézményes garanciáit, a független közszolgálati médiát, a szabad és független tájékoztatás és tájékozódás lehetőségét.

S bár az unió számára is jól láthatók voltak a médiaszabadságot egyre inkább korlátozó intézkedések, lényegében tehetetlen volt mindaddig ezekkel szemben. Ennek legekleatásabb példája a Klubrádió kálváriája volt, amelyet először korábbi frekvenciájától, majd a hagyományos műsorsugárzási lehetőségétől is megfosztott a hatalom meghosszabbított kezeként működő Médiahatóság, ám hiába fordultak magyarországi civilek három alkalommal is az unió bíróságához, mind a mai napig nem született végleges ítélet ebben az ügyben. Miközben nyilvánvaló, hogy Klubrádió működésének ellehetetlenítésével megszűnt az utolsó független rádió is, amely az ellenzéki véleményeknek is hangot adott. S bár a rádió tovább folytatta működését az online térben, az a tény, hogy teljesen megfosztották hagyományos műsorsugárzási lehetőségétől, egyértelműen a sajtószabadság durva – demokratikus jogállamban elképzelhetetlen – korlátozását jelentette.

De nem tudott érdemben fellépni az unió a közszolgálati média vagy a legolvasottabb napilap, a *Népszabadság* hatalom általi einstandolása, a médiapiac elképesztő hatalmi centralizálása vagy a reklámszabályok – ugyancsak hatalmi érdekek mentén történő – átszabása ellen sem.

A médiaszabályozás megújítása érdekében az első lépésre már 2024 májusában sor került, amikor az unió elfogadta a közéleti részvételt akadályozó stratégiai perekről szóló irányelvet, amely a zaklatás egy sajátos formájával szembeni jogi fellépéshez nyújt segítséget az újságírók számára. Itt azokról az esetekről van szó, amikor bírósági perek útján próbálják akadályozni az újságírók és emberi

jogi aktivisták munkáját. Az irányelv eszközöket biztosít a bíróságok és a közéleti részvételt akadályozó stratégiai perek célpontjai számára a nyilvánvalóan megalapozatlan vagy visszaélésszerű bírósági eljárások elleni küzdelemhez.

A média működésének 2025. augusztus 8-án hatályba lépett új szabályozásának célja az egyre inkább szaporodó, nemcsak a demokratikus média működésének, hanem az alapvető emberi jogoknak is egyre gyakrabban ellentmondó tendenciák megfékezése volt. Az új törvényt (EMFA), az unió összes országában, elvileg minden tagállamnak változtatás nélkül kell átvennie és beépítenie saját jogrendszerébe.

A törvény legfontosabb céljai: a szerkesztői függetlenség védelme, az újságírói források védelme, elsősorban a kémszoftverek használatával szemben, a közszolgálati média politikai és gazdasági függetlenségének biztosítása, a kereskedelmi médiumok tulajdonviszonyai átláthatóságának garantálása, annak biztosítása, hogy a szakmai szabványoknak megfelelően előállított közleményeket az online óriásplatformok indokolatlanul ne távolíthassák el, a médiakínálat testreszabásához való jog biztosítása, vagyis hogy a fogyasztó a saját preferenciáinak megfelelően módosíthassa a szolgáltató által nyújtott alapértelmezett beállításokat, annak anyagi és szakmai támogatása, hogy a tagállamok különböző vizsgálati módszerek segítségével értékeljék a fő médiapiaci koncentrációk médiapluralizmusra és szerkesztői függetlenségre gyakorolt hatását.

A továbbiakban az is cél, hogy a közönségmérés terén a médiaszolgáltatók és a hirdetőik számára nagyobb

átláthatóságot kell biztosítani, növelni kell az állami hirdetések elosztásának átláthatóságát, és meg kell teremteni a tagországok médiaszabályozó intézményei közötti együttműködést és koordinációt.

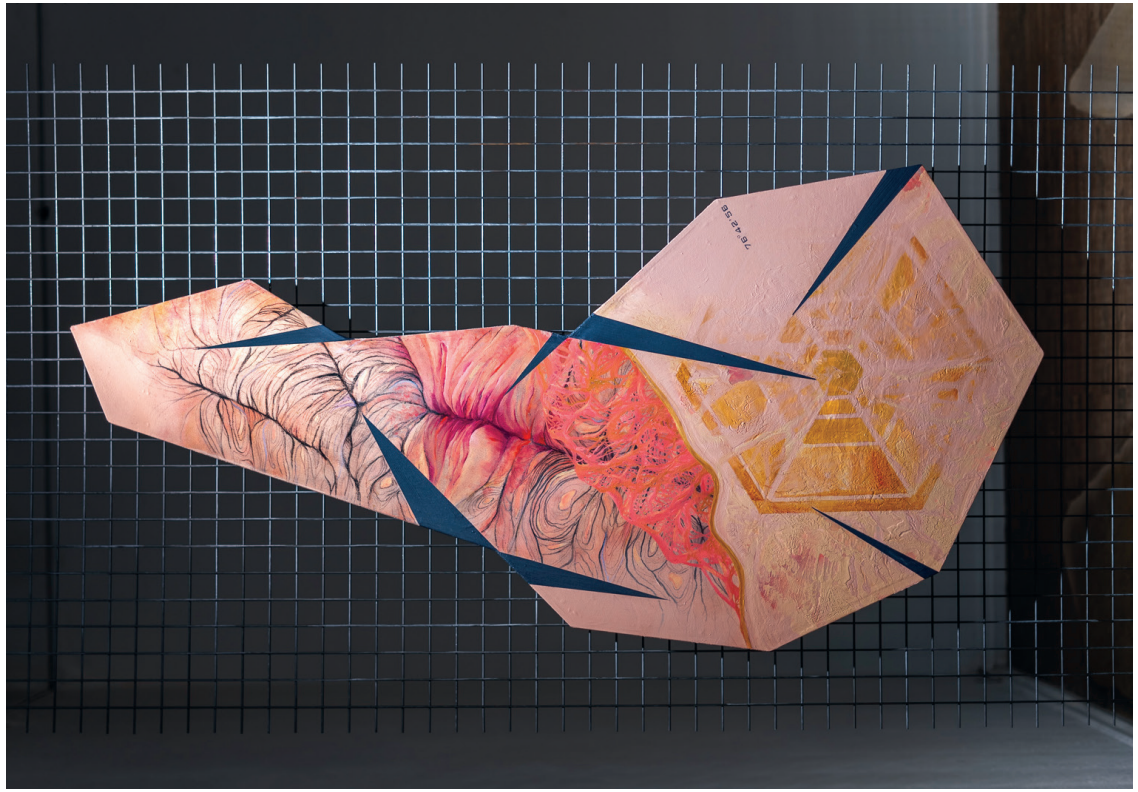
Végigolvasva az új szabályozás legfontosabb célkitűzéseit, nyilvánvaló, hogy ezekhez a legtöbb muníciót a teljesen torz magyarországi médiaviszonyok adták. A kormánypártok által totálisan leuralt közszolgálati média, a médiapiac demokráciákban elképzelhetetlen hatalom általi koncentrációja, az állami reklámbevételek elosztásának átláthatatlansága és egyirányúsítása, a reklámpiac politikai befolyásolása és a médiapiac működését ellenőrző intézmények hatalom általi megszállása fontos tanulságokkal szolgált a törvényalkotóknak, hogy melyek azok a területek, amelyeket a korábbinál sokkal körültekintőbben és szigorúbban kell szabályozni, és hogy melyek azok az eszközök, amelyekkel a hatalom vissza tud élni a médiaszabályozás során.

Ugyanakkor éppen ez szülte a legtöbb vitát is a törvény elfogadása során. Hiszen a tagországok jelentős részében az itt megfogalmazott célok már évtizedek óta általánosan elfogadottak, és a problémák jelentős része ismeretlen számukra. Azokban az országokban, amelyekben a hatalom folyamatosan nehezíteni próbálja a szabad és független média tevékenységét, a kormányok úgy értékelték, hogy a szigorú szabályozás az adott ország belügyeibe való, indokolatlanul nagy beavatkozás. Kiváltképp

mivel a médiaszabályozás alapvetően nemzeti hatáskörbe tartozik.

A magyarországi médiapluralizmus elmúlt harmincéves tapasztalatai egyértelműen igazolják, hogy minden törvény annyit ér, amennyit végrehajtanak belőle. Az 1996-ban hatályba lépett első magyarországi médiatörvény esetében is azt tapasztalhattuk, hogy alapvetően nem a törvénnyel, hanem annak a hazai politikai viszonyok közötti végrehajtásával volt probléma. Ugyanez a törvény egy jól működő demokráciában valószínűleg jól szolgált volna a plurális, sokszínű, szabad média működésének garantálását, a mi tanuló demokráciánkban viszont az derült ki, hogy a politikai és piaci szereplőknek nem a törvény végrehajtása, hanem kijátszása volt elsőrendű céljuk, és ahány kiskaput találtak ehhez, azt mind megpróbálták a saját javukra használni.

Magyarországon most számíthatunk arra, hogy az új EU-szabályozás végre rendet terem a hazai médiapiacon, és a hatalomnak elveszi a kedvét attól, hogy erőszakkal beavatkozzon a piaci viszonyokba és elengedje a közszolgálati médiát. Amit reálisan feltételezhetünk, az az, hogy a kormány egyszerűen nem vesz tudomást a megváltozott szabályokról arra hivatkozva, hogy ők az első perctől elleneztek a törvény elfogadását, és leszögezték, hogy semmiféle beleszólást nem engedélyeznek az EU-nak a hazai médiaviszonyokba. Mi, adófizetők pedig majd itt is fizetjük a kötelezettség-szegési eljárások lefolytatása után kirótt tetemes büntetéseket.

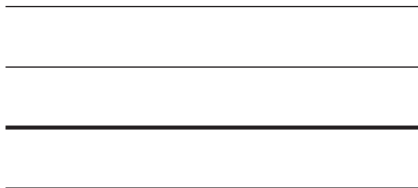


95.22.92

Agg Lili (1991 -)
Soha nem létezett rendszerek archeológiája (részlet) (2022)
installáció: vegyes technika, vászon, fa, pontheesztett
síkháló, homok, hang
kb. 300x300x300 cm
digitális képműhely
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

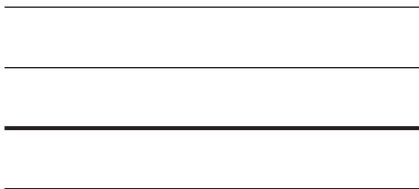


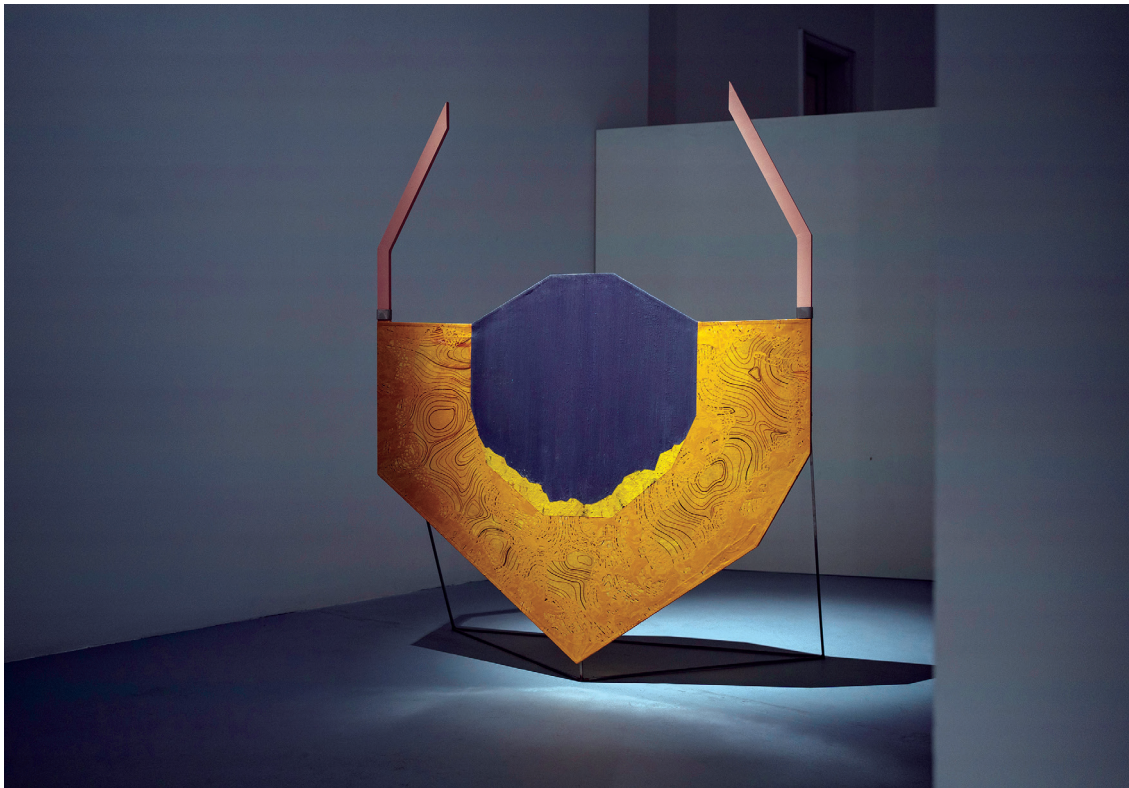


Agg Lili (1991 -)
Idol Szétbomlás. (2025)
olaj, pasztell, akril, lakk, formázott vászon, festett fa,
rozsdamentes acél, huzal
215x215x6 cm
fotó: Simon Zsuzsi
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

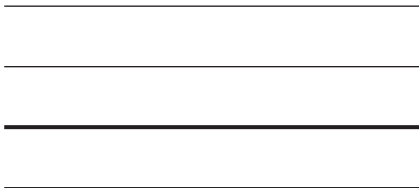
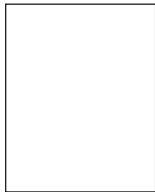




Agg Lili (1991 -)
Egy sziget lehetősége (2021)
olaj, akril, pigment lakk, vászon, fa rozsdamentes acél
132x170x70cm
fotó: Nina Ivanović
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

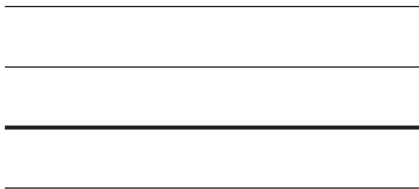




Agg Lili (1991 -)
Szimbólumrendszer a korai 21. századból:
Közösség - Immunitás (2025)
szén, papír, lakk, fémháló, beton
103x62x7 cm
fotó: Simon Zsuzsi
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.



Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN 1959-ben született Szegeden. Történész, egyetemi adjunktus, Oroszország-szakértő. Legutóbbi könyve: *Putyin Oroszországa* (2019).

CSENGERY JÚLIA 2007-ben született Budapesten, az ELTE történelem szakos hallgatója.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HEGEDŰS CSENGE 2004-ben született Nyíregyházán. Nemzetközi kapcsolatok szakértő.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak sűrke kontúrja* (2023).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

MALEJKÓ RÓBERT Miskolcon született 1968-ban. Legutóbbi kötete: *Hegymély* (2023).

MEZŐSI MIKLÓS 1960-ban született Budapesten. Költő, műfordító, klasszika-filológus, szlavista, operatörténész. Legutóbbi könyve: *Mint tömör átok...* (2024)

NÉMETH ÁKOS 1964-ben született Székesfehérváron. József Attila-díjas drámaíró, műfordító, rendező. Legutóbbi műve: *Haszonvágy* (2003).

ODZE GYÖRGY 1949-ben született Budapesten. Író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Kísértés* (2024).

OLÁH ANDRÁS 1959-ben született Hajdúnánáson. Költő, író, pedagógus. Legutóbbi könyve: *Távolságok* (2025).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Újságíró.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói író. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

TATÁR SÁNDOR 1962-ben született Budapesten. Költő, kritikus, műfordító, könyvtáros. Legutóbbi könyve: *nincs másik mese* (2025).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VICSEK FERENC 1950-ben született Budapesten. Újságíró, szociográfus, médiakutató. A Dimenzió Média Alapítvány elnöke.

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Agg Lili munkái.

FRESH
CORNER 10

Ébresztő kortyok

...és rengeteg más örömteli pillanat vár
már 10 éve a Fresh Cornerben!

freshcorner.hu